Encyklopaedická knihovna

„DĚDICTVÍ KOMENSKÉHO“.

REDIGUJE

JOSEF ÚLEHLA.

Svazek IV.

Dr. FRANT. KREJČÍ:

PSYCHOLOGIE.

I.

V PRAZE.
NAKLADEM »DĚDICTVÍ KOMENSKÉHO«.
1902.

Zdeněk Gabriel

ZÁKLADY PSYCHOLOGIE.

SEPSAL

Dr. FRANTIŠEK KREJČÍ.

Č. 78.

V PRAZE.
NÁKLADEM »DĚDICTVÍ KOMENSKÉHO«.
1902.

Knihtiskárna Dra Edv. Grégra v Praze.

OBSAH.

Stránka

Úvod 1

Kapitola první.

VYMEZENÍ PSYCHOLOGIE JAKOŽTO VĚDY. POJEM DUŠEVNOSTI.

§ 1 Psychologie, chtějíc býti vědou, musí vycházeti od zkušenosti. Rozdíl psychologie metafysické a empirické. . . 5
§ 2. Co jsou jevy duševní? Nelze je vymeziti pojmem duše; 8
§ 3. ani pojmem nitra; 9
§ 4. ani rozdílem prostornosti a neprostornosti, ani pojmem intensity. 10
§ 5. Münsterbergovo rozlišení duševních jakožto přístupných vědomí jednoho subjektu, od hmotných přístupných vědomí více subjektů. 11
§ 6. Brentanova intentionální inexistence. — Nepostačí označiti je jako takové, které nelze převésti na pohyb. — Nelze se obejíti pouhým výčtem. 13
§ 7. Duševní jevy jsou takové, jež si uvědomujeme bezprostředně. 16
§ 8. Stavy vědomí. — Definice a úloha psychologie. 17

Kapitola druhá.

DŮSLEDKY Z POJMU DUŠEVNOSTI.

§ 9. Nevědomých duševních stavů není. 21
§ 10. Na existenci nevědomých představ nelze souditi z vybavování; 22

§ 11. ani z té okolnosti, že děje, které jsme konali jednou vědomě, podruhé dějí se nevědomě; 23
§ 12. ani z úkazů zahrnutých názvem pud. 25
§ 13. Nevědomé představy nejsou nutným důsledkem zákona příčinnosti (Leibnic, Beneke, Bain). 27
§ 14. Nevědomé v herbartovské psychologii je metafysický pojem. Volně stoupající představy zakládají se na nesprávném pozorování. 29
§ 15. Nevědomých představ nelze dokázati podvědomým čítáním (du Prell, Kramář). 33
§ 16. Metafysický pojem nevědomého u Schopenhauera a Hartmanna nemá vliv na theorii psychickou. 35
§ 17. Další důsledek z pojmu duševnosti: sebepozorování jest jediným přímým zdrojem látky psychické. Má své vady. 38
§ 18. Proto Kant a Comte pochybovali o možnosti psychologické vědy. 39
§ 19. Vady sebepozorování odstraňují se předně vzájemnou kontrolou sebepozorování různých individuí. 42
§ 20. Za druhé pozorováním neúmyslných projevů na jiných lidech. 43
§ 21. Příležitost k tomu poskytuje praxe pedagogická. Nesmí se však ve škole psychologisovati (Erdmann, Münsterberg). 45
§ 22. Život rodinný a zkušenosti lékařů. 49
§ 23. Význam básnického líčení duše lidské. 50
§ 24. Za třetí studují se analogie duševního života dospělého, sebepozorování schopného člověka. 55
§ 25. Psychologie dětská. 58
§ 26. Psychologie zvířat. 63
§ 27. Pozorování nedochůdčat a pláňat. 70
§ 28. Za čtvrté experimentem, pokud je v oboru duševním možný. 71
§ 29. Za páté studiem jevů pathologických. Hypnotický experiment. 76
§ 30. Význam psychiatrie pro psychologii; styky obou věd. . 83
§ 31. Význam výtvorů duševní činnosti lidské pro psychologii. Závěr: doplní-li se sebepozorování uvedenými pomůckami, lze pro psychologickou theorii nabýti exaktních indukcí. 85

Kapitola třetí.

PSYCHOFYSICKÝ PARALELISM.

§ 32. Poměr duševního jevu a současného jevu nervového je vyjádřen pojmem psychofysického paralelismu. Důsledky. 87
§ 33. Mezi duševními a nervovými ději po sobě jdoucími není příčinného spojení; ani mezi současnými. 89
§ 34. Zákon energie neplatí o poměru duševního a hmotného. 90
§ 35. Reinkova theorie dominant. 97
§ 36. Duševní není funkcí nervových pochodů. 100
§ 37. Duševní nepůsobí na hmotné, a hmotné nepůsobí na duševní. 101
§ 38. Nelze děje duševní vykládati jeden druhým ve smyslu kausálního zákona platného v přírodním dění. 108
§ 39. Není zvláštní kausality duševní. 118
§ 40. Zákony dění duševního lze stanoviti jen na základě souvislosti jeho s děním nervovým. 123
§ 41. Není to stanovisko materialistické. 126
§ 42. Název fysiologická psychologie jest zbytečný. Historie pojmu fysiologické psychologie. 127

Kapitola čtvrtá.

OBSAH POJMU VĚDOMÍ.

§ 43. Z podstaty jevů duševních plyne, že vědomí nelze definovati. Obsah toho, co si uvědomujeme, nepraví nikterak, co vědomí jest. Proto není správno stotožňovati vědomí se sebevědomím. 131
§ 44. Nelze tudíž také z obsahu vědomí souditi o samostatné existenci podmětu uvědomujícího si. 135
§ 45. Vědomí nelze definovati vytčením jeho základních funkcí. Wundtova definice. 136
§ 46. Vědomí nemá stupňů a není různých vědomí. Postupný přechod z vědomí do nevědomí (při usínání) vysvětluje se zmenšováním obsahu uvědoměného. 138
§ 47. Poměr vědomí a sebevědomí jest také určen obsahem uvědoměným. 141

§ 48. Duševní děje nejsou dány jako stavy něčeho; nazýváme-li je stavy vědomí, hypostasovali jsme nesprávně pojem vědomí; je to výraz obrazný. Volkmannova dedukce duševní substance. 141

Kapitola pátá.

FILOSOFICKÝ DOSAH PSYCHOFYSICKÉHO PARALELISMU A HYPOTHESY O DUŠI.

§ 49. Záhada o poměru duševního a hmotného jest empiricky nerozřešitelna. Otázka o duši v empirické psychologii odpadá; ona jest v tomto smysle psychologií bez duše. 144
§ 50. Vzhledem k metafysickým názorům o duši vyplývá požadavek, aby faktu psychofysického paralelismu neodporovaly. Druhy názorů o duši. 145
§ 51. Kritika dualismu, ... 146
§ 52. materialismu, ... 147
§ 53. spiritualismu; 148
§ 54. výklad monismu spinozovského jakožto názoru, který s paralelismem psychofysickým dá se nejspíše srovnati. 150
§ 55. Historický přehled názorů o duši. A. Dualism hylozoistický; 152
§ 56. dualism metafysický; 156
§ 57. dualism empirický. 160
§ 58. B. Materialism. 161
§ 59. C. Spiritualism sensualistický; 164
§ 60. spiritualism dynamický. 167
§ 61. D. Monism. Identism. 170
§ 62. Pluralism. 172
§ 63. Novospinozovský monism. 176

Kapitola šestá.

DŮSLEDKY Z FAKTU PARALELISMU.

§ 64. Z faktu paralelismu plyne, že jevy duševní jsou děje. Abstrakce theoretické z duševních jevů nesmí se činiti skutečnostmi. 179

§ 65. Děje nervové jsou reakce, duševní jevy jsou uvědoměním si reakcí organismů sprostředkovaných nervy. . . . 180
§ 66. Jako takové musí míti v obsahu svém předně vědomí o poměru změny k danému stavu organismu, stránka citová. 181
§ 67. Dále musí se při nich nějak uvědomiti vzruch v dráze motorické — stránka snahová. 183
§ 68. Konečně musíme si při každé reakci uvědomiti rozdíl, je-li vykonána jinými nervy — stránka obsahová. 184
§ 69. Každý jev duševní má tedy tři stránky a nikdy nevyskytují se představa, cit, snaha samostatně. 186
§ 70—71. Domněnka, že by cit vyskytoval se sám, poněvadž jsou zvláštní nervy pro bolest, je nesprávná. 187
§ 72. Nesprávné je souditi na samostatné vyskytování se citů ze zkušenosti psychické, na př. z analgesie a anesthesie; 190
§ 73—74. anebo z obsahové nezřetelnosti dojmů, pocházejících z vegetativních činností organismu. 194
§ 75. Další důsledek: děje duševní nelze děliti na aktivní a pasivní. Výklad samočinnosti duševní. 197
§ 76. Závislost duševního dějství na tělesném organismu. Přirozenost a prostředí. 202
§ 77. Dědičnost. 204
§ 78. Vlivy prostředí fysického. 205
§ 79. Vlivy společenského prostředí. 206
§ 80. Důsledky pro pedagogiku. 208
§ 81. Rozdíl pohlaví. 211
§ 82. Charakteristická známka typu ženského. Povýšenost muže nad ženou. 212
§ 83. Povýšenost ženy nad mužem. 217
§ 84. Vliv stáří. 219
§ 85. Psychologie abstraktní a konkrétní. Typy. 220
§ 86. Normální a abnormální děje. 222
§ 87. Poměr psychologie k sociologii. 224
§ 88. Jevy společenské nejsou duševní. Obor psychologie konkrétní vzhledem k společnosti: typologie společenská, psychologie kolektivní, psychologie davu. 228

*

Kapitola sedmá.

TŘÍDĚNÍ JEVU DUŠEVNÍCH.

§ 89. Nutnost třídění. 232
§ 90. Kritický rozhled po dosavadním třídění. Třídění prostonárodní; třídění v řecké filosofii. 234
§ 91. Kterak části duše přešly v pojem mohutností v křesťanské filosofii. Třídění Wolffovo. 236
§ 92. Třídění na půdě empirické po odstranění mohutností. 239
§ 93. Kritika trichotomie: představa, cit, vůle. Nesnáze v theorii a pokusy jich se zbýti u Wundta a Jodla. 241
§ 94. Zásadní vada dosavadního třídění, že nemá náležitého zřetele k vývoji. 243
§ 95. Zřetel k vývoji je nutným požadavkem logickým pro správnost třídění. 245
§ 96. Kritika třídění Spencerova. 249
§ 97. Předběžné roztřídění jevů duševních na základě definice jejich. 250

ZÁKLADY PSYCHOLOGIE.

ÚVOD.

Rozhlédneme-li se po širém oboru vědecké práce, můžeme plným právem říci, že psychologie jest vědou módní. Tím není ovšem rozhodnuto objektivně o skutečném významu jejím pro naše poznání v celku ani o postavení jejím mezi ostatními zvláštními vědami; jenom to se tím praví, že problémy psychologické nyní po přednosti zajímají jak kruhy vědecké, tak širší veřejnost. Příčiny módnosti nějaké vědy mohou býti všeliké, také zcela nahodilé a malicherné, a co se psychologie týče, nemusí jimi dotvrzeno býti proroctví Herbartovo, který nazval před více než půlstoletím psychologii vědou budoucnosti.

Byla svou dobou módní alchymie, svou dobou astrologie, blíže našemu věku byla módní naturfilosofie, do nedávna zdálo se, že tak zvaná folkloristika soustředí na sebe po přednosti zájem vzdělaného světa; módnost dočasná nedodala jim významu, jako nečiní popularita někoho v pravdě velikým. Ba, jako při popularitě nějaké osobnosti musíme se obávati, aby nebyla na úkor tomu, čím by osoba ta dle svého nadání mohla lidstvu prospěti, tak není nemístná obava, aby módnost nebyla ve vědě, jíž se týče, na úkor opravdivému pokroku.

Při psychologii jest obava tato dvojnásob oprávněna. Abych upřímně řekl, z módnosti její, z toho, jak by se zdálo, všeobecného zájmu nemůžeme se nelíčeně, bezstarostně těšiti. Vidíme, že zájem na ni, že to horlivé přetřásání psychologických otázek nevyplývá všude ze snah čistě vědeckých, naopak, že se tím vlastně jméno psychologie bere nadarmo. Je zajisté potěšitelno, že psychologické věci se čtou, že literatura se vzmáhá do nepřehledna; kdyby jedna desetina toho, co se pod titulem psychologické práce píše, byla vážným příspěvkem k řešení psychologických záhad, jaký by to byl zisk! Avšak není žádným štěstím pro tuto vědu, že nespokojí se s pouhým zájmem tak mnohý, kdo nemá dostatečné vědecké průpravy specificky psychologické, kdo myslí, že jako lékař, pedagog, theolog, fysiolog, historik, ethnolog tím samým povolán jest řešiti záhady duševního dějství. Diletantism je neblahým následkem módnosti psychologie. Ten bují zvláště v těch oborech vědních, které jsou nějak s psychologií ve styku, na př. sociologie, politika, ethnologie, věda o umění atd. a to tím více, čím je styk vzdálenější. Příčina ovšem leží v samé povaze psychologických problémů, v povaze vědy psychologické samé, která diletantskému vědaření nemůže tak se vymknouti jako jiné vědy, ale že diletantism nikdy neprospívá, leží na bíledni.

Je důkazem módnosti psychologie, ale zároveň důkazem, že to s psychologií není všechno v pořádku. Kdyby to bylo v pořádku, odsoudil by se sám sebou jakožto diletantism, ale jak nyní věci stojí, platí největší psychologický diletantism za nejsprávnější psychologii. Diletantism vystupuje s velikou jistotou, podává vždy něco positivního, jde zájmům o různé

otázky vstříc, které vlastně nejsou psychologické. Ale on je řeší »psychologicky«, protože to zní vědecky, učeně, řekne-li se Psychologie anarchisty, psychologie lásky, psychologie davu, psychologie kriminalistická, psychologie hnusu.

Když je to psychologie, je to věda a ta propůjčuje auktoritu a vědomí auktority staví člověka mimoděk v pósu, v níž se to tak snadně duchaplně mluví — ale psychologická věda z toho nemá prospěch a, jak řečeno, poukazuje to na nějaký nedostatek ve způsobu, jak se psychologie pěstuje. Že to s psychologií není v pořádku, toho důkazem je také, že slyšíme o mnohých psychologických směrech. To je špatné svědectví o stavu vědy. Podívejme se na jiné obory, které platí za exaktní vědy, jak tam se věc má. Jsou tam směry ovšem také, poněvadž věda se vyvíjí, ale jdou za sebou, jeden vyrůstá z druhého: jeden zatlačuje druhý: jeden směr určuje celkový ráz vědy, nejsou vedle sebe jako v psychologii, kde fysiologický směr zápolí s čistě empirickým, monistický s dualistickým, vývojový s tak zvaným mechanismem představovým. Různosti psychologických směrů jsou zásadní, týkají se samých základů theorie a z toho musíme bohužel vzíti na vědomí, že tyto základy nejsou dosud pevně položeny, že tudíž jest asi málo poznatků psychologických, které by se mohly pokládati za bezesporé, za vědecky zjištěné. Sama o sobě ta věc nebyla by psychologii na závadu, vždyť jest jakožto samostatná věda teprve v začátcích, ale v oborech, které k psychologii přicházejí o radu, jsouce na ni povahou své látky odkázány, na př. pedagogika, pociťuje se to jako veliký nedostatek. Pochopitelno, že potom hledí se nedostatek odstraniti způsobem, který

zasluhuje jméno diletantský. Psychologie má poskytovati oporu celé řadě věd a místo toho tyto vědy musí psychologisovati na svůj vrub. Pomáhá se tím sice společnému řešení psychických záhad, to nelze upříti; ale zplozuje se tím nesoustavnost práce, zbytečné zaplétání otázek, tvoření předčasných hypothes a znesnadňuje se přehled po vykonané práci. V psychologické pravé i tak zvané psychologické literatuře množí se následkem toho spousta detailů, halda materiálu, ale soustavná práce jde pomalu a těžce v před; od základů nemohlo posud býti lešení odstraněno, většina konstrukce provedena jest jen prozatímně.

Tyto poznámky učiniti měl jsem za potřebné, abych již z předu naznačil ráz, jaký budou míti přítomné výklady. Psychologii jest třeba především jistoty o základních pojmech práce vědecko-kritické; jest třeba ustáliti se na jednom směru a toho se držeti. Ostatní dá se samo sebou. Odpadne-li možnost různých principií, různých směrů, bude i diletantismu zabráněno. Co dosud v horlivé nedočkavosti zplodil, podrobí se snadno přesně vyvozeným zákonům základním. O ty běží; budou-li je nynější diletanti míti, přestanou býti diletanty. Podám tedy soustavu, ale ne v tom způsobě, v jakém psány bývají rukověti jiných věd; podám ji kriticky, t. j. vytknu hlavní problémy, objasním je historicky, budu hleděti, abych jim dal společný, naprosto bezpečný základ, určím methodu a na tom základě pokusím se o schéma soustavy. Na význačnější podrobnosti zbude při tom dosti času a nevyhnu se zvláště důsledkům pro pedagogiku.

Kapitola první.

VYMEZENÍ PSYCHOLOGIE JAKOŽTO VĚDY. POJEM DUŠEVNOSTI.

§ 1. Psychologie, chtějíc býti vědou, musí vycházeti od zkušenosti. Rozdíl psychologie metafysické a empirické. § 2. Co jsou jevy duševní? Nelze je vymeziti pojmem duše; § 3. ani pojmem nitra; § 4. ani rozdílem prostornosti a neprostornosti, ani pojmem intensity. § 5. Münsterbergovo rozlišení duševních jakožto přístupných vědomí jednoho subjektu, od hmotných přístupných vědomí více subjektů. § 6. Brentanova intentionální inexistence. — Nepostačí označiti je jako takové, které nelze převésti na pohyb. — Nelze se obejíti pouhým výčtem. § 7. Duševní jevy jsou takové, jež si uvědomujeme bezprostředně. § 8. Stavy vědomí. — Definice a úloha psychologie.

§ 1. Psychologie chce býti a má býti vědou. Tak zní obecné přesvědčení; neboť jenom takové poznání uspokojuje zvídací snahu člověka, které zaručuje věda. Zdálo by se, že se rozumí samo sebou, aby psychologie byla vědou. Ale nerozumí; psychologické problémy jsou toho druhu, že řešení jejich dálo se cestou, kterou, abychom vyhnuli se obšírnějším výkladům, nazvati můžeme nevědeckou. Jak se jim dařilo, to vyplývá z přesvědčení nyní obecného, že musí se nastoupiti cesta vědecká. Tomu požadavku se nevyhoví, řekne-li si prostě: psychologie jest věda. To říkají nyní i ti, kdo vedou si při tom úplně nevědecky; ne-

běží jim leč o to, aby pro své vývody získali auktority vědecké. Oni vydávají psychologii za vědu, ale nečiní ji vědou: kryjí auktoritou, titulem vědy také nevědeckost. Přijměme od nich, že psychologie má býti vědou, a uvažme, jaké z toho vyplývají požadavky zásadní.

Především ten, že psychologie chtějíc býti vědeckou přijme vědecké kriterion pravdivosti, kteréž jest shoda se skutečností. Jenom to platí za vědecký poznatek, co jest dáno ve skutečnosti anebo, co z daného vyplývá logickým postupem myšlení, čili co jest dokázáno.

Z toho zcela přirozeně plyne, že psychologie chtějíc býti vědeckou musí býti empirickou.

Zkušenost jest poslední důvod pro všechno naše poznání, tedy pro vědu. Všechno dokazování musí se o zkušenost opírati, jinak nelze se o pravdivosti jeho přesvědčiti. Co smysly podávají našemu vědomí a čeho bezprostředně si uvědomujeme ve svém nitru, to je jediná skutečnost, která je člověku přístupna. Je to sice, pokud se týče světa vnějšího, skutečnost pouze relativní, nemůžeme věděti, co se kryje za ní, poznáváme svět, jen jak se nám jeví, jak se absolutní dějství obráží v našem vědomí; nemáme ani v tom, co o sobě samých se dovídáme sebepozorováním, záruky, že je to skutečnost absolutní; i sobě samým jsme snad jevem: než pro účely našeho poznání stačí nám toto obmezené vědění relativní a my spokojujeme se ve vědě s pravdou aspoň o jevech, poněvadž jest nám určeno žíti v tom světě jevů. Chceme míti aspoň tuto pravdu, chceme aspoň ty jevy poznati způsobem, jenž by nám zaručil poznatky nepochybné. Snad bude potom nějak možno postoupiti též dále ke skutečnosti

absolutní. Proto jest zkušenost jediným možným pramenem našeho poznání a každá věda buď přímo nebo nepřímo skrze jinou vědu zkušenost činí svým východiskem, a závisí na úloze, která vědě připadá v celku vědním, v soustavě věd, na poměru, v jakém jest k ostatním vědám, zdali svůj základ staví přímo na zkušenosti neb nepřímo. Předmětem psychologie nezabývá se žádná jiná věda, tudíž psychologie musí vycházeti od zkušenosti přímo.

Tato tak samozřejmá konsekvence z pojmu vědeckosti teprvé nyní došla obecného uznání. Dlouho to trvalo, než empirism proniknul v psychologii, od Aristotela po Lockea, a to ještě nebylo to pravé stanovisko čistě empirické, to proniklo v posledních desítiletích. Příčina byla v tom, že psychologie hledala svůj základ ve filosofické spekulaci. Ta sice také cílí k pravdivému poznání, avšak jde dále, než věda jíti může, snaží se proniknouti za zkušenost, za skutečnost, která je nám přístupna smysly, a tu nepostačuje kriterion pravdy relativní, nepostačí jí shoda myšlenky s tou relativní skutečností. Psychologie opírajíc se o takovou filosofii, nemohla míti vědeckého základu, ke zkušenosti dostávala se jen prostřednictvím filosofických předpokladů: někdy se jí poštěstilo dodělati se kusa pravdy, ale soustava její byla bez pevného podkladu, vydána byla úplně na pospas měnlivým názorům filosofickým, osud její závisel na osudu toho kterého systému; systematická práce musela býti vždy znova podnikána. Byla v područí filosofie, filosofickou disciplinou, nemohla býti vědou. Celá dlouhá historie jejího vývoje jest zápas o samostatnost vůči filosofii, o získání bezpečného základu, o vědecké stanovisko, takže proniknutí empirismu znamená úplné odloučení od filosofie.

Doba, kdy psychologie byla považována za disciplinu filosofickou, nazývá se metafysickým stadiem jejího vývoje. Dle toho, co řečeno, bylo to stadium nevědecké a jest-li se tak děje dosud, máme již v tom důvod pro odmítnutí takového směru.

§ 2. Avšak prozatím jest empirickost psychologie požadavkem, o němž nemáme z předu jistoty, že je splnitelný; naopak jsou možny pochybnosti a byly a bývají pronášeny. Povíme si je později, nyní jděme přímo k cíli. Má-li psychologie vycházeti od zkušenosti, musí mezi jevy býti obor, který se dá proti oborům jiných věd přesně vymeziti a jehož vysvětlení a usoustavnění náleží výhradně psychologii. Zdálo by se, že nic není snadnější nad to: psychologii náleží poznání jevů duševních. Avšak, co jsou jevy duševní? Jenom definicí jich bude obor psychologie určen, ale ta je velmi nesnadná. Největší nesnáz působí právě to zdání snadnosti. Duševní jevy toť jevy, jichž podkladem je duše, čímž liší se od jevů hmotných, jichž podkladem je hmota: duševní jevy dějí se v duši, hmotné na hmotě. Nic nezdá se pravdivějšího, než tento rozdíl a vydává se to za empirickou pravdu. »Člověk se skládá z těla a duše, učí zkušenost«, tak čteme v Psychologii Kadeřávkově. Avšak pravda jest jen, že rozeznáváme jisté pochody, jež zveme duševními, od jiných, které zveme hmotnými; kdežto o duši nevíme, ani že existuje, ani jaká jest. Duše není ve zkušenosti dána i nemožno tohoto pojmu užiti k definici oboru psychického. Již zde vloudila se do psychologie a zahostila pevně filosofická spekulace, takže právě pojem duše byl příčinou té dlouhověké závislosti psychologie na filosofii a překážkou pokroku ve směru vědeckém. Toho musíme se uvarovati

a hledati definici jinou; však názvu »duševní« budeme užívati; zvyk dává nám k tomu právo a umožňuje dorozumění.

§ 3. Postavme proti sobě cítění a změnu ve světě vůkolním, na př. pohyb předmětu. Rozdíl znamenáme nepopíratelně, ono nazýváme dějem duševním, toto hmotným. Čím se liší?

Snad tím, že se cítění děje v našem nitru a pohyb předmětu ve světě vnějším? To není lepší rozrůznění než pomocí pojmů hmoty a duše. Nitro a vnějšek jsou výrazy obrazné, skutečný, tušený rozdíl se tím jenom zastírá. Ať už si nitrem a vnějškem představujme cokoli, vždy shledáme, že na rozrůznění jmenovaných pochodů nepostačí. Cítění je v nitru mém, jest obmezeno na tělo mé a v tom těle na něco, co s tělem souvisí, ale tělem není, řekněme třeba na vědomí mé. Dobře. Jak se to má s pohybem předmětu, o němž soudím, že se děje mimo tělo mé, mimo vědomí, pokud jím myslím něco konkrétního? Ten pohyb musím viděti: vidění však uskutečňuje se pochodem, který částí podstatnou děje se v těle mém, v jeho části v oku, v očním nervu; tedy pohyb předmětu jest také v těle mém. Ten pohyb musím si však také uvědomiti, nedávám-li pozor — neexistuje pohyb mimo mne. Kam se tedy poděje rozdíl nitra a vnějška? Všechno, co umísťuji ve světě vnějším, musí projíti mým nitrem, děje se také v mém nitru. Nuže?

Řekněme však takto: cítění děje se jen v nitru mém, pohyb nejen v nitru také ve vnějším světě. Zase není posloupeno.

Předně: cítí také jiný člověk; tu je jistě všechno tak jako při pohybu předmětu. Nazýváme to duševním dějem; máme k tomu pak právo?

Za druhé. Cítění vztahujeme na sebe, pohyb na něco jiného, na předmět vnější. Ale to já, které je v prvním případě nositelem děje, má se k mému vědomí (nitru) zrovna tak jako předmět vnější. Pro moje vědomí je já stejně vnějším jako ten strom. Liším sice své já od stromu a ode všeho světa vnějšího, také od já jiných lidí; ale cítění je v témž poměru k já, k mé osobnosti jako pohyb k stromu: tam jsem činným já, zde je činným strom: uvědomění jest v obou případech stejné. Oba děje jsou stejně ve mně (t. j. v mém vědomí) jako mimo mne: při cítění objektivuji, činím předmětem, přenáším něco, co si uvědomuji, zrovna tak, jak když vidím a soudím, že se strom pohybuje.

§ 4. Jindy určuje se rozdíl tak, že hmotným jevům přisuzuje se prostornost, které duševní nemají, anebo se řekne: duševní je intensivní, fysické extensivní. Prostornost znamená dvojí 1. rozprostraněnost, zaujímati prostor 2. býti na určitém místě. To je skutečně dosti případné, když máme na mysli složenější jevy duševní: smutek, radost, touha, snaha nejeví ani nejmenší známky prostornosti. Avšak přihlížíme-li k představám o předmětech, už vznikají pochybnosti. Představa o stromu obsahuje také prostornost; představujiť si strom velkosti určité na určitém místě a nedovedu si představiti žádný předmět bez prostorných znaků. Ba nedovedu ani abstrakci počitků jednotlivých, na př. barvy, provésti tak, abych odstranil znak prostorový. Zelenou barvu vidím v duchu jen jako plochu, zvuk zní mi v určitém místě, sladkost je vždy na něčem nebo z něčeho. Filosofové prou se o to, a musím se stanoviska psychologického přiznati oprávněnost toho sporu, zdali jest vůbec nějaký prostor mimo představy, nebo v jiné formě, zdali představa prostoru

nepředchází všemu představování vůbec. (Nativisté.) Naproti tomu jiní zase dokládají, že prostor teprv představováním vzniká, takže není nic reálního, nýbrž něco jen v mysli mé existujícího. Tím prostorem bych nemohl lišiti duševní od hmotného. Ti filosofové pak, kteří umísťují duši v určité části organismu, neshledávají v tom nic nelogického, aby také její děje byly v prostoře umístněny. (Locke: každý ví, že duše, která s jeho tělem spojena jest, cestou z Oxfordu do Londýna stále místo své mění.) Naivní názor umísťuje cit do srdce, rozum do mozku a fysiologičtí psychologové svou lokalisací duševních funkcí k názoru tomu se na půl cesty vrátili.

Nechci to vše pokládati za důvod proti neextensivnosti duševních jevů, ale tolik je patrno, že představa prostornosti je tak záhadná, že *sama o sobě* a před psychickým rozborem prostornosti není bezpečným znakem pro lišení hmotného a duševního.

Rovněž nestačí protiva prostornosti a časovosti, extensivního a intensivního na vystižení rozdílu. Dejme tomu, že jsou jevy duševní neprostorné a jen intensivní. Co jsou potom síly? Ty mají také jen intensitu, a když bychom řekli, že síly působí do dálky, že z jednoho bodu rozšiřují svou působnost všemi směry, že tedy v tomto smyslu jim náleží také prostornost: tož platí to také o jevech duševních aspoň o těch, které zahrnujeme slovem snažení. Touha, snaha, vůle nese se za určitým předmětem, za uskutečněním něčeho ve světě vnějším: má směr, působí určitým směrem.

§ 5. Münsterberg (Grundzüge I. 72) pokládá za podmínku psychologické vědy, aby to, co nazýváme psychickým, odloučeno bylo od podmětu, aby se to považovalo za předmět zrovna tak jako fysické; takže na po-

měru podmětu k jevům nelze rozdíl fysického a psychického zakládati. Když toto odloučení jest provedeno, jeví se psychickým to, co jest přístupno uvědomění (erfahrbar) jenom jednomu subjektu, fysickým, co jest přístupno více subjektům. Wir nennen psychisch, was nur einem Subject erfahrbar ist, physisch, was mehreren Subjecten gemeinsam erfahrbar gedacht werden kann. Představa v mém názoru, v mé upomínce, v mé obrazotvornosti nemůže býti nikdy představou někoho jiného. I kdyby telepati, kteří soudí, že myšlenky lze přenášeti z jednoho člověka na druhého vzdáleného, měli pravdu, neměl by jiný člověk na mé představě účast (nemohl by ji se mnou sdíleti), nýbrž měl by pouze svou, obsahem stejnou představu (ne mou). Předmět hmotný však může býti také vnímán od jiných, a věc, po níž mi zbude v mysli upomínka, existovati může také pro jiné. Co si myslím jako hmotný předmět, nemohu si mysliti jinak než vnímatelné též jiným. Střed země na př. nikdo neviděl, ale přece jej pokládáme za předmět fysický předpokládajíce, že, kdyby byly zde podmínky vnímání, byl by vnímatelný každému.

Toto rozlišení zamlouvalo by se, avšak klásti je na počátek psychologické soustavy znamenalo by začínati ji úvahami o theorii poznání a metafysickým problémem o existenci předmětů mimo nás, čímž by se celá věc stala velmi složitou, jako je také u Münsterberga v knize zmíněné. Münsterberg knihu svou začíná slovy: Der Weg zur Psychologie muss von der Philosophie ausgehen; problémy psychologické jsou prý filosofii sice lhostejny, ale otázka, co je psychologie, jest filosofická.

Avšak my jsme si formulovali otázku jinak: jak

možno psychologii vymeziti a úkol její stanoviti na základě pouhé zkušenosti, z dat zkušenosti — a stojíce na půdě zkušenosti zásadně vylučujeme úvahy filosofické.

§ 6. Brentano (Psychologie vyd. z r. 1874 str. 115) pokládá za charakteristický znak jevů psychických intentionální (mentionální) inexistenci předmětu, což vykládá: Die Beziehung auf einen Inhalt, die Richtung auf ein Object (worunter nicht eine Realität zu verstehen ist) oder die imanente Gegenständlichkeit, česky: vztah k nějakému obsahu, směr k objektu, jenž nemusí však býti reální v obyčejném smyslu, nemusí existovati mimo nás ve světě vnějším — čili imanentní, intentionální předmětnost. V představě vždy se představuje něco, v soudě klade se vždy něco, odpor, snaha nese se vždy k n ě č e m u. Takovou imanenci, inexistenci předmětu nemají jevy a činnosti, jež nazýváme fysickými. Jak tomu rozuměti? Rozhodně těžko je udati, co si tím Brentano a jeho stoupenci Hillebrandt, Höfler atd. myslí: neboť když jim někdo namítne něco, řeknou: tak se to nesmí mysliti, nýbrž jinak; a když se polemisuje zase proti tomu, mají zase jinou vytáčku. S tím se tedy nebudu obírati. Dle mého soudu, má-li míti intentionální inexistence nějaký pochopitelný smysl, může znamenati jen toto (a tak to asi Brentano původně mínil): Duševní jevy jsou činnosti, jež vztahují se k předmětu, který teprv tou činností vzniká, je tedy v nich, mají obsah svůj v sobě — jako to říkáme o tak zvaném accusativu vnitřního předmětu (krájím řemeny proti krájím chleb; válím chleb proti válím hrudy; žiju život bídný atd.) Tato vlastnost jevům duševním nepopíratelně náleží.

Nikdy nevztahuje se činnost duševní na něco již

hotového, vždy obsah její vzniká teprv touto činností; nikdy není v mysli představa, nýbrž představováním se tvoří: ano i když řeknu: vidím strom, tedy ten vjem stromu vzniká vnímáním; strom není hotov přede mnou, nýbrž já si jej teprv tvořím, t. j. strom tak, jak jej vidím, jak jej vnímám. Já si jej vnímáním jaksi kreslím do světa vnějšího. Mimo mne existuje, je hotovo něco, co teprv mým vnímáním stává se stromem; za změněných okolností vmímáním z téhož »něco« stává se vjem zcela jiný a nazvu jej jinak. Cítím-li libost, tím cítěním si ji teprv uvědomuji, tím cítěním vzniká. Toužím-li po něčem, tedy vzniká touha zároveň s představou, jež ji vzbuzuje; pokud ta představa se tvoří, potud toužím. Avšak tato vlastnost nenáleží výhradně jevům duševním, nýbrž také mezi činnostmi, ději fysickými jsou takové, které mají předmět svůj v sobě samých: na př. tvoření se krystalů, klíčení, pučení a vůbec všechny činnosti vegetativní.

Stumpf (Tonpsychologie 13) pojímá intentionální inexistenci v ten smysl, že psychické děje mají vedle svého přímého obsahu (tón, barva) též samy sebe za obsah čili mají vlastnost sich selbst auf sich zu richten, Reflexion in weitestem Sinne. To však s empirického stanoviska je rovněž nesrozumitelno. Jak se může činnost vztahovati sama na sebe! To dá smysl jen, když předpokládáme duši osobitou za původce psychických dějů. Ano, duše činna jsouc může obrátiti se nejen k tomu co koná, nýbrž i k tomu, jak to koná. Brentanovci jsou také dualisti a odtud ta temnost jejich ponětí na poli empirickém.

Jiný způsob stanoviti rozdíl duševního a hmotného: všechny hmotné děje dají se redukovati na pohyb, jsou pohyb, duševní nedají se redukovati na

pohyb. (Durdík, Psych. § 2). Děje ano, ale ne předměty, mohlo by se proti tomu namítnouti: než předměty existují jen jakožto nositelé dějů, zní na odvetu.

Budiž. Ale ani pak nevystačíme s redukcí na pohyb k určení dějů hmotných. Máme tam síly; jejich působení vysvětluje se jakožto pohyb, ale ne všude: aneb aspoň ne úplně. Elektrické, magnetické, teplné, světelné, zvukové jevy jsou ovšem převedeny na pohyb, také snad chemické a na nich se zakládající organické, ačkoliv již zde nejsou všichni přírodopisci za jedno. Helmholtz to tvrdí, avšak Mayer nepokládá za možné redukovati chemickou afinitu na mechanické síly (Spaulding, Beiträge zur Kritik des psychophys. Parallelismus 43). Ale působení přítažlivosti? totiž to působení samo: působení, jež jde prostorem prázdným? Elektřina, magnetism atd. jsou molekulární pohyb, ale tíže a přitahování? Mimo to nesmíme zapomenouti, že materialisté vysvětlují i děje psychické pohybem nervových částí — tedy věc není samozřejmá, potřebuje důkazů a úvah, které na počátku systému nejsou na místě.

Vůči těmto nesnázím vzdávají se definice jevů duševních a spokojují se někteří psychologové (Jodl, Psych. 6) s pouhým výčtem dějů, jež nakloněni jsme za psychické považovati. Avšak to je počínání nesprávné, poněvadž nikdy není na základě pouhého vypočtení (per divisionem) možno obor jevů psychických ohraničiti přesně proti fysickým. Nikdy není zaručeno, že jsme vypočetli jevy všechny a že jsme se nezmýlili.

Přesná definice jevů psychických je nezbytnou podmínkou soustavy, a tudíž nutno se o ni pokusiti za každou cenu.

§ 7. Máme takovou definici vyplývající přímo ze zkušenosti.

Vizme tyto tři případy:

a) pohybuje se strom,

b) pohybuji rukou,

c) chci rukou pohnouti.

Mají-li pro mne existovati, musím si je uvědomiti: to je jim znakem společným; ale v tom je rozdíl, jak si je uvědomuji.

V případě *a*) a *b*) uvědomím si pohyb jen tehdy, když vidím nebo hmatám anebo vůbec čiji skrze smysly. Toto vidění, hmatání jest zvláštní činnost, kterou si mohu uvědomiti samu pro sebe.

V případě *c*) uvědomuji si chtění bez prostřednictví jakékoli jiné činnosti.

Jest tedy mezi tím, co si uvědomuji rozdíl, že jednou se to děje sprostředkovaně, podruhé bezprostředně. A tento rozdíl úplně stačí na rozlišení všech jevů na hmotné a duševní. *Duševní jsou děje, jež si uvědomuji bezprostředně. Hmotné, jež si uvědomuji, prostřednictvím dějů duševních.*

To je definice čistě empirická, pouhé stanovení faktu. Výrazy »prostřednictvím a bezprostředně« neobsahují žádný výklad, neprejudikují v žádném směru a poslouží za kriterion i v nejchoulostivějších případech. Na př. kdyby někdo poukázal k tomu, že i ty jevy, jež si uvědomujeme bezprostředně, provázeny jsou fysiologickými pochody v těle našem, že tedy jest zde poměr týž jako mezi pochodem fysickým mimo tělo a tím, co si o tom uvědomujeme, tomu odpovíme: o fysiologických pochodech v nervstvu a vůbec o tom, co se děje v tělesném organismu, buďto se ani nedovídáme, anebo dovídáme se také prostředečně,

tudíž jsou to pochody hmotné ve smyslu naší definice. Mám-li bolest, tedy ta bolest neobsahuje z prvu žádný vztah k části těla, odkudž pochodí popud; čím bolest intensivnější, tím méně jsem schopen pátrati po její příčině a to pátrání, ať se děje jakýmkoli způsobem, je sprostředkující činnost a je pak známkou, že příčina bolesti je hmotný, bolest sama duševní jev.

§ 8. Jevy, jež si uvědomuji bezprostředně, můžeme zváti s jistého stanoviska stavy vědomí s tou výhradou, že vědomím nemíní se žádná realita (skutečná věc), která by mohla měniti svůj stav. Vědomí je abstrakce z dějů uvědoměných. Abstrahuje se tu vlastnost »uvědoměný«, jako z jevů krásných abstrahuje se pojem krásy, kteráž také není nic mimo ty jevy, jest jevům imanentní, neexistuje sama o sobě, jako si to Platon představoval.

Potom ovšem jevy hmotné, jež si uvědomujeme prostředečně, nejsou stavy vědomí, ačkoli také musí projíti naším vědomím, t. j. musíme si je uvědomiti. Avšak my nehledíme k jejich poměru k vědomí, zpředmětňujeme je, považujeme je za existující mimo naše vědomí, za existující, i když my si jich neuvědomujeme; kdežto stavy vědomí, ty bezprostředně uvědoměné děje, mají svou existenci, pokud si je uvědomujeme; přestanou-li býti vědomými, přestanou vůbec existovati. O bolesti, touze, hněvu, chtění jest to zcela patrno a o představě předmětu musíme také souditi, že zmizí-li, jak říkáme, z vědomí, přestane existovati. Naproti tomu kámen, jehož představa v mysli naší odumírá, existuje klidně dál, t. j. my si myslíme, předpokládáme, že existuje dále. Tak se věc má ve zkušenosti; zdali skutečně existuje, na tom prozatím nezáleží; náš fakt empirický jest, že věci myslíme existu-

jícími, i když nemáme o nich vědomí. Na tom faktu zakládá se možnost vědy o nich.

Tak můžeme konečně proti sobě postaviti nitro, jako souhrn stavů vědomí, a svět vnější, jako souhrn jevů hmotných, počítaje v to i všechno dění tělesného organismu. V tom smyslu zveme jevy duševní vnitřními a jevy hmotné vnějšími.

Máme-li určitě vymezenou třídu jevů, pak je o nich věda myslitelná. *Věda o stavech vědomí jest psychologie.*

Úlohou její jest, nejobecněji řečeno, podati soustavu psychologických poznatků, což znamená:

1. popis a definici jevů po předchozím rozboru (analysi);

2. klasifikace či roztřídění, v němž zároveň naznačen je vývoj psychický;

3. zákony duševního dění, po případě jen pravidla.

Z povahy jevů psychických pak musí se určiti methoda, která v oboru psychologie vede k cíli, jenž jest vědecká soustava.

Jestliže jsme správně vymezili jevy psychické, budeme míti v důsledcích definice první vodítko i pro analysu, i pro klasifikaci, i pro vyhledání zákonů. Vyvodíme si tedy nejprve ony důsledky, čímž zároveň uvědomíme si některé z hlavních problémů naší vědy.

Literatura. Mimo spisy uvedené v textu o podstatě jevů duševních viz Masaryk Konkretná logika § 58 a násl. Krejčí, Novější směry v psychologii v Čas. čes. mus. 1894. § 2—5. Alois Höfler, Psychologie. Vídeň. 1897, § 2. Herman Ebbinghaus, Grundzüge der Psychologie. I. 1897 a 8. § 1. Wundt, Ueber die Definition der Psychologie. Philosophische Studien. 1895. Týž, Grundriss der Psychologie. § 1. — Přehled hlavnějších názorů podává

Edvard von Hartmann, Die moderne Psychologie, 1901, v části II. Aufgabe und Methode der Psychologie. James Mark Baldwin, Handbook of Psychology. 2. vyd. 1890. Kap. I. Spencer, Filosofie souborná u výtahu, jejž pořídil F. H. Collins. Přel. E. Peroutka, (Praha, Laichter), str. 227. Indukce psychologické. E. Rabier, Leçons de philosophie. I. Psychologie, chap. III. Soupis literatury viz u Münsterberga, Grundzüge der Psychologie. I. na konci kap. 1. a 2. K starším auktorům má zřetel Brentano, Psychologie. I. 1874. 2. kniha 1. kap.

Pokud budou tuto uvedené spisy citovány v dalších částech knihy, stane se to zkráceně uvedením neúplného názvu.

Kapitola druhá.

DŮSLEDKY Z POJMU DUŠEVNOSTI.

§ 9. Nevědomých duševních stavů není. § 10. Na existenci nevědomých představ nelze souditi z vybavování; § 11. ani z té okolnosti, že děje, které jsme konali jednou vědomě, podruhé dějí se nevědomě; § 12. ani z úkazů zahrnutých názvem pud. § 13. Nevědomé představy nejsou nutným důsledkem zákona příčinnosti (Leibnic, Bencke, Bain). § 14. Nevědomé v herbartovské psychologii je metafysický pojem. Volně stoupající představy zakládají se na nesprávném pozorování. § 15. Nevědomých představ nelze dokázati podvědomým čítáním (du Prell, Kramář). § 16. Metafysický pojem nevědomého u Schopenhauera a Hartmanna nemá vliv na theorii psychickou. § 17. Další důsledek z pojmu duševnosti: sebepozorování jest jediným přímým zdrojem látky psychické. Má své vady. § 18. Proto Kant a Comte pochybovali o možnosti psychologické vědy. § 19. Vady sebepozorování odstraňují se předně vzájemnou kontrolou sebepozorování různých individuí. § 20. Za druhé pozorováním neúmyslných projevů na jiných lidech. § 21. Příležitost k tomu poskytuje praxe pedagogická. Nesmí se však ve škole psychologisovati (Erdmann, Münsterberg). § 22. Život rodinný a zkušenosti lékařů. § 23. Význam básnického líčení duše lidské. § 24. Za třetí studují se analogie duševního života dospělého sebepozorování schopného člověka. § 25. Psychologie dětská. § 26. Psychologie zvířat. § 27. Pozorování nedochůdčat a pláňat. § 28. Za čtvrté Experimentem, pokud je v oboru duševním možný. § 29. Za páté studiem jevů pathologických. Hypnotický experiment. § 30. Význam psychiatrie pro psychologii; styky obou věd. § 31. Význam výtvorů duševní činnosti lidské pro psychologii. Závěr: doplní-li se sebepozorování uvedenými pomůckami, lze pro psychologickou theorii nabýti exaktních indukcí.

§ 9. I. Podstatným znakem jevů duševních jest uvědomění. Učinili jsme dělidlem jevů vůbec způsob uvědomění: o hmotných dovídáme se (= uvědomování zprostředkované), o duševních víme bezprostředně. Tedy uvědomění jest vlastností obou druhů jevů.

Avšak u jevů hmotných není znakem podstatným; můžeme jej vynechati; jevy hmotné pokládáme za existující, i když si jich neuvědomujeme. Naproti tomu u jevů, jež si bezprostředně uvědomujeme, závisí existence jejich právě na tom uvědomění: jen pokud si je uvědomujeme existují. Tudíž jest uvědomění podstatným znakem a platí důsledek: *co není uvědoměno, není duševní jev; nevědomých pochodů duševních není.* Důsledek zásadní důležitosti pro psychologickou theorii, na nějž nestačí dost často poukazovati, aby se psycholog uvaroval úskalí metafysických spekulac. Nevědomé představy hrají v psychologii moderní velmi velikou úlohu a to ne snad jen tam, kde se připouští metafysické stanovisko, v psychologiích starých a staronových systémů filosofických, nýbrž i na půdě empirické.

Jsou empirikové, kteří mají přesvědčení, že bez hypothesy představ (duševních stavů) nevědomých není vůbec soustava psychologická možná. (Paulsen, Lipps.)

My však absolutně nemůžeme hypothesu tu připustiti, ježto obsahuje pro nás očividný logický, vnitřní spor: vědomé má býti nevědomým, nevědomé vědomým. Proto bude naše snaha obejíti se bez této hypothesy a co jí má býti vysvětleno, vysvětlovati jinak. Zde odbavíme se některých ponětí nevědomého, která by mohla odvoláváním se na zkušenost hned z předu

míti nesprávný vliv na základy soustavy psychologické.

Z čeho soudívá se, že jsou nevědomé děje duševní?

§ 10. Zkušenost učí, že dojmy, které jsme jednou měli, mohou po čase opět ve vědomí se objeviti, aniž je přítomen popud, který jim dal původně vznik; představy se mohou vybaviti. Týž obsah, aspoň se nám tak zdá, na čas stává se nevědomým, zatemňuje se, ale nezmizí, musí existovati někde a nějak, sic by nemohl opět státi se vědomým bez opětovaného názoru. Po člověku zemřelém zůstává v mysli obraz, jejž nemožno obnoviti, utvrditi pohledem na osobu. Tento obraz jest zajisté psychický jev, a poněvadž ustupuje často do nevědomí, je na snadě domněnka, že i v té nevědomosti zůstává jevem psychickým, že jest nevědomou představou. Avšak pak nastává nezbytně otázka, kde jest představa ta, když vypuzena jest z vědomí? Jest stavem tohoto vědomí, ale nevědomým — to přece by odporovalo samo sobě; nemůže býti stavem vědomí, když vypuzena je z vědomí. A co jest pak to vědomí, když by přechovávalo nějaké stavy, nějaké děje nevědomé? Nezodpověditelná otázka a zároveň lákadlo, aby z vědomí se činila samostatná realita. Jsou tedy představy v duši? Tytéž nesnáze: nevíme, je-li a co jest duše. Zůstávají tedy stopy po dojmu v organismu, což dle analogie ostatního dění fysického je nade vši pochybnost jisto, a ty měly by býti nevědomě duševní. Avšak proč je máme pokládati za duševní a vzdávati se naší definice jevů duševních, na níž si zakládáme jako na čistě empirické!? Reprodukci (vybavení) vysvětlíme si bez představ nevědomých. Postačí úplně, zbude-li po dojmu stopa hmotná

někde v mozku; neboť o ní můžeme předpokládati, že jsouc dosti silná umožňuje, aby po případě opakoval se týž pochod nervový, který byl při původním dojmu, i když neopakuje se vnější popud. S opakováním téhož nervového pochodu opakuje se i stejný aneb velmi podobný stav vědomí, který na rozdíl od dojmu nazývá se představou. Tato představa se tedy znovu tvoří, vzniká opět nervovým vzruchem a netřeba se domnívati, že představa byla někde schována. Není tedy třeba nevědomého psychického. Hypothesa, která není nutná, která se dá nahraditi jinou, nemůže platiti za důvod dostatečný proti větám jí odporujícím.

§ 11. Za důkaz nevědomých duševních pochodů uvádí se ta okolnost, že tytéž činnosti organismu, které dějí se jindy anebo původně s vědomím, dějí se někdy nevědomě, a mnohdy dosáhne se téhož výsledku při nevědomé činnosti s větší jistotou než, byla-li vědomá. To platí o všech složitějších činnostech, jimž se musíme pracně naučiti. Začínáme-li se učiti na př. hráti na piano, musíme o každém pohybu prstů uvažovati, každé vztáhnutí ruky odměřiti; později jde to samo sebou. Postačí podívati se na noty a úmysl hráti, a prsty automaticky provádějí pohyby naučené, ani se na ně nepodíváme. Je zcela obyčejné, že mezi tím, co konají ruce nějakou takovou automatickou práci, mysl naše obírá se něčím jiným; ženy pletoucí mohou čísti, řemeslníci pracujíce zpívají a jde jim práce lépe od ruky, ačkoli by se zdálo, že pozornost je rozdělena. V zamyšlení vyhýbáme se zcela přesně na obvyklém místě v určitý směr, odeženeme znepokojující mouchu. Mnohé takové činnosti se dědí, což je v nejjednodušším způsobě patrno u cvičených zvířat: Stavěcí psi sami od sebe, dříve než byli podrobeni dresuře, zastavují

se při ráně z ručnice vyčkávavě. Eskimáčtí psi zapřažení do saní sami se rozbíhají, jakmile praskot ledu zaslechnou, který prozrazuje tenčí vrstvu a hrozí nebezpečím proboření. HÖFFDING připomíná z Herodota (IV. 3—4) zajímavou historku. Otroci Skythů, když mužové odtáhli do dálných krajin na lup a dlouho se nevraceli, oženili se s jejich »slaměnými« vdovami a uvelebili se v jich domácnosti. Z toho vzešlo pokolení nové, a když původní páni se vrátili, nemohli je zbraněmi přemoci, avšak dosáhli toho, když zapráskali karabáčem, kterým otcové otroci byli trestáváni.

Těmto a podobným případům je společno, že činnosti, které se nevědomě vykonávají, původně buď od téhož individua anebo od jeho předků byly konány vědomě. Ale proto nemusí, jsouce nevědomě vykonávány, býti duševní. Jsou to pohyby, na něž organism navyknul a které vykonává, jako když stroj, zatáhneme-li za kliku, spustí. Klikou je tu vnější dojem anebo popud vůle. Vyžadují také ke svému uskutečnění týchž podmínek, za kterých se jim navyklo. Jakmile se změní jedna z nich, selže mechanism a musí se vzíti na pomoc vědomá činnost.

Jiného druhu jsou případy, kde také mluví se o nevědomých činnostech, které jindy dějí se sice vědomě, na něž se ale v daném případě nepamatujeme, ačkoli je jisto, že se staly. Příklad. Odcházím z domu a přišed na ulici jsem v nejistotě, zdali jsem zavřel na klíč. Vrátím se — je zavřeno. Tedy jsem zavřel, a poněvadž nemohu živou mocí se upamatovati na podrobnosti, mohlo by se souditi, že věc tu vykonal jsem nevědomky; a poněvadž víme, že k té činnosti je třeba duševních dějů, (nejsem-li dobře při sobě, netrefím ani klíčem do zámku) mohlo by se zase

souditi, že v tom je případ nevědomého děje duševního. Avšak, nedovedu-li se na něco upamatovati, není to ještě důkazem, že něco jsem vykonal v nevědomí. Na to, co bylo vykonáno v nevědomí (ve spaní, ve vášnivém rozčilení), nedovedu se ovšem upamatovati; ale obrátiti se tento soud nedá prostě (per conversionem simplicem); neboť notoricky se nedovedu upamatovati také na to, co jsem zajisté vykonal vědomě. Nemohu tedy z okolnosti, že se na něco nedovedu upamatovati, činiti důkaz pro existenci nevědomých dějů duševních.

§ 12. Na nevědomé duševní pochody soudívá se dále z úkazů, které zahrnujeme společným názvem pud, instinkt. O podstatě tohoto jevu bude později řeč, zde záleží na jedné známce pudových činností. Vznikají z motivů, jichž si nejsme vědomi, třeba že činnost sama děje se v plným vědomím. Jeví se jako následky působení skrytých příčin, které dle zásady, že jen stejné může vzniknouti ze stejného, pokládají se za duševní. Náhle vstupují do vědomí myšlenky a rodí se city, neumíme si vydati počet, proč a odkud. Instinktivně uhodneme, co se stane s námi i co se stane ve světě vůkolním. Co nedovedla vypátrati rozumná rozvaha, to je nám pojednou jasno; tušíme blížící se nemoc, předvídáme smutný konec; nenávidíme, milujeme, nevíme proč; posloucháme záhadného vnitřního hlasu v nejdůležitějších okamžicích, kde od rozhodnutí našeho záleží všechen příští život. Něco nás žene, nemůžeme si pomoci. To musí míti příčinu, myslívá se, duševní, ale, ježto o ní nic nevíme, nevědomou.

Proti tomu namítneme předem, že zásady: stejné může vzniknouti jen ze stejného, nemůže se býti do-

voláváno na poli duševním, kde nám na každém kroku v cestu vstoupí záhada o poměru duševního a hmotného, která důsledky oné zásady rozřešiti se nedá. Při vysvětlování duševních jevů setkáváme se ovšem s případy, kde nevědomé děje předcházejí vědomým, avšak mezi nimi i s takovými, kde ten nevědomý předcházející děj naprosto nemožno považovati za duševní nevědomý ani v tom smyslu, v jakém jsou někteří psychologové nakloněni nevědomé děje duševní přijímati. Na př. při počitku. Ten vzniká, jak obecně známo, když nějaký vnější popud podráždí nerv. Popud je pochod fysický, podráždění nervu fysiologický, tedy jsou to oba hmotné pochody. Po nich následuje nebo s nimi jde zároveň uvědomění, stav duševní. Z čeho tedy vzniká?

Dle zásady stejné ze stejného nemožno souditi, že vzniká z oněch podmínek hmotných. Ale mimo ty podmínky hmotné nepředchází zde nic jiného. Nelze-li tedy popud vnější a fysiologický pochod nervový pokládati za duševní, a nechceme-li duševní stav jimi podmíněný pokládati zase za hmotný, — sic by všechna záhada o vědomých a nevědomých stavech odpadla — nelze také dle zásady stejné ze stejného vysvětlovati vznik počitku (či řešiti poměr duševního a hmotného) a zásada ta pozbývá závaznosti i pro jiné případy, kde vyskytuje se analogický sled vědomých a nevědomých dějů, jako jsou ty z předu uvedené. Zásada přestává býti zásadou, neplatí-li obecně. Zákon přestává býti zákonem, nemůže-li se mu učiniti zadost a musí-li se nezávaznost jeho připustiti. Tedy nemůže se jen tak zhola tvrditi, že kterýkoli duševní jev musí míti příčinu zase duševní a že ten děj nevědomý, který mu předchází, musí býti duševní. Jest pak věcí

theorie psychologické, aby vysvětlení podala bez pomocného pojmu představ nevědomých.

Co se týče pudu, tu se můžeme snadno přesvědčiti, že pokládati jej vůbec za projev duševnosti, po případě nevědomé, vede k úplnému zvrácení empirického stanoviska v psychologii. Děje, které nazýváme pudovými, dějí se zajisté trojím způsobem. Buď jsou vůbec neuvědoměné, anebo se uvědomí částečně, anebo konečně dějí se veskrz s plným vědomím a sice probíhá týž děj někdy tím, jindy oním z těch tří způsobů. Na př. akt plození. U nejnižších zvířat děje se úplně nevědomě, u člověka je obyčejně z části vědomý z části nevědomý, jen na nejvyšším stupni rozumového vývoje možno říci, že je ve všech částech vědomý. Příčiny, které uvádějí, abychom krátce se vyjádřili, pud pohlavní v činnost, jsou patrně tytéž u všech živočichů. Mají-li býti u člověka nevědomě duševními (protože projevy pudu pohlavního jsouce z části vědomé = duševní vyžadují dle zásady stejné ze stejného příčinu rovněž duševní), musí býti nevědomě duševními i u zvířat nižších. Ale to je osudný důsledek! Hranice duševnosti mizí úplně, empirický znak duševnosti je ten tam a rozdíl mezi duševními a hmotnými jevy buď odpadá anebo vytknouti se musí neempiricky, spekulativně, místo exaktní vědy nastoupí filosofická spekulace. Všechny síly přírodní byly by projevem duševnosti, jako Schopenhaurovi a Hartmannovi. Avšak my chceme vědeckou psychologii a ne filosofii a proto nemůžeme důsledek ten přijmouti a s ním také ne premisu, z níž vyplynul, existenci nevědomého duševního.

§ 13. Existence nevědomých stavů duševních bývá vyvozována jakožto důsledek zákona příčinnosti. Před-

pokládá se příčinné spojení mezi popudem z vnějška, jehož následek je vzruch nervový, a duševním stavem, který na to následuje. O tom rozhodneme později, zdali je možno a jak je možno mezi těmito jevy po sobě následujícími přijímati příčinné spojení. Avšak důsledky z předpokládaného příčinného poměru mezi popudem a stavem vědomí jsou takové, že je můžeme vyvrátit, i když poměr ten připustíme. Uvádí je J. M. Baldwin, Handbook of psychology. I. 46. Leibnic, Taine, Hamilton ze zákona příčinnosti vyvozují větu: způsobuje-li nějaká příčina určitý následek, tedy částečná příčina táž musí způsobovati část toho téhož následku. Tedy, když popud jistý způsobuje jistý účin duševní, zmenšený týž popud (část toho popudu) musí způsobovati také zmenšený účin duševní. Poněvadž však popud zmenšený do jisté míry způsobuje účin nevědomý, musí tento nevědomý účin býti duševní. Hučení moře slyším, neslyším však hučení jednotlivé vlny, jejíž pohyb je část příčiny způsobující slyšení hukotu moře: tedy účin vlny jednotlivé na sluch je nevědomě duševní. (Leibnic.)

Beneke a Bain soudí takto: intensita stavu vědomí závisí na intensitě popudu. Jestliže si odpovídají stupně intensity nad prahem vědomí, odpovídají si i pod prahem vědomí, t. j. i když je popud tak slabý, že nejsem si účinu jeho vědom, jest tento účin duševní. Zkušenost učí, že za jistých okolností i toho slabšího dojmu mohu si býti vědom, anebo že si ho je vědomo za týchž okolností individuum jiné. (Kočka vidí, kde nevidí člověk.)

Argumentace tato je nesprávná, poněvadž základní návěst vyvozená z poměru příčiny a následku je nesprávná. Věta o poměru příčiny a následku zní: táž

příčina má vždy týž následek, což odpovídá logickému pravidlu o závěru hypothetickém modo ponente (je-li S, jest P; S jest, tedy jest P). Částečná příčina není táž příčina, je to pojem zcela jiný, tudíž nemůže se očekávati žádný určitý účin. Leibnic a ti, kdo s ním onen důsledek z poměru příčiny a účinu vyvozují, dopustili se logické chyby, že nesprávně soudili ad subalternatam při hypothetickém soudě. Mám-li soud: Všechna S jsou P, plyne z něho ovšem: Některá S jsou P, a tento soud lze zcela správně pronésti v tomto případě: Některá S jsou některá P. Mám-li však soud hypothetický: Je-li S, jest P, mohu souditi ad subalternatam: Někdy, je-li S, jest P, ale ten nemohu správně pronésti takto: Jsou-li některá S, jsou některá P. Či mohu říci správně v tomto případě: Je-li polovička S, jest polovička P? A Leibnic soudí z věty: S jest příčinou P: polovička S (část S) jest příčinou polovičky P.

§ 14. Podstatnou část theorie činí nevědomé představy v psychologii herbartovské. Ačkoli tato theorie dává si název empirické a v mnohém ohledu stanovisko empirické k platnosti přivádí, přece jest její základ metafysický; neboť duševní jevy pokládá Herbart za stavy zvláštní substance, duševního reálu, který jest jednoduchý a neprostorný, pouhý bod, ale representuje jednotu reálů v těle spojených. Tu ovšem musíme vše a limine zamítnouti, co v theorii herbartovské o tento metafysický pojem se opírá. To jest také pojem představ nevědomých. Duše, ať jest jakákoli, může býti ve stavu, jehož si je vědoma, i v takovém, jehož si není vědoma, tedy také Herbartův reál může míti stavy nevědomé, které proto nepřestávají býti stavy jeho, stavy dnševními. Nelze-li však existenci reálu prokázati

jako empirický fakt, tím samým nelze ani nevědomé stavy duševní pokládati za empiricky doložené. Pokud pak Herbartovci na dotvrzení svých metafysických důsledků dovolávají se faktů zkušenosti, tu, jsou-li to skutečně fakty, je nesprávně vykládají anebo vydávají za fakt, co faktem není.

Není faktem zkušenosti, že jsou představy (stavy duševní vůbec) jasnější a temnější v tom smysle, že by temnější bylo tolik, co méně vědomé. Uvědomění nemá stupňů: buď jest nějaký jev vědomý anebo nevědomý a, poněvadž vědomý = duševní, buď jest nějaký jev duševní anebo není duševní. Buď něco vidím nebo nevidím, cítím nebo necítím. Ovšem, mohu to viděti zřetelněji nebo méně zřetelně, cítiti určitěji, silněji nebo neurčitěji, slaběji. Avšak tato zřetelnost, určitost, síla týče se obsahu, nikoli uvědomění. Co vidím zřetelně, je zrovna tak uvědoměno, jako co vidím nezřetelně. A právě, že tuto obsahovou zřetelnost zaměňují s uvědoměním, domnívají se Herbartovci míti zkušeností doložený rozdíl jasnějších a temnějších představ. Můžeme na konkrétním příkladě ukázati, že zřetelnost obsahu a uvědomění není jedno a totéž. Vybaví-li se mi obraz něčeho, co jsem dávno neviděl, jest ten obraz po případě velice nezřetelný, nedovedl bych ani přibližný popis jeho podati, a přece jest představa ta tak plně vědomá, tedy dle Herbarta tak jasná, že zabírá celé vědomí, celou pozornost a že jiné představy i vjemy, které by mohly býti úplně zřetelné, z vědomí zcela zatlačuje. Podobně nezřetelný předmět v dálce může tak poutati pozornost mou, tak zabrati celé vědomí, jako když, přiblíživ se k němu, vidím jej zřetelněji. Je tedy stejně jasný v obou případech.

Ani faktu pozornosti nemožno se dovolávati na

prospěch stupňů uvědomění. Pozornost může býti upjata v daném okamžiku jen na jeden stav vědomí, a když se nám zdá, že se rozděluje na více stavů, je to vlastně nestálost její; pozornost těká s takou rychlostí od jednoho předmětu k druhému, od jedné části předmětu téhož k druhé, že si toho střídání nevšímám. Jako v hořejším případě zaměňuje se zřetelnost obsahu s uvědoměním, tak zde trvání pozornostního napjetí, a neprávem se z toho soudí na stupně vědomí. Není-li stupňů uvědomění v kladném smyslu, nelze ani negativní stupeň uvědomění přijmouti. Temné už pak není uvědomění, to není duševní tak jako nebarva není druh barvy.

V herbartovské psychologii vyskytuje se dále pojem freisteigende Vorstellung — volně stoupající představy (totiž do vědomí), jenž v sobě zahrnuje ponětí nevědomých představ a uvádí se za důvod jejich existence. Theoretický předpoklad jest při tom, že představa vytlačena byvši jinými dojmy z vědomí, nepozbývá své podstaty a s ní schopnosti státi se vědomou, nýbrž že podobna pružnému peru vlastní silou vyhoupne se opět do vědomí, jakmile odstraní se příčiny, které ji pod prahem vědomí udržovaly. Theorie ta spočívajíc rovněž na metafysickém ponětí představy jakožto stavu duše nepotřebuje vyvracování.

Ze zkušenosti dokladů není a, co se uvádí, je nesprávně pojato. Uvádějí se případy přeslechnutí, přehlédnutí, nepovšímnutí. V množství dojmů, které hrnou se v pohnutých situacích do vědomí, zůstanou některé naprosto nevědomými; avšak po nějaké době, když dojmy, které s nimi zároveň vstupovaly do vědomí, seslábnou, vyniknou nepovšímnuté dojmy nad

prah vědomí a překvapují člověka, jenž si původ jejich nedovede vysvětliti. Triumfátor v jásotu slavnostním přeslechne kletbu z úst porobeného nešťastníka: avšak ve chvíli klidu zavzní mu výkřik ten jako výčitka svědomí.

To je nesprávné pozorování. Na co se upamatuji, co se mi vybaví, toho jsem si musel býti vědom, a co jsem přeslechnul, přehlédnul tak, že jsem si toho ani na okamžik nebyl vědom, to se mi nemůže vybaviti. Ale jsou i takové případy, kde vjem se sice stane, avšak pozornost od něho ihned se odvede, tak že si nevšimnu ani posloupnosti dějů rychle se střídajících (nevím, který po kterém následuje). Takový vjem se může vybaviti, třeba působením nějakého podobného vjemu, a tu se přirozeně nepamatuji, kde a kdy jsem jej měl původně a z toho zdání, jako by vstupoval do vědomí sám od sebe čili svou vlastní silou, po herbartovsku řečeno.

Lze tedy úkaz volně vstoupající představy vysvětliti docela podle obecného schématu vybavení podaného v § 10., k němuž není třeba nevědomých stavů duševních.

Rovněž to platí o příkladech hypermnesie, upřílišené paměti, které Herbartovci uvádějí na doklad volného stoupání představ. Fortlage, Volkmann a jiní uvádějí příklady, jež nás budou později ještě zaměstnávati, že po dlouhých mezerách časových najednou si osoba vzpomene na věci zcela nedůležité. Služka jedna začala v stáru odříkávati citáty z bible v řeckém jazyku, které slýchala v mládí, když sloužila u pastora. Za těch nějakých třicet let, prý by fysiologická stopa, kdyby od ní pouze měla reprodukce záviseti, jistě zmizela, tak že úkaz ten si nevysvětlím jinak, než když představy

dotyčné zůstaly v duši jako nevědomé stavy duševní, které nemohou z duše zmizeti, když se tam jednou dostaly. Avšak není nikterak absurdní mysliti, že fysiologická stopa může býti tak silná i v tomto případě, že by vydržela 30 let a podržela schopnost vybavení. Jest třeba pouze připustiti, že byla náležitě sesilována opakováním. O tom ovšem ve zprávách uvedených není nic zaznamenáno, ale také není dokázáno, že ona služka si nevzpomněla na svůj pobyt u pastora a na to, co tam zažila, slyšela, viděla za těch celých třicet let. Jen to je patrno, že o tom zpravodajové nic nevědí. A takovými pozorováními nelze vyvraceti věci, které plynou z pozorování naprosto bezpečných a jsou důsledky věcí nepopíratelných. I zde vystačíme tedy bez nevědomých stavů duševních.

§ 15. Velice pravděpodobnou, zdá se, činí domněnku duševních dějů nevědomých úkazy, které DU PRELL zahrnul názvem Kopfuhr, a na něž s důrazem poukazuje prof. KRAMÁŘ ve spise o nevědomých představách, nazývaje je se svého stanoviska nevědomým, či spíše podvědomým transcendentním čítáním, nevědomým počítáním. (II. 89 a 97.)

»Hraje-li kdo hudební skladbu nebo zpívá, tu prvním taktem započíná jakousi časomíru, kterouž pak dále zachovává. Čím zběhlejším je hudebníkem, tím lépe dovede ji zachovati od počátku až do konce, i když někdy vědomě a z úmyslu od ní se uchyluje, chtěje tempo zrychliti nebo uvolniti, tím lépe také při opětném skladby přednesení neb provedení totéž tempo započne. To jest zkušenost nade vší pochybnost zjištěná. Zároveň tento úkaz i proto tak důležitý jest, že zde všechen empirický výklad zcela je malomocný.«

Nemyslím. Hraje-li kdo hudební skladbu nebo zpívá, činí to v určitém rytmu a rytm dodržovati musí z počátku vědomě. Čím necvičenější hudebník neb zpěvák, tím mu to dá více práce. Kdo kdy vyučoval hudbě přisvědčí, že učňové dlouho se musí učiti, než dovedou dodržeti takt, jako se musí voják některý dlouho učiti, aby šel do kroku. Schritt halten je povel, který dobrovolníkům často zní anebo bude zníti v uších, jako hudebním začátečníkům: jedna, druhá, třetí . . .

Z počátku se tedy dějí rytmické pohyby, které rozhodují při hudbě i při pochodu, vědomě. Stanou-li se cvikem, jak říkáme, mechanickými, tak že vykonávají se, aniž bychom jim věnovali pozornost, tedy bez našeho vědomí, vysvětlíme si to tak, že tělesný organism tak se dlouhým cvikem upraví, že funguje určitým způsobem, tak že naopak stojí nás zase práci a vědomé zasáhnutí v jeho funkci, má-li se díti způsobem a směrem jiným, na př. máme-li takt změniti, tempo zmírniti. Pokud však funguje nevědomě, není to pochod duševní. Potřeby pomyslu nevědomého čítání při tom nevidím.

Ale jiné případy jsou ještě. Zmínění auktoři tvrdí, že člověk, má-li pevnou vůli, dovede se probuditi v určitou dobu, ovšem napřed ve vědomí jasně určenou. Jsou lidé, kteří se honosí, že nikdy nezaspali.

Vykládá-li tu věc prof. Kramář tak, že ve spánku, který dělí rozhodnutí k činu od jeho vykonání (probuzení se v určitou dobu), neustává vědomí, nýbrž že pouze prah jeho klesne, tož jeho výkladem nijak nealteruje se naše ponětí duševního, neboť hlavní známka uvědomění byla by tady. Avšak my neuznáváme rozdílu jasnějších a temnějších stavů vědomí, tedy také ne stupňů vědomí v tomto smysle a mu-

síme vysvětlit úkaz, o němž je řeč, i když je ve spánku úplné bezvědomí. A tu myslím, že nám vysvětlení podá okolnost jiná, zcela opačná: že jest totiž daleko větší počet lidí, kteří, kdyby si stokrát předsevzali, že vstanou v určitou dobu, svatě zaspí. I musíme souditi, že u těch šťastných, kteří si dovedou v té příčině poručiti, rozhodují příčiny, které nemusí býti stavy duševními. Z vlastní zkušenosti mohu říci, že když jsem při pevném předsevzetí nezaspati nezaspal, že jsem vlastně ani nespal: probouzel jsem se každou chvíli a někdy se stalo, že jsem v rozhodné chvíli přece zaspal, ač jsem hodinu před tím byl vzhůru. U jiných lidí může rozhodovati zvyk, že se probouzívají následkem vnějších vlivů, které nese sebou jejich povolání, v určitých dobách několikrát za noc a podle toho zařídí své úkony (na drahách, v hotelích atd.). Že by postačila jen pevná vůle vzbuditi se ze spánku skutečně hlubokého, bezvědomého bez vnějších pomůcek, není dokázáno.

§ 16. Neshledávám tedy ve zkušenosti psychické jediného úkazu, který by odůvodňoval přijetí hypothesy nevědomých stavů duševních; metafysickými důvody se na empirické půdě nic nevyřídí. Pojem nevědomého, jak se vyskytuje u filosofů od Schopenhauera k Hartmannovi, nealteruje psychologickou vědeckou theorii; neboť poměr metafysiky a vědy je takový, že metafysika o vědy a ne vědy o metafysiku se opírají. Jestliže Schopenhauer pokládá za podstatu světa něco, co poznáváme jako analogon své vůle, jakousi pravůli, a jestliže všechno dění vesmírné jsou projevy bezúčelné snahy této podstaty, mohlo by se souditi, že všechny ty projevy jsou duševní psychické, že s vůlí je také duševnost přítomna v každé částce světa.

Avšak to by byla duševnost jiná než ta, kterou shledáváme ve vědomí individua lidského, třeba že i to je projevem všepodstaty. Rozdíl hmotných a duševních jevů se stanoviska poznávajícího subjektu lidského se tím nestírá, byl by zastřen pouze se stanoviska oné všepodstaty, o němž sice můžeme filosofovati, ale o němž nikdy nebudeme míti ponětí. Věda však musí státi na stanovisku prvém, neboť jest pro lidi a ne pro nadpřirozené transcendentní bytosti, které, jestliže existují, jiné prostředky a prameny mají k poznání, jestliže ho potřebují. Také nevědomé Hartmannovo nemůže obstáti s našeho stanoviska.

Hartmann rozeznává trojí nevědomé: fysiologické, relativně a absolutně nevědomé. Fysiologické nevědomé není duševní; jsou to molekulární změny v nervstvu, které uschopňují nervstvo k jistým činnostem, jichž je potřebí, aby vznikly děje duševní, na př. stopy po dojmech, jimiž umožňuje se reprodukce a na nichž zakládá se pamět. Hartmann výslovně praví, že je chybou nazývati stopy ty latentními nebo nevědomými představami. To docela souhlasí s názorem naším. Avšak již relativní nevědomé pokládá za jevy duševní. Jsou prý nevědomé pouze centrálnímu vědomí organismu, kdežto jsou vědomé pro nižší stupně vědomí těch individuí, z nichž se organism skládá. Tak mohou dojmy býti vědomé pouze podřízeným částem mozku, částem míchy, uzlinám nervovým i jednotlivým buňkám, ale nemusí býti vědomé mně. Rovněž mohou stopy fysiologické po dojmech býti tak dalece obnoveny, že se stanou vědomými nižším střediskům a mohou býti příčinou stavů plně vědomých na př. nějakých činů. Takové nevědomé duševní my nemůžeme uznati, poněvadž neuznáváme stupně vědomí. Pro stupně vědomí

nemáme ve zkušenosti žádného důvodu a Hartmann ho také nepodává, nýbrž odvolává se na metafysickou představu nevědomého duševního principu světového, jako se jeví u Schopenhauera a Schellinga, o níž platí totéž, co řečeno o Schopenhauerově vůli, s níž se jeho absolutní nevědomé kryje.

A tak jeví se nám, když to všechno shrneme, odmítnutí nevědomých duševních jevů jakožto důsledek pojmu duševnosti požadavkem, jemuž nesmí žádný výklad psychický odporovati.

Nevědomé neodmítáme, nýbrž jen nevědomé duševní. Nevědomé podněty tvoří široký a hluboký podklad života duševního, vědomého, který jej spojuje s ostatním děním přírodním; ale není duševní a nepodléhá zákonům psychologickým. Tohoto nevědomého budeme se v theoretických výkladech častěji dovolávati; ale nepustíme jeho neduševnost z mysli. Theorie, která svými výklady ocitne se u nutnosti přijmouti na pomoc pojem duševního nevědomého, jest tím samým odsouzena jako neempirická a dle toho, co řečeno bylo o významu empirie pro psychologii, jako nevědecká.

Literatura. O. Kramář, O nevědomých představách. V programech gym. jičínského r. 1889, 90, 91. Jodl, Psychologie p. 91—128. Höffding, Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. 3. vyd. 99 a násl. Münsterberg, Psych. I. 6 kap. 3. Das Unbewusste. Lipps, Grundthatsachen des Seelenlebens 1883 28 a násl. Týž, Der Begriff des Unbewussten in der Psychologie. Zpráva o 3. sjezdě psych. v Mnichově. Baldwin, I. kap. IV. § 2. Hartmann, Die mod. Psych. III. kap. Brentano, Psych. 133 a násl. O. Plümacherová, Der Kampf ums Umbewusste 1890. J. Rehmke, Die Bewusstseinsfrage in der Psych. v Zeitschrift für immanente Philosophie. 1898. Horwicz, Psychologische Analysen I. Volkmann, Lehrbuch der Psych. vom Standpunkte des Realismus 4. vyd. I. § 25, v poznámce

k tomuto § hojná data historická zvláště o starších badatelích. Paulsen, Einleitung in die Philosophie 1892. Dilthey. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psych. Zprávy akad. berlín. 1894 LIII. Ebbinghaus, Psych. I. § 5.

§ 17. II. Je-li znakem jevů duševních bezprostřední uvědomění, nemohu jinak dodělati se psychických faktů leč sebepozorováním.

Naznačili jsme, jak stojí proti sobě nitro a vnějšek. Oboje může býti předmětem pozorování a pokud jest předmětem pozorování jedno neb druhé, rozeznáváme zkušenost vnitřní a vnější. Zkušenost vnitřní je zdrojem a oborem psychických dat a je nám přístupna pouze sebepozorováním, je přístupna jen nám samým a nikomu jinému; zkušenost vnitřní jest pouze pro nás samy; data její jsou bezprostředně evidentní jen nám a representují skutečnost jen pro nás. O pravdivosti jich nemůže se nikdo bezprostředně přesvědčiti, jako je to možno s daty zkušenosti vnější, která jest — aspoň to předpokládáme a o tom nepochybujeme, předložena kontrole všech, kdo pozorování jsou schopni.

Jest za takových okolností psychologie jakožto věda možná? Věda jest poznání obecně platné, objektivní, vědecké poznatky mají býti takové, aby je každý člověk za všech okolností musel seznati za správné a tudíž takové, aby mohly býti dokázány, což při naprosté subjektivnosti vnitřní zkušenosti zdá se nemožným. Otázce nelze se vyhnouti, je-li sebepozorování tak možné, aby se data jeho dala konstatovati objektivně, obecně platně. Na odpovědi bude záviseti možnost psychologie jako vědy. Dvakrát byla možnost tato popřena s míst velmi závažných.

§ 18. KANT pokládal psychologii za nemožnou jakožto vědu exaktní z důvodů sice jiných, ježto měl na mysli psychologii tehdejší a její poměr k filosofii; ale v podstatě jest důvody těmi také proslovena nemožnost exaktního sebepozorování.

KANTOVI běželo především o filosofii. Obrátil se proti HUMEOVU skepticismu a chtěl jej překonati. Hume však stál na stanovisku Lockeově, který hledal bezpečný základ pro filosofii v psychologii. A tu KANT rázem vyvrátil celou anglickou filosofii tím, že o psychologii hleděl dokázati, že není jako věda možná, že tedy nemůže poskytnouti bezpečný základ filosofii. Psychologii dělili tehdy na racionalistickou a empirickou dle WOLFFA.

Racionalistická měla býti vědou o duši; avšak duše je idea nadrozumu, nemá vztah ke zkušenosti; na ideách není možná věda, jenom Scheinwissenschaft; tedy racionalistická psychologie není věda. Tak dokládá KANT v transc. dialektice, druhém to dílu transc. logiky v Kritik der r. Vernunft.

Ale ani empirická psychologie nemůže býti vědou. Empirie neskytá bezpečný základ, poněvadž žádný empirický soud (na empirii založený) není absolutně obecný a nutně platný, čili nemůže býti synthetický a priori, nýbrž pouze analytický. V předmluvě spisu Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft vyvozuje z toho důsledky právě pro psychologii. Pravá věda, jejíž jistota jest apodiktická, je mathematika, neboť mathematické soudy jsou synthetické soudy a priori zakládajíce se na apriorních formách času a prostoru.

Všechno ostatní vědění je neexaktní a jenom pokud jest v některém oboru obsaženo mathematiky, jest

i tam exaktní vědění možné, na př. v přírodozpytu, kdež experiment zaručuje exaktnost poznání, pokud lze zákony vyjádřiti mathematickými rovnicemi.

V psychologii není možno užiti ani mathematického kalkulu ani experimentu, tedy exaktní věda duševní není možná. Doslovně dí: Empirická psychologie musí ze řady skutečných věd býti vyloučena předně proto, že o jevech vnitřního smyslu a o jejich zákonech nelze užiti mathematiky; neboť čisté vnitřní vnímání, v němž se tvořiti mají jevy duševní, jest čas mající jen jednu dimensi. Ale ani k chemii nelze psychologii řaditi, poněvadž rozmanitost vnitřního pozorování lze vyloučiti od sebe pouze v myšlení a nikoli isolovati a libovolně spojovati, ještě méně však lze jiný subjekt myslící podrobiti úmyslným pokusům, an již pozorování samo stav pozorovaného předmětu alteruje a mění. Psychologie nemůže více býti než historický a co takový pokud možno systematický přírodopis vnitřního smyslu, t. j. přírodopis duše, ale ani vědou duševní, ba ani psychologickou experimentální naukou.

Co Kant praví o soudech synthetických a priori, souvisí s otázkou, o niž nám běží, teprv velikou oklikou a můžeme toho pominouti; avšak to, co bylo naposled citováno, souvisí s ní přímo a je velmi závažné. Kant soudí z povahy jevů psychických, že vzpírají se vědeckému zpracování, tedy opakuje jinou formou touž pochybnost, kterou jsme pronesli o možnosti exaktního sebepozorování; ale nevyčerpává pochybnost celou.

Že nelze užiti mathematického kalkulu a že experiment v pravém slova smyslu o vnitřní zkušenosti, na zjištění jejich faktů není možný, jest zcela pravda. Pokus Herbartův s mathematickou psychologií, který podnikl

tento filosof z oposice proti Kantovi, se nezdařil; mathematická psychologie náleží historii, a o experimentální psychologii povíme si hnedle, že to není experiment, jaký mínil KANT. To však stačilo na vyloučení psychologie z oboru věd pouze za Kanta a Kantovi s jeho stanoviska. Nyní stojí věci tak, že by psychologie mohla býti vědou i bez mathematického kalkulu i bez experimentu, kdyby jen indukce dala se na základě sebepozorování provésti způsobem zaručujícím správnost dat.

Pochybnost v tom směru KANT tedy jen naznačil, ale nevyřkl celou; nestálť na empirickém stanovisku v psychologii a měl na mysli současnou psychologii mohutností, která jest v základě svém metafysická.

To učinil po něm AUGUSTE COMTE, jenž se stanoviska positivistického vyloučil psychologii ze stupnice věd. V Cours de la phil. posit. III. dokazuje, že o vnitřních dějích není věda možna, poněvadž vědy ty nejsou přístupny pozorování. Duch lidský je schopen pozorovati všechno, jenom ne sama sebe. Mám-li pozorovati nějaký děj myšlení, který právě ve mně se vyvíjí, musil bych se rozděliti na subjekt pozorující a objekt pozorovaný: avšak tu je orgán pozorovací a pozorovaný jedno a totéž; exaktnost pozorovací methody činí v oboru psychickém požadavky nesplnitelné. Mám-li pozorovati určitý děj myšlení, nutno, abych jej isoloval, chránil proti dojmům vnějším, aby nevznikaly děje jinorodé, nutno, abych zastavil všechnu ostatní práci mozkovou; neboť jsem-li zabrán něčím sebe jednodušším, není místa pro pozorovací činnost. A tak, když bychom, majíce těmto podmínkám vyhověti, byli nejpřipravenější k pozorování, nedělo by se v nitru našem vlastně nic. Afekty daly by se snáze

pozorovati, poněvadž aspoň orgán pozorující a pozorovaný jsou různy; než každý trochu silnější afekt činí sebepozorování nemožným. Proto není psychologie jakožto věda o dějích vnitřních možná a Comte ji odkazuje do biologie a nahrazuje jakousi frenologií.

Comteovy pochybnosti jsou úplně oprávněny. Rozdvojení pozornosti působí skutečně velikou nesnáz při sebepozorování, rovněž vliv vůle, a k tomu přistupuje, že nemůžeme pozorovati děj nějaký v průběhu jeho, nýbrž teprv, když minul; jsme odkázáni na vzpomínku a ta často klamává.

Je-li však sebepozorování jediným přímým pramenem látky psychické, jedinou přímou cestou k psychické skutečnosti, musí, má-li psychologie býti vědou, nesnáze sebepozorování nějak se odstraniti a nedostatky jeho nahraditi. Děje se to několikerým způsobem.

§ 19. *a*) Proti výpovědem jednoho individua, jež podávají se jiným individuím jako jeho vnitřní zkušenost, stojí vnitřní zkušenost a možnost sebepozorování těchto druhých individuí. Srovnáním těchto zkušeností jest možná vzájemná kontrola, kterou se vyloučí subjektivní vlivy a vytkne, co je společného; ovšem jest to možno jen do jisté míry a jen, pokud možno předpokládati stejné podmínky v organismu tělesném. Popisuje-li někdo nějaký děj, který prožil ve svém nitru, mohu jeho tvrzení srovnati s tím, co jsem zažil sám, a obráceně, učinil-li jsem pozorování o sobě samém, mohu je kontrolovati výpovědí jiných lidí. I shody i neshody v té příčině jsou fakty, s nimiž už možno něco začíti. Kontroly této užíváme vůči básníkům, když nám na jevišti otvírají náhled do nitra jednajících osob. Pro psychologickou pravdivost básnického líčení nemáme jiného měřítka než shodu toho, co vidíme

a slyšíme, se svou vlastní zkušeností. Kontroly této užíváme vydatně vůči psychologickým theoriím zkoušejíce fakty, o něž se opírají, a důsledky, jež z nich vyvozují, na sobě samých. Avšak kontrola ta má své meze.

Nikdy nepřesvědčíme se, zdali někdo viděl strašidlo. Nevidíme-li my je za udaných okolností, není to důkazem, že je nevidí někdo jiný. Macbeth vidí ducha Banquova při hostině a rozmlouvá s ním, kdežto spolustolovníci nemají tušení, co se děje v jeho duši. Nepochopujeme city mnohého bližního a nemáme měřítka pro hloubku jeho bolesti, když žijeme v okolnostech docela různých; snadno přeceníme a snadno nedoceníme, není možno při nejlepší vůli býti objektivním. Některých citů není schopen muž, některých žena. Motivy činů jiných osob nedovedeme si vysvětliti, nechápeme jich jednání. Sympatii a antipatii rozdílíme každý dle svého měřítka. Jestliže praví Schiller: Willst du die andern verstehen, so blick in dein eigenes Herz, musíme platnost toho výroku omeziti jen na jistý obor vnitřního života. Proto také nepostačí vzájemná kontrola zkušeností různých individuí, aby všechny nesnáze a nedostatky sebepozorování odstranila, a musí přistoupiti prostředky jiné.

§ 20. *b*) Rušivým činitelem při sebepozorování je, jak Comte dobře vytknul, vliv vůle. Chci-li se pozorovati, jest celková podmíněnost děje, který má býti předmětem pozorování, jiná, než když týž děj probíhá bez toho úmyslu. U sebe sama nedocílím nikdy, abych tohoto rušivého činitele odstranil. Bez úmyslu se pozorovati, není sebepozorování vůbec možné, leč o minulých dějích, a to je velmi pochybná náhrada, poněvadž děje proběhší bez sebepozorování vtiskují se

v pamět pouze svým výsledkem a za pamět nemůžeme se zaručiti. Avšak jest možno při pozorování jiných osob voliti k tomu takové případy, kdy osoba projevuje své nitro mimoděk, kdy jest jí dalek úmysl sebepozorovati a sebevyjádřiti. Společenský život svými formami nutí člověka k sebezapírání, k přemáhání přirozených náklonností. Tlakem těchto forem dává se všemu našemu jednání povrchní nátěr, pod nímž není vždy snadno postřehnouti nitro v pravém světle. Společenský život naučil nás přetvářce a třeba že platí Naturam expellas furca, tamen usque recurret, t. j. že přirozenost nelze zapříti, přece platí zároveň: mundus vult decipi, ergo decipiatur (svět chce býti klamán, nuže klamejme). To všechno nás nutí, abychom na sebe dávali pozor, abychom jevili se takovými, jak by nám to prospělo a jak svět chce, a dokud tato maska všelikých ohledů zakrývá světu naše pravé nitro, dotud jest těžko někomu náš pravý život duševní nepodjatě pozorovati. Musíme tedy hleděti, abychom přistihli člověka, kde s něho spadnou pouta ohledů na veřejnost, musíme nepozorováni naslouchati výlevům jeho nitra, když je odhaluje beze svědků samému sobě anebo když ho k tomu nutí vyšší, mocnější zájmy než ohledy na ten falešný svět, anebo když tyto ohledy pozbývají pro něho významu.

Ale i při pozorování takových dějů duševních, kde takovéto ohledy vynucující přetvářku odpadají samy sebou (na př. při pozorování paměti, obrazivosti, vnímání a podobných jednoduchých, primitivních úkazů, kde zhola na tom nezáleží, jak si vedeme), je na újmu přesnosti a spolehlivosti, když zpravodaj o účelu svých výpovědí ví a do sebepozorování se nutí. I tu musíme hleděti, aby netušil, že je pozorován. Nesmíme mu

klásti otázky přímé, nýbrž oklikou vynutiti, aby objevil svoje nitro. Nezdar dotazovací methody, všelikých těch anket vysvětluje se mimo jiné právě tím, že dotazované osoby chtějíce se pozorovati vpravily se do situace, ve které sebepozorování se nemůže dařiti a výpovědi pozbývají věrohodnosti.

Případy, kde člověk projevuje nitro své mimoděk a kde úmysl sebe pozorovati nepřekáží nelíčenému projevu nitra, dají se snadno nalézti, Každá Rukověť psychologie je uvádí (Kapras § 3b, Krejčí § 3). Upozorním zde na některé jen, zvláště vydatné.

§ 21. Vzácnou příležitost k pozorování takovému poskytuje pedagogická praxe, při níž vůbec možno nasbírati více psychologického materiálu než kde jinde a cennějšího ve všelikých ohledech. Poměr učitele k žákům a celé zařízení školy nese samo sebou, že podmínky, které činí pozorování spolehlivým, jsou tu dány. Učitel, který chce pozorovati a umí pozorovati (k čemuž je potřeba, aby věděl o jeho nesnázích), má takřka přímý náhled do nitra svých chovanců.

Řada individuí různých povah, vloh a nadání je ve škole podrobena vlivu stejných podmínek, což poskytuje příležitost ke srovnávání. Každá otázka dává se celé třídě, od každého žáka očekává se odpověď určitého obsahu, ale zkušenost učí, že vzbuzuje odpovědi nestejné. To vybízí samo sebou učitele, aby pátral po příčinách různosti v nitru žákově, a pátrání to je usnadněno tím, že učitel dosah otázky změřil dle toho, co o žácích svých ví a co o nich na základě dosavadního vyučování smí předpokládati. Učitel, jemuž běží, aby žáky něčemu naučil a nenechal je pouze učiti se samy, nebude k vyrovnání nestejných výsledků užívati šablonovitých prostředků donucovacích, hrozeb,

trestů, odměn a podobných povzbuzovatelů samočinnosti, které na povahu žáka mívají neblahý vliv, nýbrž bude všímati si individuality jednotlivých žáků, aby jim »pomohl« anebo s nimi »pracoval«.

Poznávaje individualitu, sbírá tím samým vzácný psychický materiál, který nejprve slouží jemu za pramen tak zvaného pedagogického taktu a potom, dovede-li ho užíti, za látku k vědeckopsychickým studiím. Aniž by přerušoval pravidelný chod vyučování a zpronevěřoval se své povinnosti, může nejen na zkušenostech z vyučování nabytých, nýbrž i při samém vyučování přesvědčiti se o platnosti psychologických zákonů, na nichž zakládají se methody doporučované. Není hned tak příležitosti prozkoumati zákony paměti, obraznosti a pozornosti jako právě ve škole a proto v novější době hledí se té okolnosti využiti k účelnému systematickému sbírání psychologické látky a k jakýmsi pokusům. To činí podstatnou část pedagogické psychologie, jak o ni usiluje časopis Zeitschrift für paedagogische Psychologie redakcí dr. Ferd. Kemsiesa v Berlíně vycházející.

Mnohá zkoumání o paměti, o únavě následkem duševní činnosti, vykonána byla ve škole. Někdy ovšem mimo pravidelné vyučování, jindy však při pravidelném vyučování. Proto chtěl Münsterberg, aby zavedeny byly ústavy psychopedagogické, jež by spojeny byly s cvičnými školami, v nichž by se ihned mohly methody na základě psychologické theorie stanovené vyzkoušeti a tím zároveň psychologický zákon potvrditi. Dle sdělení Will. S. Monroe pěstuje se v amerických pedagogiích (t. j. školách, jež odpovídají našim pedagogiím) psychologie mnohem účinnější než u nás

a posluchači navádějí se k psychologickému pozorování při vyučování.

Vedle toho pedagogické problémy, jež vznikají po stránce sociální a hygienické, vedou k psychologickému řešení skrze vyučování. Slezská hygienická společnost obrátila se na prof. Ebbinghausa ve Vratislavi s otázkou, jak stanoviti účinky několikahodinného vyučování na žáky, což vedlo k pokusům právě tak zajímavým jako jednoduchým. Nic při nich se neděje než to, co se denně na školách praktikuje. Ke zkoušení paměti předříkává se žákům řada číslic, a oni vyslechnuvše je, ihned poznamenají, co si a jak si zapamatovali. Anebo diktuje se žákům text s vynecháním některých slov, slabik, písmen, který mají doplňovati. Ebbinghaus těmito jednoduchými methodami sebral na školách vratislavských, kdež se toho učitelé ochotně chopili, velký materiál, na základě jehož zodpovídal celou řadu otázek praktického vyučování.

Ale tato snadnost pokusů svádí horlivost učitelů k vymýšlení nových a nových method a k řešení všech možných otázek psychologickopedagogických, tak že se to všechno přehání a prospěch psychologii z toho plynoucí není v žádném poměru k množství článků a spisů a vůbec k celému pozorovatelskému ruchu mezi učitelstvem. Proto pozvedají se čelní psychologové, aby varovali před takovým břídilstvím, kterým škola sama trpí a věda nenabývá zisku. Benno Erdmann ve spisku: Die Psychologie des Kindes und die Schule ukazuje na nedostatečnost method užívaných při těchto pozorováních, z kterých se každá nehodí pro řešení všech problémů. Nepřeje si, aby učitelé ve školách psychologisovali, nepřeje si ani zakládání psychopedagogických institutů, ani rozšíření seminár-

ního vzdělání o cvičení v psychologickém pozorování, ba ani spolků pro dětskou a pedagogickou psychologii. Příklad Ameriky, kde při vší úsilné a rozsáhlé činnosti v tomto směru dociluje se positivních výtěžků tak málo, nezdá se mu povzbuzujícím. »Povolaný učitel a povolaný pedopsycholog nespadají v jedno: práce pedopsychologická zůstaniž vyhrazena těm, kdo k tomu mají zvláštní schopnost. Nebylo by to žádoucím prohloubením anebo doplněním pedagogické průpravy, kdyby se takové vycvičení činilo obecným, nýbrž bylo by to málo žádoucím sešinutím. Znamenalo by to skoro úplné zneuznání úlohy učitelovy a bezúčelné stížení jeho činnosti plné odpovědnosti.« A Münsterberg o pozorování učitelově, pokud má význam pro psychologickou vědu, pronáší se takto: Učitel má poznávati děti způsobem rozhodně antipsychologickým jako nerozpojné jednoty, jako střediska volné vůle, jichž funkce je spojena ne kausálně, ale účelně (teleologicky), skrze zájmy a ideály, ale ne skrze psychologické zákony. Učitel potřebuje zájmu pro duševní život se stanoviska boje o život. Nemá býti, nepotřebuje býti psychologem, jako jimi nebyli Fröbel a Pestalozzi, ačkoli pedagogika je založena na psychologii. Psychologie dává učiteli svůj výtěžek, ale při vyučování nesmí psychologisovati.

Tím ovšem psychologický význam pedagogických zkušeností nikterak není popřen. Psychologisováním míní tito dva učenci jednak plané theoretisování, pokud rušivě zasahuje ve vlastní práci pedagogickou, jednak přeceňování pouhého pozorování příležitostného, které psychologické problémy vidí obmezeny na to, co ve škole pozorovati se dá. Nechtějí také, aby psychologisoval kde kdo, nýbrž jen, kdo náležitě psychologii

zná, aby dosah jejich problémů si uvědomil a praxi školní pro ně využitkovati dovedl. A při tom požadavku asi je nejlépe zůstati i vůči našemu učitelstvu. Studovati psychologii ale nemysliti, že je učitel k tomu, aby ve škole theorii psychologickou dělal. Vědecká práce psychologická činí požadavky, jimž není již tím vyhověno, jsem-li učitelem, zrovna tak, jako neučiní nikoho pravým učitelem, je-li vědeckým psychologem.

Literatura. Otázkami tuto dotknutými zabývají se četné články časopisu Kemsiesova, Zeitschrift für paedagog. Psychologie, zvláště úvodní stať redaktorova v I. r. Fragen und Aufgaben der paedagogischen Psychologie. Srovnej též referáty v České Mysli I., a o Münsterbergovi Čádův Rozhled v III. roč. téhož časopisu.

§ 22. Neméně vzácnou příležitost k pozorování nitra, pokud projevuje se mimovolně, poskytuje život rodinný. Bohužel přicházejí zkušenosti tak nasbírané většinou na zmar, anebo se příležitosti této nepoužívá. Málo je rodičů, kteří by byli schopni takového pozorování psychologicky využiti a z těch málo, kteří jsou schopni, větší část nenajde času a zájmu v tom, aby pozorování svá sdělili veřejnosti.

Také tu se pomýšlí na systematické sbírání materiálu. Vydávají se časopisy pro výchovu rodinnou; než potíže stavějící se na odpor psychologicko-theoretickému využitkování rodinných zkušeností jsou příliš veliké. Snaha povznésti rodinný život v ohledu mravním odvádí svou konkrétností od abstraktnějších úvah psychologických. Nicméně i zde máme některé cenné příspěvky na př. ve spise do češtiny přeloženém Janet: Rodina anebo v Gebaurové spise: Jurka. Mnoho materiálu podává časopis Život (red. Pelcl).

Mnoho by mohli k zjištění dat psychických svou

zkušeností přispěti lékaři. Pokud jim náleží zabývati se s pathologickými jevy duševního života, bude o významu toho pro psychologii zmíněno jinde. Zde myslím pozorování, k němuž mají příležitost jako rádcové a důvěrníci četných rodin a jednotlivců. Mimo kněze, jehož působení je obmezeno na kruh věřících mezi inteligentními lidmi velmi se tenčící, mohou lékaři nejspíše nahlédnouti do čtyř stěn, v nichž ukrývají se vnitřnější příčiny lidského jednání před zrakem psychologického pozorovatele. Mohou nahlednouti za kulisy jeviště, na němž se provádí komédie veřejného života. Jsou svědky situac rodinných a okamžiků v životě jednotlivce, které ouzkostlivě zakrývají se veřejnosti, anebo které do veřejnosti přijdou zkomoleny. Bohužel z těchto zkušeností jest nám přístupno velmi málo. Ještě nejvíce lékaři mluví o duševním stavu před smrtí a o snech. (Jeništa, Č. Mysl II., Umírání. Robert, Der Traum.)

§ 23. Mnoho psychického pozorování obsahují dále díla umělecká a především básnická, poněvadž podávají je bezprostředně slovy, kdežto výtvarná umění obmeziti se musí na odraz duševního hnutí, jak se vyčísti dá posuny a rysy tváře, krátce zevnějšími známkami. Hudba ovšem je příliš subjektivní, než aby mohla popisovati: dovede vzbuditi náladu spíše než ostatní uměny, rozechvěti struny srdce, avšak při tom jest naše vlastní nitro rozhodujícím činitelem, jejž si musíme vypozorovati sami. Nedovede líčiti city a vášně na jiných lidech mimo nás, abychom se v nich mohli vzhlížeti. Básnické popisy mají velikou cenu, jestliže instinktivně zbystřený smysl pozorovací, který je právě známkou uměleckého nadání, není zastírán žádnou tendencí a obmezován theoretickými předsudky. Jako

při psychologickém pozorování vůbec žádáme, aby vyloučen byl vliv vůle a za nejspolehlivější pokládáme pozorování, jež děje se mimoděk bez úmyslu pozorovati, tak mají největší cenu psychologická líčení básníků, která se dějí ve skutečné »božské naivnosti«.

V uměleckém pozorovacím talentu má básník o jeden smysl víc, kterým může vystihnouti stránky dění duševního, jež zůstávají skryty zrakům i nejcvičenějšího psychologa. Říkáme, že básník umí se vmysliti v situaci osob jím líčených, ale věc se má spíše tak, že básník do osob líčených promítá své vlastní nitro a líčí vlastně sebe. Vášně, city, touhy svých osob procítil a prožil sám a jen jestliže je prožil, dovede je vylíčiti v celé jejich hloubce a šířce. V tom záleží psychologická pravdivost básnického líčení. Znáti sebe a sebe vylíčiti odrazem ve výtvoru je největší umění a z toho má psychologie velikou kořist.

Pozbývají však tohoto významu básnické rozbory, u nichž je patrno, že dějí se pod vlivem nějaké psychologické nebo vůbec vědecké theorie; když je patrno, že básník aplikuje theorii nějakou na vysvětlení úkazů duševních. Tu už není líčení jeho pozorováním a věrnou reprodukcí skutečnosti, to je skutečnost skreslená dle měřítka, jehož hodnota určena jest odjinud, toť skutečnost, upravená dle theorie, s níž nemá umělecká intuice co dělati. Tu přestává »božská naivnost« a nastává lidská rozumová vypočítavost. Sem psycholog nemůže jíti pro doklad, poněvadž najde jen, co bylo od psychologie vypůjčeno. I největší umělci podléhají vlivu theorií, i musíme, co nese stopy toho vlivu, dobře rozpoznati od toho, co vytrysklo přímo, nestrojeně z duše umělcovy. V letech čtyři-

cátých byly ve Francii v módě Gallovy theorie kranioskopické a fysiognomické. Z tvaru lebky, z rysů tváře, jakož i z celého vzezření tělesného souzeno bylo na duševní vlastnosti a celý karakter člověka a toto souzení bylo pokládáno za objektivnější methodu pozorování psychologického než obyčejné sebepozorování. Toho chopili se romanopisci, aby dílem sesilovali, dílem nahrazovali karakteristiku svých osob vypsáním jejich fysiognomie (Sue, Dumas starší) a dosud si v takovém způsobu karakterisování mnozí romanopisci libují. Zajisté nebudeme v jejich popisech hledati psychické fakty a z nich určovati poměr posunu k duševnímu ději, jehož má býti známkou. Není z nich nic patrno leč, jaký význam jim přikládali ti kteří romanopisci sami.

Zola jest samá theorie, fysiologická, psychologická, sociologická a podle toho vypadají jeho romány. Trefně nazval Masaryk (Naše Doba, III., 120, Zolův naturalism) jeho »Pascala« experimentálním románem, v němž má býti demonstrována theorie dědičnosti. Tedy theorie je zde dříve než fakty, fakty se jí podrobují, můžeme se jich dovolávati na důkaz předpoložené theorie jako faktů?

Zcela dobře poznamenává Bernardino Alimena (Zločin v umění 17), že v zájmu vědy lze citovati Shakespearea a Manzoniho nikoliv však Zolu. »Shakespeare vytvořil Hamleta, když ještě neexistovala kriminalistická psychologie, kdy sama psychologie všeobecná byla ve stavu zárodku, kdy nebylo ani potuchy o možnosti rozumného šílenství nebo šílené rozumnosti. Naproti tomu vytvořil Zola typ Člověka bestie teprv potom, když ožila již škola nazvaná školou kriminalistické anthropologie, když mluvilo se již všude

— ať rozumně, ať nesmyslně — o narozených zločincích, o neodolatelných pudech, o atavismu, o opojeních krve, probuzených mladým kypícím masem ... Manzoni popsal lidové bouře milanské, dokud nikdo ještě nemluvil o psychologii davu. Zola naproti tomu popisoval hornické vzpoury, když problémy vztahující se k psychologii davu byly již stanoveny, třeba že nedosaženo jich rozřešení. Zola kopíruje pouze Lombrosovu knihu „L'Uomo delinquente.« A jako Zola tak i Ibsen svými časovými problémy a řešením jich dle theorií není pro nás současníky bezpečným pramenem látky psychické, pokud jest psychologické líčení theoriemi podmíněno. Najdeme i u Tolstého povážlivé zvěsti — nehledě k jeho moralisující tendenci. Vypisuje na dosti četných místech okamžiky před smrtí. Ty nemůže znáti z vlastní zkušenosti, to jest jen domysl, a jestliže se shodují nápadně s důsledky herbartovské psychologie, nebudeme je pokládati za důkaz těchto důsledků.

Avšak z toho nevyplývá, že by Zola nebo Ibsen a podobní umělečtí řešitelé problémů nepodávali náhled do nitra člověka psychologicky cenný v těch stránkách svých děl, kde nejsou vázáni svou theorií, svým problémem, anebo i vzdor svým theoriím a problémům. U skutečného umělce se instinktivní cítění a nazírání zapříti nedá a proráží i pod obalem naučených theorií. Záleží na tom postřehnouti, kde jest básník úplně svůj, pro kteroužto věc máme mezi jiným vodítko v tom, kde podléhaje uměleckému instinktu prohřešuje se svým vlastním theoriím a pravidlům, jakož na to poukazuje vzhledem k Zolovi Masaryk ve zmíněném článku.

Vedle toho, co básník a umělec vůbec tvoří, jest

psychologicky zajímavo, jak tvoří. Tvoření umělecké jest samo o sobě psychický děj, a ačkoli o jeho pozorování platí tytéž pochybnosti jako o pozorování duševních dějů vůbec, přece z toho, co tvoří, máme více příležitosti poznati, jak tvoří, než při jiných výtvorech lidské činnosti, a také srovnávání je tu snadnější a vydatnější. Jsou celé spisy o té věci a některé nesou okázale jméno: psychologie umělce, malíře, lyriky atd. Avšak na ně nechci upozorňovati, leč v tom smyslu, abych varoval před přílišnou důvěřivostí takovým spisům, které sice jméno psychologie nesou, ale málo psychologie pravé obsahují. Za to upozorňuji na jeden spisek Leandra Čecha O psychologii dramat Hálkových, v němž máme příklad, jak lze skutečně psychologicky využitkovati způsob tvoření básníkova. Čech ukazuje, jak Hálek při vědomé snaze napodobiti Shakespearea podléhá vlivům svého okolí, současné náladě a rhetorismu. Osoby jeho dramat mluví tak pěkně po česku, jako by to byly přestrojené figury naší společnosti z let padesátých.

Kritické a literární studie, které rozbor uměleckých výtvorů podnikají bez předpokladu nějaké psychologické nebo esthetické theorie, rovněž mohou poskytnouti mnoho materiálu; ale nikoli ty, které psychologickou theorii činí svým východiskem. Neříkám jim to na úkor, je dobře, že od psychologie vycházejí, aby měly jakýsi podklad, a psychologie sama tím také získá, než látka jich s psychologické stránky je již upravena a nemůže platiti za přímý, nepředpojatý pramen faktů.

Dopisy a memoiry, soliloquia a konfese literátů nejsou ryzím pramenem látky psychologické, pokud se týče původců jich. Když je skládali, měli zajisté

nějaký účel a ten, třeba byl nejšlechetnější, zbarvuje vše, co povídají, a vzbuzuje podezření, že fakty se podávají upraveny za tím účelem nějakým. Důležitější jsou vzhledem k adresátům a osobám, o nichž vypravují. Leckterá indiskrece vrhá charakteristické světlo na osoby, o nichž ve veřejnosti ustálil se soud v jistém směru.

Nejmenší cenu mají pak zprávy psychologů od řemesla, psychologů odborníků. Jestli kde, tož o nich platí Caesarovo: homines quod volunt, credunt libenter. Nedovedou a, kdyby dovedli, těžko nás o tom přesvědčí, dívati se na děje psychické jinak než ve světle svých theorií.

§ 24. *c*) Když jest nitro druhého člověka nepřístupné bezprostřednímu pozorování, hledí se nalézti nepřímá cesta do něho skrze účinky dějů vnitřních na tělo a ve světě vnějším. Tím chtěl Comte vůbec nahraditi sebepozorování (introspekci), kdežto my v tom vidíme jen prostředek k ověření a doplnění dat sebepozorováním nabytých. Posuny v nejširším smyslu, pohyby, řeč, změny na povrchu těla okamžité (začervenání se, zblednutí, pláč a smích) i trvalé (rysy tváře, formace lebky, jakožto výsledek duševního vývoje, řekl bych frenologické zvláštnosti), změny v činnosti organismu tělesného provázející duševní děje (při citu a pozornosti) možno právem pokládati za známky okamžitého stavu vědomí anebo za známky trvalých duševních disposic. A tyto známky jsou přístupny objektivnímu pozorování, jímž tedy snažíme se nahraditi a doplniti sebepozorování.

Za jednou podmínkou byl by tento postup zcela bezpečný a získali bychom jím přesná data: kdyby totiž byl z předu vztah mezi vnější známkou a vnitřním

stavem na jisto postaven, kdyby vždycky ze známky B mohlo se souditi na vnitřní stav A. Avšak ten poměr není. Poměr jest pouze hypothetický: Je-li A, jest B a tu máme právo souditi pouze modo ponente z platnosti podmínky na platnost podmíněného: Jest A, tedy jest B. Nikoli však naopak: Je-li B, jest A. Zde je možný pouze částečný soud: Je-li B, jest někdy A, a částečný soud jest tolik jako problematický: Je-li B, může býti A. Té jistoty tedy, abychom z B mohli souditi na A, při objektivním pozorování posunů nemáme a tudíž možno toto pozorování považovati pouze za pomůcku a za náhradu z nouze. Avšak právě proto, že je to objektivní pozorování, nepodléhající rušivému vlivu vůle, jest pomoc, kterou poskytuje, vzácná.

Nejdůležitější stává se tím, že jenom na základě takovéhoto pozorování máme přístup k duševnímu životu individuí živočišných nacházejících se na jiném stupni vývoje. Duševní život není nám zajisté nikde bezprostředně dán než u nás samých sebepozorováním, k čemuž přistupují výpovědi jiných individuí lidských o jejich sebepozorování. Tedy zkušenost psychická obmezuje se na individua lidská dospělá fysicky i duševně a schopná sebepozorování. Všude jinde, kde není možné sebepozorování, duševní život se pouze předpokládá; není nám dán jako fakt, nýbrž my se ho dohadujeme tvoříce si analogie k duševnímu životu vlastnímu a to jen pomocí pozorování vnějších projevů, jež považujeme za známky dějů vnitřních.

S takovými analogiemi obírá se tak zvaná psychologie srovnávací chtějíc pro psychologii využitkovati osvědčené methody srovnávací, která v jiných oborech vědních tak znamenité služby prokázala. Vidíme však, že povaha srovnávaného materiálu nedo-

voluje, aby v psychologii methoda ta vedla k podobným úspěchům.

Jsou-li tím materiálem analogie duševního života a jsou-li analogie nikoli fakty, nýbrž jen předpoklady, jest celý induktivní základ psychologického srovnávání problematický a nemůžeme od něho očekávati ani objevení nových faktů (ovšem duševních!) ani bezpečnějšího ozřejmění zákonů duševních, než které podává psychologie individuální. Poměr psychologie srovnávací k psychologii individuální je docela jiný než poměr na př. srovnávacího přírodopisu k přírodopisu vůbec. Zde jest rozdíl pouze v methodě, tam je rozdíl také v látce; srovnávací přírodopis touž látku spracovává jinou methodou, srovnávací psychologie má i látku jinou. Srovnávací psychologie předpokládá psychologii individuální lidskou, je na ni vázána tak, že bez ní ani svou látku nemůže si vytknouti. Bohužel zapomíná se příliš často od pěstitelů srovnávací psychologie, že látka, kterou spracovávají, nejsou fakty, nýbrž analogie, že duševní život, jejž domnívají se zpytovati, je pouze předpokládaný a že především běží o provedení důkazu, jak a pokud možno z jistých známek souditi, že ten který jev jest skutečně duševní. S lehkou myslí píší se psychologie nálevníků anebo docela protoplasmové buňky a sestrojuje se vývoj duševního života methodou srovnávací, jako by duševnost některých činností byla vyjednanou věcí. Není tedy divu, že z celého ohromného materiálu srovnávací psychologií nakupeného věda psychologická má malý prospěch a že vlastně srovnávací psychologie je více přírodopisná nebo biologická disciplina než psychologická.

Proto musí psycholog vážiti z její zásoby s velikou

opatrností a pro svou vědu reklamovati vůči ní právo rozhodčí instance, kteréžto sebevědomí je odůvodněno empirickým základem psychologie na sebepozorování založené.

§ 25. Trojí analogie naskytují se pro srovnávání psychologické: Duševní život dětí, duševní život zvířat a duševní život pláňat a zrůd lidských.

Studují se pilně, především psychologie dětská, která přirozeně podati má vývoj duševního života od embrya k duševní dospělosti, kterou se zde míní schopnost sebepozorovati.

Jakmile lidské individuum je schopno sebe pozorovati t. j. své nitro vyjádřiti slovy tak, jako očekáváme od člověka fysicky dospělého, přestává analogie, jest tu život duševní přímo dán. Je dosti nesnadno vytknouti hranici, až po kterou jest třeba obor psychologie dětské oddělovati od psychologie individua dospělého, a kde máme začíti s předpokladem života duševního.

Co se prvého týče, nemožno rozhodně hranici určiti dospělostí fysickou ani dobou pubertatis, pohlavní vyspělostí, nemožno také přesně určiti ji rokem. Vývoj duševní nejde s vývojem tělesným stejným krokem, jakož poučuje denní zkušenost, na př. skrze rozdíly, které jsou mezi dětmi různého pohlaví, různých tříd společenských, různých národů a dob. Nutno tedy vzíti za mezník nějaký duševní úkaz. Některým badatelům vidí se příhodným ten okamžik, kdy dítě jest schopno všech základních činností, které pozorujeme u člověka duševně dospělého, na př. kdy jest dosažen stupeň sebevědomí, pokud to lze pozorovati z užívání slova já, nebo kdy jest schopno všech hlavních emocí. Já bych soudil, že nejvhodnější je končiti život

dětský tím momentem, který ještě obsáhnut jest pamětí člověka dospělého. Až kam sahá moje paměť, až tam sahá moje osobnost, a rovněž až tam sahá moje schopnost sebepozorování. Jenom tam, kde dítě není schopno sebepozorování, nutno užívati zvláštních method, aby se proniklo do jeho nitra; jakmile je schopno sebepozorování, nalézá se pozorovatel k němu v témž poměru jako ke člověku dospělému a mezi pozorovací methodou nemůže býti rozdílu. Proto bych do psychologie dětské nepočítal psychologii žákovskou. Hranici by tvořil asi rok 5—6. Paměť sice vztahuje se na jednotlivosti u některých lidí i dále, až prý do $2^1/_2$ roku; avšak to jsou případy velmi pochybné a nekontrolovatelné, poněvadž není vyloučeno, že upomínka nepovstala z vlastního dojmu, nýbrž z vypravování dospělých svědků toho případu. Že u různých individuí je obsáhlost paměti v té příčině nestejná, to nevadí. Ba spíše je v tom prospěch, poněvadž tím způsobem nestejné fáze vývoje lze osvětliti poměrně nejbezpečnější cestou přímého sebepozorování. Konečně, poněvadž vývoj duševní je plynulý, nepřetržitý, neběží tak o přesnou hranici do předu, nýbrž jen o bezpečnost pozorování.

Větší význam má stanovení počátku duševního života dětského a s tím i lidského vůbec.

Jest možno mluviti o duševním životě embrya v lůně mateřském? Jsou snad pohyby zárodku, které matce dávají zvěst o postupu vývoje tělesného, známkou života též duševního? Je možno pláč, s kterým člověk vstupuje do slzavého údolí, pokládati za jev duševní? Anebo dlužno teprv tehda mluviti o duševnosti, kdy děcko schopným se zdá jednoduchého soudu? Tady je odpověď věru těžká. Dítě nám ji dáti nemůže, ne-

umí ani mluviti a nedovede ani posunem stav svůj naznačiti nám srozumitelně. Jsme odkázáni úplně na vlastní úsudek. Snad by i tu mohla schopnost paměti býti vodítkem. Jeví-li se u děcka známky, že dovede dojem nějaký podržeti v paměti tak, aby jej při opakování od jiných dojmů rozeznalo, je to důkazem, že vědomí se probudilo. Pudová činnost, v níž vědomí dříme, pohybovala se dosud v protivách kladu a záporu, t. j. organism přijímal, co mu bylo na prospěch, a co mu bylo na škodu, odmítal zcela mechanicky. Nyní nastává možnost volby, výběru, pasivní mechanism stává se samočinným, stroj dostává řídiče. Tato známka duševnosti je mnohem bezpečnější než všechny jiné, neboť volbu sebe jednodušší, rozeznávání sebe primitivnější nelze vysvětliti pouhým mechanickým reflexem.

Než ani tam, kde nemůže býti pochybnosti o duševním životě, nesmíme zapomínati, že vědomí dítěte jest jen podobné, nikoli totožné s vědomím nás dospělých a že jest veliké opatrnosti potřebí, abychom do nitra dětského nepřenášeli nitro vlastní. Proto jest studium dětské psychologie nesnadnější, než se na prvý pohled zdá. Nechce-li pozorovatel spokojiti se s prostými údaji, kdy která činnost u dítěte pozorována byla (jako TIEDEMANN), nýbrž když mají se určiti též podmínky, za kterých se na př. pláč a smích objevují, když mají se určiti zákony, jimiž se řídí genese schopností, zkrátka když se má vývoj dítěte pochopiti v souvislosti s vývojem dospělého člověka, jest třeba jistých předpokladů, které berou se z psychologie individua dospělého. Pokud však tato psychologie není zbudována v celém rozsahu čistě vědecky, je nebezpečí, že dětští psychologové budou činiti předpoklady ne na-

prosto odůvodněné a pozorování svá znehodnotí. Tak i takový výtečný pozorovatel duše dětské jako COMPAYRÉ činí na (str. 8. překladu MRAZÍKOVA) výrok: »Život ducha není všecek soustředěn ve vědomí. Máť psychický děj ve svém dokonalém vývoji tři prvky: nervový vznět, vnitrný akt vědomí a vnější pohyb.«

Předpokládá tedy předně duši, za druhé nevědomé činnosti duševní. Oba předpoklady naprosto neempirické. Jak možno důvěřovati pozorováním konaným s takového stanoviska? Můžeme však oddati se naději, že při zvýšeném zájmu o dětskou psychologii, snesením hojného materiálu, bude srovnáním dat získaných od pozorovatelů »s různými předpoklady« možno vyloučiti živel subjektivný a fakty konstatovati přesně vědecky.

Ovšem — dotazníkovou methodou, která v dětské a pedagogické psychologii je tak oblíbena, se toho nedocílí. Dotazníková methoda záleží v tom, že rozešlou se otázky, na něž má adresát odpověděti. Na př. kdy dítě se ponejprv usmálo, kterou slabiku nejprve proneslo atd. Je to velmi pohodlná cesta ke sbírání materiálu, nestojí původce nic leč papír a porto; avšak jaký může býti výtěžek? Tazatel je vydán na milost a nemilost dobré vůli, rozmaru, zlomyslnosti i hlouposti svých zpravodajů. Ani nejrafinovaněji kladené otázky nezvítězí nad tím čtverlístkem, proto že není žádné kontroly. Materiál tímto způsobem sehnaný je bez ceny. Každý, kdo methody té užil v té jednoduchosti, jak byla zde naznačena, bez kontroly vlastního pozorování, byl zklamán. Žádný psycholog nesmí se s materiálem takto nasbíraným spokojiti.

Také experiment nepomůže psychologii dětské na vědecké nohy. »Co možno experimentálně (PREYER,

Binet) docíliti, zasluhuje sotva jména experimentu, je to trochu účelnější pozorování a musí zůstati omezeno na věci nejjednoduší, na povrchní stránky lidského rozvoje, na př. na vjemy barev, na oceňování vzdáleností, ale nemohu zasáhnouti do vnitřní a podstatné hlubiny vývoje« — praví zcela správně Compayré a dodává (str. 12.): »Pravý rozhodující pokus byl by ten, kdyby dítě bylo osamoceno, zbaveno lidské pomoci, kdybychom je nechali růsti podle plné vůle jeho . . . Potom bychom uviděli, co dovede příroda, ponechá-li se volnost jejím silám; potom bychom zevrubně dovedli odlišiti vlivy výchovy, společenské sugesce a spontánní vliv dědičnosti a vrozenosti . . . Ale kdož by oprávnil někoho anebo sám si dovolil podobné násilí učiniti přirozenému řádu věcí! Kdyby psychologie dětská touto drahou měla se ubírati, potom oprávněn by byl hněv těch, kdož ji pokládají za zneuctění posvátného díla přírody a téměř za zločin poškozeného dětství!«

Psychologie dětská dostojí své úloze jen, když opírajíc se o theorii psychologie individua dospělého dá se vésti jejími zásadami, jejími zákony, pokud jsou na jisto postaveny, a pokud nejsou, když na data dětského duševního vývoje bude se dívati ve světle psychologických problémů. Bude se varovati, aby vystavovala hypothesy na svůj vrub; ale právo kritisovati hypothesy psychologické na základě vlastního materiálu jí nikdo nepopře.

Literatura. T. G. Masaryk v Českém Učiteli III. čís. 24, 25, 27. O dětské psychologii a její literatuře viz Čáda Fr., Rozhledy po pedopsychologii v České Mysli III. P. de Alcantar Garcia, O studiu dětské psychologie přeloženo v Životě II. roč. Benno Erdmann, Die Psy-

chologie des Kindes und die Schule 1901. Viz též předmluvy ke spisům Sullyho a Compayréa přeloženým do češtiny. J. Stimpfl, Stand der Kinderpsychologie in Europa und Amerika. Otisk z časopisu Kemsiesova Zeitschrift für paed. Psych. O methodách v dětské psychologii Stumpf v roč. II. téhož časopisu. Též J. Wl. Dawid, Program pozorování psychologicko-pedagogických na dítku od narození do 20. roku života. Přel. Jos. Pavelka, Chrudim 1894.

§ 26. Ještě větší nesnáze vznikají v rozsáhlém oboru psychologie zvířecí. Tu přestává především souvislost duševního vývoje, která usnadňuje pozorování v psychologii dětské; jest tu jen souvislost fysiologického vývoje, ale i ta sahá jen po jisté vrstvy živočišstva a jest vůbec slabou pomůckou, poněvadž poměr duševních a nervových pochodů sám jest záhadou dosud obecně platně nerozřešenou. Víme sice, ježto zkušenost o tom poučuje, že duševní život jest u člověka skrz naskrz vázán na jistý stav nervového organismu, můžeme tedy souditi, že zvířata nemající nervstva nejsou schopna toho života duševního jako člověk. Avšak nemůžeme s touže jistotou tvrditi, že, kde nervová soustava jest, tím samým že jest tam duševní život, a tím méně per analogiam usuzovati, jaký ten život jest. Nemůžeme ani říci, že, čím vyvinutější nervová soustava, že tím také vyvinutější duševní život; vidímeť, že na př. inteligence mravenců a včel předčí inteligenci mnohých ssavců a ptáků s vyvinutější soustavou nervovou, že méně vyvinutý pes předčí opice člověku anatomicky a fysiologicky nejbližší. Tedy na nějakou obecnou psychologii zvířat, jež by podávala zákony zvířecí inteligence vůbec a osvětlovala vývoj duševní v říši živočišné, není ani pomyšlení a nutno pro každý druh a rod vyhledávati analogie zvlášť, sháněti psychologie jednotlivých zvířat. Až

tato obtížná a zdlouhavá práce bude ukončena, pak teprv bude možno pomýšleti na shrnutí toho obecnějšími zákony a na skutečnou psychologii zvířecí. Avšak od tohoto cíle jsme dosud daleko, vzdor neobyčejně čilé produkci literární v tomto oboru, na níž největší účast berou přírodopisci. Jsou příliš nedočkaví a nedají se ve vyrábění hypothes zdržovati ohledy, které ukládá jednak nehotovost psychologické theorie jednak empirický pojem duševnosti. Vidí projevy duševní, kde chtějí a kde se jim nějaká podobnost s lidskými vědomými úkony zvlášť nápadnou jeví. Dobře upozorňuje Wundt (Vorlesungen über Menschen und Thierseele 2. vyd. 371), »že pozorovatele zvířecího duševního života svádí potěšení, které pociťují ze svého pozorování, aby viděli rozumové výkony zvířat ve světle co nejjasnějším. Potěšení to přechází mimovolně ve snahu vypozorovati věci co nejzajímavější. Kde schází vůbec uzda vědecké kritiky, vykrašluje obraznost pozorovatelova v nejlepším úmyslu jevy všelikými výmysly. Když jsou zprávy úplně spolehlivé — výkladem zpravodajovým, který vplétá mimoděk do své zprávy, objevují se z předu již v nepravém světle.« Podivuhodná, ale pro psychologii neblahá, jest v té příčině fantasie milovníků zvířat domácích a zkrocených. O vysoké inteligenci psa, koně, slona není pochyby; ale co v nich vidí osoby, jimž jest se s nimi stále zabývati, to z nich nevypozorují osoby mimostojící. Milovníkům zvířat děje se něco podobného jako dětem hrajícím si s loutkami. Oživovati zvířat nemusí, ale podkládají jejich činům motivy odpovídající obrazu, který si o nich svou láskou vytvořili. Mechanické výsledky dresury, zvyku jeví se jim rozvážným jednáním; projevům citu primitivního vzbuzeného zcela oby-

čejnými dojmy smyslovými podkládají příčiny ethické; když na zvíře mluví a ono se na ně zadívá, nepochybují, že jim rozumí, a když to, co zvíře vykoná vedeno svým pudem, shodne se náhodou s tím, co oni by si přáli, aby vykonalo, vykládají to hned ve smysle svého předpokladu, vznikne anekdota, která se vypravuje dál, až se dostane do literatury a vydává za dokumentární doklad. Tak je to na př. s historkou, kterou vypravuje Plinius o slonu, že byv pokárán za špatný tanec v noci při měsíčku na osamělém místě v tanci se cvičil, aby to podruhé lépe uměl. Celá řada takových zpráv uvádí se dosud v knihách přírodopisných.

Někdy psychologům stačí úkazy pudu, aby duševnost rozšířili po celém vývoji živočišstva, ba i na rostlinstvo je rozšiřují (Fechner, Nana 1848, Zenda Vesta 1850, Über die Seelenfrage 1861). Vždyť není nikterak vyjednáno, že by nervovina byla nezbytnou podmínkou duševnosti; jsou jiné analogie mezi zvířaty a rostlinami, které dovolují mluviti o pudu též u rostlin. Rostliny dýchají jako zvířata, asimilují šťávy, které probíhají určitými drahami v těle rostlinném — analogon krve — reagují na dojmy, ba dle novějších výzkumů, mezi nimiž jsou i výzkumy docenta dr. Němce,[1]) mají pro reakci dráhy zvláštní — analogon nervstva; rostliny se pohybují nejen na dojem vnější mechanicky, ale i pudově jaksi, když se květy různopohlavné hledí sblížiti a oplodniti. Mucholapka a citlivky jako by jevily nějakou inteligenci, a co Valisneria činí v době lásky, to předčí svou účelností činy mnohých živočichů. Rostliny jsou zvířata jednostranně vyvinutá, cítí a pohybují se aspoň tak samovolně jako řasy, korale,

[1]) Viz Živa 1901.

mušle. A tak není určité hranice mezi živočichy a rostlinami, mezi duševním a fysiologickým, a fantasie přírodopisců má volné pole. Ale jenom fantasie, vědecké to počínání není; snad je v tom mnoho filosofické spekulace, ale ta na empirickém základě nemá rozhodující slovo, není to psychologie. Ta, jak jsme viděli, musí žádati, aby analoga duševního života našeho nebyla vydávána za fakty zkušenosti psychické a aby se do života zvířat (o rostlinstvu ani nemluvě) nepřenášelo, co tam ve skutečnosti není. Když s tímto řešetem přistoupíme k ohromnému materiálu zvířecí psychologií nahromaděnému, zbude dat empirickému psychologu upotřebitelných hrozně málo.

Ve starší psychologii byla celá záhada duševního života zvířat shrnuta v otázce, mají-li zvířata duši, čili nic, a na ni odpovídalo se dedukcí ze základního pojmu soustavy. Řešila se tedy filosoficky, ne vědecky. Systémy, které oduševňovaly celou přírodu, připisovaly také zvířatům duši a všímaly si jejich duševního života. V prostonárodním názoru není takměř mezi zvířaty a lidmi rozdílu, ba zvíře předčí člověka v některých činnostech duševních v tom poměru, v jakém vyniká nad něho ústrojím tělesným. Zvíře obcuje s člověkem duševně a skrze ně dovídá se člověk, o čem nemohl by se dověděti odkázán sám na sebe, tak jako má ve zvířatech pomocníky v činech, na něž by svou silou a dovedností nestačil. S prostonárodním názorem souvisí názory prvních filosofů. Platón třídí zvířata dle psychické příbuznosti s člověkem; nejvýše klade ptáky, pak pozemská zvířata čtvernohá, na to zvířata plazivá, beznohá a nejníže zvířata vodní, jež bohové neuznali za hodna dýchání čistého vzduchu. Pochopitelno je, že má rád psy a že

nemiluje opice, jež staví po bok vepřům; zajisté rozhodovalo v tom přirovnání k člověku dle duševních, ovšem špatně odhadnutých vlastností. ARISTOTELES připisoval zvířatům ze tří částí duše, které shledával u člověka, dvě, tak že se liší od člověka jen tím, že nemají vyšší schopnosti rozumové. Od něho pocházejí četná pozorování o životě zvířecím a jako vůbec psychologie jím byla založena, tak bychom od něho mohli datovati počátky soustavnější psychologie zvířecí, jenže ji zahrnoval do přírodopisu. On pronesl také výrok, že pravý přírodopisec má svá pozorování počíti od duše zvířecí. Aristotelův názor byl směrodatný pro celou další dobu helénské filosofie; byl podporován a rozšířen učením o stěhování se duší (metempsychosa), jež převzato bylo z náboženstev východních, čímž přiznána duši zvířecí s úplnou totožností s duší lidskou také nesmrtelnost, což ostatně shledáváme již u Pythagora a Platóna. Ve filosofii patristické a scholastické také Aristotelův názor převládal a dosud dle názoru křesťanského mají zvířata duši, jenže smrtelnou. Naproti tomu DESCARTES učinil ze zvířete pouhého automata; co se se zvířetem děje, děje se jako se strojem; veškeren život jeho vysvětluje se mechanicky ze zákonu pohybu, tlakem a rázem; zvířata nemají citu, nemají duše. Tak soudil i MALEBRANCHE i SPINOZA, ač se to neshodovalo s jeho principem monistickým. LOCKE přisvědčoval Descartesovi, že duše zvířecí je hmotná, tedy že vlastně není duší; ale neupíral jí schopnost mysliti. Zvířeti duši lidské obdobnou vrátil LEIBNIC v důslednosti svého pojmu monady. Zvířecí duše je monada představující, která se liší od lidské tím, že není schopna rozumové úvahy, obmezujíc se na pouhé očekávání podobného výsledku.

V tom smysle Wolff vytkl některé mohutnosti duše zvířecí a G. F. Meier podal celou soustavu zvířecí psychologie (Versuch eines Lehrgebäudes von den Seelen der Thiere, Halle. 1749), v níž připisuje jim nejen v celém rozsahu mohutnost poznávací a žádací, nýbrž také vtip, obrazivost, soudnost a nižší stupeň schopnosti poznati příčinnou souvislost. V Německu utvořila se také společnost pro zvířecí psychologii (Gesellschaft der Freunde der Thierseelenkunde) a v letech 1742—45 vydala několik spisů. Idealistické systémy pokantovské rozšířily duševnost po všem dění přírodním a naturfilosofové měli snadnou práci pochopovati duševní život zvířat z celkového vývoje všeducha, propracovávajícího se hmotou k sebevědomí a samostatnosti. To byla zlatá doba »srovnávacích psychologií«, v nichž nabájeny byly spousty dat a domněnek vědecky málo významných; bez přesné methody aplikovány na pozorování přírodopisná filosofické předpoklady; podle toho, jak si kdo představoval vývoj absolutního ducha, dostalo se zvířatům účasti v tomto vývoji a dle míry té účasti posuzován a popisován byl jejich život. Zvláště instinkt hrál v tom velkou úlohu. Pozoruhodnější díla hojností materiálu, ovšem nepřebraného a nespolehlivého, jsou mimo Okenovu Naturgeschichte C. G. Carus Srovnávací psychologie (též r. 1866 ve Vídni) a Scheitlinův Versuch einer vollständigen Thierseelenkunde 1840.

S empirického stanoviska pozbývá všechno takové srovnávání duše lidské s duší zvířecí ceny; neboť metafysický podklad jakéhokoli druhu brání nepodjatému konstatování fakt a zmnožuje nesnáze, které způsobuje při tom rozumu obraznost a náklonnost přenášeti do předmětu pozorování výtvory obraznosti.

Otázka, mají-li zvířata duši a jakou, musí naprosto býti odstraněna a místo ní musí se učiniti východiskem otázka: které činnosti zvířete možno pokládati za uvědoměné. Není možno k pozorování života nálevníka přistoupiti s hotovou představou, že duševní život má, a že jest jen třeba jeho projevy popsati. Dříve musí býti určena známka, podle níž se duševnost nějaké činnosti nálevníků pozná. A známka ta může býti určena jen na základě analysy duševní člověka dospělého tím, že vytknou se podmínky duševních dějů, které se pak hledají v organismu živočišném. Man kann weder in der Psychologie irgend eines einzelnen Thieres noch des ganzen Thierreichs auch nur den kleinsten Schritt thun, ohne von den Thatsachen des menschlichen Bewusstseins auszugehen. (Wundt.) Ani fysiologie ani srovnávací anatomie nemohou být východiskem, nýbrž jen pomůckou, jejíž užití říditi se musí dle poměru, v jakém jsou tyto vědy k empirické psychologii člověka. Srovnávací fysiologie nesmí se stotožňovati se srovnávací psychologií, jako není fysiologie a psychologie jedno a totéž. Hlavní rozdíl, jehož nedbáním vědeckost pozorování života zvířat zrovna tak trpí při vší snaze po vědeckosti jako do nedávna neoprávněným zavlékáním metafysických spekulac, záleží v tom, že fysiologie srovnává fakty svého oboru, kdežto psychologie hledá nejdřív analogie k faktům. Tím vzniká nutnost, aby se k tomu cíli zvláštní methoda stanovila, která není stejná se srovnávacím postupem věd přírodních. Následkem těchto okolností jest psychologie zvířat dílem budoucnosti a pomoc, kterou dosavadní pozorován poskytuje psychologii lidské při snaze nahraditi nesnáze sebepozorování, v celku nepatrná.

Literatura. Wundt, Vorlesungen über die Menschen und Thierseele, 2. vyd. 1892. Str. 369 a nás. jedná právě o úloze a methodě psychologie zvířat. Týž, Über den gegenwärtigen Zustand der Thierpsychologie. Vierteljahrschrift für wiss. Phil. II. 1878, 137. Krejčí, Novější směry v psychologii v Čas. musea 1894. § 15. Dějiny názoru o duši zvířecí viz u Volkmanna, Psych. I. § 17. pozn. 3. a 4.; tamže přehled literatury. O psychologii zvířat v 18. století viz Dessoir, Geschichte der neueren deutschen Psychologie. I. na různých místech. Srovnej též Spencer, Fil. souborná (čes. překlad) str. 227 a násl.; dle rejstříku lze vyhledati místa obsahující poučení o otázkách duševního života zvířat se týkajících. Z novějších systematických děl poslouží k orientaci Dr. Fritz Schultze: Vergleichende Seelenkunde. 1892 a násl. Psychologii zvířat jest věnována též poslední kapitola knihy Rabierovy Leçons etc. Lubock, Die Sinne und das geistige Leben der Thiere. Překlad v Internationale Bibliothek, č. 87.

§ 27. Poměrně spolehlivější pozorování než jaké psychologie dětská i zvířecí podati mohou, podává studium života zrůd a pláňat člověčích. Míní se tím nešťastná individua lidská, jichž přirozený vývoj byl nemocí a zkomolením orgánů přerušen a postaven do abnormálních okolností.

Již hluchoněmí a slepci dávají příležitost k pozorování, kterým se doplňují zkušenosti o normálním životě duševním. Ti však jsou schopni sebepozorování, tak že máme k jejich nitru stejný přístup jako k nitru jiných lidí. Mnohem významnější jsou však případy jako s Laurou Bridgmanovou, která ve 3. roce přišla o zrak a sluch, a kde pečlivým vychováním dosaženo toho, že dovedla se s okolím dorozumívati, a sebe samu do jisté míry pozorovati. Tím způsobem dovídáme se, jakou účast mají jednotlivé smysly při vývoji inteligence, a můžeme zkoumati platnost obec-

ných zákonů vyvozených z pozorování života normálního. Mnohá abstrakce, kterou můžeme skládajíce theorii psychologickou učiniti pouze v mysli, provedena jest zde přírodou ve skutečnosti. Při Kašparovi Hauserovi, jenž žil do 16 let mimo lidskou společnost, proveden je experiment, jejž Compayré by si přál, kdyby neodporoval citům lidskosti. Pro mnohou domněnku zde můžeme hledati potvrzení, na př. o vzniku názorů prostorových rozhodnuto bylo pozorováním slepců od narození. Poněvadž však jevy takové jsou vzácné — se stanoviska humanity nutno říci bohudík — záleží na tom, aby pozorování jich provedeno bylo co možná nejúplněji, nejvědečtěji, nejspolehlivěji od osob povolaných. V některých případech tomu tak jest a tvoří tato pozorování velmi důležitý materiál psychologický. Ježto máme v literatuře naší dosti podrobnou a pěknou zprávu od prof. KAPRASA (v Sebraných rozpravách psychologických), pomíjím uváděti další podrobnosti. On zmiňuje se o Lauře Bridgmanově, Oliver Caswellovi, Lucy Reedově, Anně Timmermansově, Julii Braceově, James Mitchellovi, Kašparu Hauserovi, Petru Hamelnském, Arašovském, o děvčeti Soňském a j., a k tomu přidávám Herthu Schulzovu, o níž zprávu podal Rieman v Zeitschrift für paed. Psych. Přesné a vědecky srovnané zprávy o Lauře podává JERUSALEM ve zvláštním spise. Viz též ÚLEHLA, Listy pedagogické. XI.

Literaturu viz u Volkmanna, Psych. I. 48.

§ 28. d) Na odstranění vad a nesnází sebepozorování a pozorování duševního života u jiných lidí učiněn byl a činí se v psychologii experiment s experimentem. Tak se to asi nejspíše může nazvati; neboť a priori

souzeno jest experiment v psychologii nemožný, a když se přece experimentuje, hledá se teprv, kde by se mohlo experimentovati, a při tom se v samé horlivosti za experiment psychologický vydává, co jím není. Experimentální psychologie moderní vystupující s velikou odvahou není z daleka to, co je experimentální fysika, a musíme si dobře prohlédnouti její práci, než jí svěříme řešení problémů psychických s oprávněnou nadějí na výsledek.

Experiment je zvláštní druh pozorovací methody, při němž neobmezujeme se na pouhé pozorování nějakého děje ve zkušenosti se naskytujícího, nýbrž hledíme seskupením podmínek určité děje vyvolati sami za tím účelem, abychom stanoviti mohli příčinnou souvislost jejich. Vyvolati n ě j a k ý děj jest sice také záslužná věc někdy, ale nepostačí samo k pokusu. Zavru-li zvíře do klece, změním podmínky jeho života, někdy tím způsobím i změnu v jeho životě, někdy ne, zvíře žije jako jindy. Počne-li zvíře život svůj měniti, chřadne-li třeba a umírá, nevím z tohoto seskupení dějů, co je pravou příčinou. Zavření do klece je celý komplex podmínek, příčinu mezi nimi nutno teprv hledati, neboť víme, že zvíře umírá i na svobodě. Tedy zde jsem přivodil úmyslně nějaký děj, ale příčinu jeho jsem nenašel. Zavření do klece není pokus. Ale když tuším ze všelikých pozorování, že příčinou roztažení se těles je teplo, a když zařídím věc tak, abych postupným změňováním teploty, na př. zahříváním, mohl stopovati postupné zvětšování se objemu železného válce, mám všechnu jistotu, že teplo je skutečně příčinou roztažení, dokázal jsem to a mohu poměr příčiny a účinku vyjádřiti mathematickou rovnicí. To je vzor experimentu a z jednoduchého příkladu

toho vidíme, čeho je k němu potřeba. Musí býti možno příčinu isolovati, t. j. nechati působiti samotnou, eliminovati všechny podmínky, které by působení její mohly rušiti, pozměňovati příčinu a tím výsledek jejího působení míti v moci a konečně vyjádřiti poměr příčiny a účinu mathematickou rovnicí. To je pravý experiment, jaký provádí se s tak skvělým úspěchem ve vědách přírodních, a jen od takového experimentu možno se nadíti pro nějakou vědu záruky exaktnosti. To zúmyslné navodění dějů, jehož příklad jsme svrchu podali, experimentem pravým není, ač se tak nazývá. Rozeznávejme tedy experiment v širším smyslu — nepravý a experiment v užším smyslu — pravý, a vizme, jak se to má v oboru psychické zkušenosti.

Experiment v užším smysle v psychologii, t. j. o jevech duševních, není možný již z té příčiny, pro kterouž se pochybuje o možnosti exaktního sebepozorování vůbec. Nemohu-li sám sebe přesně pozorovati, nemohu ani sám se sebou experimentovati v pravém smyslu; to se rozumí takřka samo sebou.

Experimentovati s jiným člověkem mohl bych jen pod tou podmínkou, když by se příčina dala isolovati a všechny ostatní podmínky děje eliminovati. Ale když by se to podařilo se všemi myslitelnými podmínkami, jedna vymyká se naší moci, tu nepodařilo se dosud nikdy eliminovati a snad se nepodaří eliminovati nikdy, totiž vliv vůle.

Při každém pozorování nitra jiného člověka — a jinak experiment psych. není myslitelný — jsem odkázán na to, jak je projeví slovy, anebo jinými známkami vnějšími. A musí-li mi říci, co si myslí, co si představuje, jsem odkázán se svým pozorováním na to, jak on sebe dovede pozorovati. To je už pro

experiment velká potíž samo v sobě; neboť tytéž nesnáze, jež činí pochybným sebepozorování vůbec, dostavují se zde. Na př. základní experiment psychofysický, dle něhož ustanoven zákon Webrův: osoba má udati, která tíže zdá se jí dvakrát těžší než původní. Jak mohu zde mluviti o nějaké přesnosti, když odhadování tíže závisí na tolika jednotlivostech zcela subjektivních, z nichž o žádné nemohu předpokládati, že v daném případě nerozhoduje? Nekontrolovatelná únava celková, ochablost nervu, nekontrolovatelný vliv zvyku, cviku, nekontrolovatelná schopnost pamatovati dojem předešlý, s nímž nový se má srovnávati, to vše činí výroky osoby zkoušené pochybnými. Ale dejme tomu, že by vhodným uspořádáním pokusu podařilo se tyto nesnáze odstraniti: nelze-li jinak o tom, co se v nitru bližního děje, přesvědčiti se než jeho sdělením, tu musí při pokuse aspoň věděti, že má to říci. Jeho vůle je spolučinna, pozornost je napjata určitým směrem a to je zcela jiná situace, než když děj nějaký probíhá mimovolně, t. j. když probíhá bez podmínky, že to má sděliti.

Totéž platí o takových pokusech, při nichž osoba zkoušená (Versuchsperson) má vykonati pohyb; to je docela něco jiného, než když pohyb vykoná se bez tohoto úmyslu. A toto »má« nemohu eliminovati, aniž mohu s ním nakládati dle svého uznání, jak by to správnost pokusu vyžadovala. Nevím také o žádném z četných pokusů, kdež by se bylo podařilo tento rušivý činitel, tuto překážku exaktnosti odstraniti. Zbývá jenom naděje, kterou vyjádřil Wundt v Logice II. 491, že se to snad jednou podaří.

Prozatím musíme říci, že za takovýchto okolností experiment v pravém smyslu v psychologii dosud není.

Experiment v širším smyslu, kde dle výkladu výše uvedeného chceme se spokojiti anebo musíme spokojiti se s úmyslným a účelným navoděním nějakého děje, neodporuje nikterak povaze psychických jevů a, pokud se tím pozorování usnadňuje, zjednodušuje a zbavuje nahodilostí, bude vydatnou pomůckou sbírání psychického materiálu. Jen že materiálu tomu nebude náležeti více exaktnosti než onomu, který jest uložen v dlouhověké zkušenosti nabyté pozorováním pouze příležitostným.

Experimentální psychologie dosavad může se vykázati pozoruhodnějšími výsledky pouze z experimentů tohoto druhu. I nemůžeme jí vděčiti za to, že učinila psychologii exaktnější, že ji vyrovnala vědám přírodním, nýbrž jsme spokojeni, že v pozorování uvedla jakýsi řád a materiál rozhojnila. Na druhé straně musíme jí zase vytknouti, že ze samé snahy po experimentování natvořila si problémů a otázek malicherných, z jichž řešení pro vlastní theorii nevyplyne žádný prospěch leda ten, že se přivádí experimentování ad absurdum.

Od psychologického experimentu musíme však lišiti experiment psychofysický a fysiologický, které bývají neprávem za psychologické považovány. O nich není tím, co tu bylo řečeno, rozhodnuto; to si rozhodnou příslušné vědy samy; psychologie těší se z každého zisku, který jejím účelům experimenty takové přinesou a nelituje nákladu na psychologické ústavy, v nichž se konají. Vyhražuje si však právo výsledky jejich posouditi se stanoviska svého, nemohouc dopustiti, aby k vůli nim byla považována za odvětví vědy přírodní. O tom všem bude později pří-

ležitost vícekrát se zmíniti a také budou jednotlivé pokusy uvedeny a posouzeny.

§ 29. *e*) Nemožnost využitkovati experimentální methodu v náležité míře pro psychologii činí důležitým pozorování pathologických, abnormálních úkazů duševních, jimiž se částečně nahraditi může, čeho nelze docíliti experimentem. Pozorování abnormit ovšem předpokládá znalost normálního dění a nedovedeme-li vysvětliti normální úkaz, tím méně vysvětlíme úchylku. Avšak v jiném smyslu je pozorování abnormit důležito a podporuje znalost normálního. Již otázka, co mám pokládati za abnormální, ukazuje, jak povzbuzují nás jevy, které ji nám vnucují, k úsilnějšímu sebepozorování. Nemusím míti v hlavě hotovou soustavu psychologickou: přece poznám, že někdo je duševně abnormální, a když mě nějaký projev duševní zarazí svou neobyčejností, ptám se: učinil bys to také tak? jest možno, aby rozumný člověk tak jednal? dovedl bys to také tak? Tento bezděčný popud k sebepozorování přispívá k uvědomění si jisté zákonnosti a jistého řádu duševního a z něho vidíme, jak může soustavné a účelné studium abnormálních úkazů prospěti vědecky. Poznáme-li rozdíl mezi normálním a abnormálním úkazem, hledáme také příčinu odchylky a z příčiny odchylky soudíme zpětně na podmínky normálního dění, pokud nám ve zkušenosti přímo nejsou dány.

Příklad: Podmínkou normálního duševního vývoje a normální činnosti jest zdravost organismu tělesného; jak ten tělesný organism musí fungovati, jaké musí míti vlastnosti, aby nerušeně dění duševní se uskutečňovalo, to nelze z duševní činnosti samé poznati. Když však pozorujeme nějakou odchylku v duševním

životě, na př. ubývání paměti, a když jest provázena nemocí od lékařů anatomicky, fysiologicky určenou, pokládáme nejprve tu nemoc za příčinu úkazu ubývání paměti. Víme-li od lékařů, že nemoc ta záleží na př. v postupné degeneraci mozkových center, nemáme pochyby, že tato degenerace je bližší příčinou.

Když pak máme příležitost srovnati více případů, můžeme určiti, která část mozku je pro schopnost paměti v některém oboru představ nejdůležitější. Tak byla stanovena centra pro řeč, pro písmo, pro abstraktní mohutnost atd.

Toho bychom se za normálních okolností nedověděli, leč tím strašlivým experimentem, který nazývají vivisekcí a který provádějí na zvířatech, ježto utlumují hlas ušlechtilého soucitu poukazováním k vyšším cílům a právům vědeckého bádání. Avšak, když jsme o vivisekci se zmínili, ani ten experiment nevedl by vždy k cíli, neboť předně zvířecí duševní život je jiný než lidský, je to analogie lidského života, a také fysiologické složení nervstva není totéž (motorické centrum řeči, jak bychom mohli konstatovati u zvířat?) a za druhé při každé vivisekci po odnětí nějaké části mozku musíme nechati přírodu zahojiti ránu zbytečně způsobenou a přírodu v její činnosti nemůžeme kontrolovati, zdali způsobí ten stav nervstva, jehož k určení příčiny potřebujeme. A dokud není rána zahojena, působí bolest na všechnu duševní činnost zvířete způsobem, který nedovedeme určiti. Nikdy nemáme domnělou příčinu následkem toho úplně v moci, abychom se mohli odvážiti přesného induktivního závěru.

Při pathologických úkazech provádí příroda experimenty za nás a na nás jest, abychom jim porozuměli a pro psychologii jich využitkovali.

Avšak jsou mezi abnormálními úkazy také takové, u kterých možno pro psychologii těžiti ještě jiným způsobem. Nejen že nám poskytují možnost pozorovati odchylky od normálního života, nýbrž také možnost, abychom zasáhli do dění duševního u jiného člověka způsobem, který není možný v stavu člověka normálním, a který nás vede k příčinám duševního dění dále než experimenty psychofysické a fysiologické, třeba by to také ještě nebyl experiment v pravém slova smysle. Nejdůležitější z takových úkazů je hypnotický spánek, hypnosa. Význačnou vlastností jeho jest, že se dá uměle vyvolati, ovšem jen u osob s jistou disposicí organismu (neboť jest jen jisté procento lidí hypnosy schopno), ale při tom u takových, jichž život duševní vzdor schopnosti hypnosy nejeví žádných růzností od života lidí hypnosy neschopných. Další význačná vlastnost stavu toho jest, že osoba hypnotisovaná jest po celou dobu spánku ve zvláštním vztahu (raportu) k osobě, která ji ve spánek uvedla a žádné jiné. Osoba hypnotisovaná podléhá více méně, někdy úplně, vůli hypnotiseura, nereaguje na dojmy samostatně, nýbrž jen tak, jak hypnotiseur poručí, nemá své vlastní vůle, čije, cítí, představuje, koná to, co hypnotiseur chce, čili co jí sugeruje, třeba by to bylo takové, že by to ve stavu bdělém nevykonala. To je znamenitá vymoženost se stanoviska psychologického pozorovatele; neboť skrze sugesci může pozorovati duševní děje na jiném, aniž překáží v tom vliv jeho vůle, který, jak bylo výše řečeno, stěžuje každé pozorování na člověku v plném vědomí na dojmy reagujícím. Vůle sice není odstraněna, ale je upoutána v jednom směru, tak že aspoň s vůlí hypnotiseura pozorovatele jde paralelně a nestaví

se jí na odpor. Sugescí vyvolané děje duševní jsou sice vynucené, a pokud jsou vynucené, nejsou bezděčné, neúmyslné v pravém slova smyslu, ale děje, které po nich následují jsou pak čistě bezděčné a presentují se pozorovateli v ideální takměř objektivnosti, při níž záhada sugesce samé úplně odpadá. Na př. hypnotisovanému se poručí, že na stěně vidí červený kříž. On se podívá a řekne, že vidí červený kříž. Na to se vyzve, aby pohleděl na zemi. »Co tam vidíš?« — Touto otázkou uvolní se pouto sugestivního vlivu, duševní mechanism hypnotisovaného ponechává se na okamžik sám sobě — a když odpověď zní: »Vidím zelený kříž«, máme v tom fakt, který doplňuje fakty o doplňovacích barevných počitcích zjištěné sebepozorováním tak, že jím můžeme zkoušeti všechny theorie vidění. Podobně významné jest posthypnotické vykonávání rozkazů. Hypnotisovanému nařídí se, že má za jistou dobu vykonati to ono, a hypnotisovaný podléhá účinku tohoto rozkazu, i když se probudí, ač si není vědom toho, co koná, a nedovede si vysvětliti, co jej k vykonání nutí. Na žádném úkaze normálně vědomého života nelze studovati povahu stopy po dojmech zůstávající v nervstvu, motorický účin představy a podstatu volní stránky duševních dějů jako na tomto abnormálním, který si můžeme upravovati dle potřeby a dle smyslu otázek.

Zcela pochopitelná jest snaha použiti okolností, v nichž se duševní stav hypnotisovaného nalézá, k pokusům, jen že ty se dosud podnikají většinou za jinými účely než psychologickými. Hypnotismem zabývají se dosud nejvíce lékaři, kteří sugestivní methodou léčí nemoci, které mají původ svůj v rozruchu duševním a nervovém. Hlavně ve Francii jest tato

methoda rozšířena, odkudž šíří se do Německa a jiných zemí. V četných časopisech popisují se však nejen případy klinické, ale též pojednává se tam o otázkách psychologických. Charcot a Richet založili Société de psychologie physiologique a r. 1889 svolali mezinárodní sjezd psychologický, jenž své zření soustředil na hypnotickou methodu. Ribot nastupuje stolici experimentální a srovnávací psychologie označil za hlavní prostředek dalšího experimentálního bádání hypnotism. V Anglii působil v témž směru nedávno zemřelý Sidgwick v Society for Psychical Research a s ním Galton a Tuckey. V Němcích hleděli hypnotismu využitkovati pro psychologii lékaři Forel, Kraft-Ebing, Moll, Schrenck a právník Bentivegni. Nejrozsáhlejší význam přikládá sugesci pro theorii psychologickou Schmidkunz, který se domnívá, že ji skrze sugesci postaví na zcela nové základy. Jeho sanguinické naděje uvádí na pravou míru Wundt. Max Dessoir vymezuje vedle fysiologické a experimentální psychologie hranice zvláštní disciplině, kterou nazývá experimentální pathopsychologií. Její předmětem jest (má býti) experimentální zkoumání duševních jevů ve změněných poměrech vědomí (experimentelle Untersuchung der Psyche unter veränderten Bewusstseinsverhältnissen).

Berillon připadl na myšlenku využiti sugestivní methody v pedagogice a chce některé vady tělesné i mravní u dětí, jakožto špatné návyky odstraniti sugestivním vpravováním pravých představ a sugestivním cvikem svalů v hypnose.

Počínání to, jež sem tam dochází souhlasu, je velmi povážlivé, poněvadž hypnosa je přece abnormální a pathologický stav, který vyžaduje jisté ab-

normální a chorobné disposice tělesné, která by se měla spíše hleděti odstraniti než opakováním utvrzovati. Mimo to není nad pochybnost zjištěno, že umělým vzbuzováním hypnosy nepoškozují se nervy a s nimi celý organism přepínáním činnosti v jednom směru. Zkušenosti nabyté z therapeutické praxe hypnotické jsou toho druhu, že léčení touto methodou bylo v některých státech zapovězeno, vždyť některé případy skončily smrtí pacientovou v hypnose. Útlý organism dětský vydati tomuto nebezpečí neodváží se žádný svědomitý pedagog, i kdyby nebylo lze popříti, že v jednotlivých případech methoda setkala se s výsledkem překvapujícím.

Velmi ohrožen je prospěch hypnotické methody tím, že se jí zmocnili živlové, od nichž pro vědeckou psychologii nemožno očekávati nic dobrého. Okultisté, spiritisté, theosofové a podobní znalci života záhrobního strhují úkazy hypnotismu, somnambulismu (snochodství), telepathie (působení myšlenky do dálky) a jasnovidství (clairvoyance, Hellsehen, prozírání do budoucnosti) s empirického podkladu do metafysického blouznění. Na základě svých theorií pokládají tyto úkazy za normální vzdor vší neobyčejnosti, za stejněcenné s fakty nabytými sebepozorováním při sebevědomí, které pokládá empirická psychologie za jediný normální základ své indukce, a vyžadují, aby theorie psychologická upravila se podle nich, když je vysvětliti nedovede, po případě aby se znovu vybudovala.

Poněvadž tedy někteří lidé v stavu, dle nás abnormálním, viděli duchy zemřelých, poněvadž měli — my zase řekneme: domnívali se míti — příležitost přijíti ve styk s lidmi vzdálenými skrze cit a měli tušení, co se s nimi asi děje v té vzdálenosti, a poně-

vadž tyto věci naprosto odporují důsledkům dosavadní empirické theorie psychologické, prohlašují okultističtí psychologové, že tato theorie nestojí za nic, a že musí se udělati nová, která by všechny úkazy vysvětlila. Je zcela správný tento požadavek in theoria, ale aby z něho mohlo se něco dovozovati proti empirické psychologii nynější, musily by zde býti předně fakty naprosto zjištěné a za druhé musilo by býti patrno, že nelze je srovnati s theorií zbudovanou na faktech jiných. Místo toho však vidíme, že mnohé z těch zdánlivě nevysvětlitelných jevů okultistických jsou zcela dobře vysvětleny a v souhlas uvedeny s ostatní theorií, na př. magnetism zvířecí, čtení myšlenek, hypnotism sám, a ostatní, které vzdorují vysvětlení, jsou tak pochybné, že první úlohou psychologie jest, aby bylo zjištěno, co je na nich faktem a co výplodem pověrčivé obrazivosti. Tento požadavek vystavuje normální psychologie vůči okultistickému troufalému požadavku, aby se jich nezjištěným faktům podrobila. Psychologie může se zájmem sledovati snahy různých společností psychologických a anket mezinárodních, které sbírati mají materiál; avšak ohražuje se proti tomu, aby nekritická spousta toho materiálu byla jí vsunována v cestu pod značkou vědeckou. Také experimenty konané s medii spiritistickými nemohou jí imponovati, dokud všechny případy nevyšetří dříve státní žalobce, jako tak často se stalo. Co si všechno takoví badatelé dovolí, toho ukázku podává R. Müller, jenž zcela vážně nabízí přírodopiscům, aby se otázali medií po tom, co ona svým nadpřirozeným smyslem vypozorují o působnosti nervových orgánů, jichž činnost vymyká se obyčejnému pozorování. Hypnotisovaný člověk prý »vidí« pohyby

v konečných orgánech nervů sítnice a výčnělků neuronů. (Mareš, Idealism a realism, 299.)

Když z materiálu psychického vyloučíme data, čerpaná nesprávnou cestou právě vylíčenou, zbude ještě dosti toho, co vzbuditi může oprávněnou naději, že studium hypnotismu psychologii prospěje značně, tak jako vůbec studium pathologických jevů.

Literatura. O významu studia pathologických jevů Maudsley, Physiologie und Pathologie der Seele. Přel. R. Böhm. 1870. Kap. I. Baldwin, Psych. I. str. 16. Max Dessoir, Experimentelle Pathologie ve Viertelj. für wiss. Philos. XV. 1891. Schmidkunz, Psychologie der Suggestion. 1892. Wundt, Hypnotismus und Suggestion. Phil. Stud. O methodě Berillonově srovnej Donátův čl. v Životě, I. 337. Rausch, Die Suggestion im Dienste der Schule v Zeitschrift für Phil. u. Päd. VIII. 5.

§ 30. Z významu abnormálních a pathologických jevů pro psychologickou theorii je patrna důvěrná blízkost psychiatrie s psychologií. Psychiatři léčí nemoci duševní, a tu je beze všeho dlouhého dokazování patrno, že jak diagnosa, tak therapie předpokládá znalost normálního života duševního.

Jako v jiných oborech lékařství, tak i zde pro praxi stačívá zkušenost osobní a vypomáhá instinkt, bez jehož dobrotivé intervence by se mnohdy způsobilo více zla než dobra trpícímu lidstvu. Avšak vědecká psychiatrie již svým pojmem jakožto věda vyžaduje vědecké theorie psychologické. Tu ovšem nebyla na tom dobře, ana psychologie v metafysickém stadii svého vývoje nebyla vědou a nemohla posloužiti vědeckou, nýbrž filosofickou theorií. Psychiatrie také podléhala vlivu filosofických názorů té které doby.

Za doby duševních mohutností v psychiatrii mluvilo se o nemocích jednotlivých mohutností a z toho se a priori dedukoval průběh nemoci i její symptomy. I náboženské názory měly tu přirozeně vliv: šílenství pokládáno za trest za hřích, nebo za hřích vůbec. Kdo zadává svou vůli, zadává také svůj rozum, který nepravostmi může býti zavlečen do málomoci a temnosti bludu. Proto prý se u dětí vyskytuje tak málo šílenství, že jsou ještě mravně neporušené. HEINROTHOVI je tedy ochranou proti šílenosti mravný život a dbalost náboženských předpisů.

Proti takovým názorům vznikla v psychiatrii reakce dříve než psychologická theorie byla postavena na základ vědecký. Proti škole psychologické v Německu vznikla škola somatická. ESQUIROL a ještě více frenolog GALL šli na základ empirický; GALL prohlásil, že nemoci duševní jsou nemoci kory mozkové, a na tom základě psychiatrie vědecká dodělala se jakési vědecké opory přes to, že psychologie spojila se organicky s ostatními lékařskými obory.

Psychologie odstavena jakoby za trest, že psychiatrii dříve byla tak špatně poradila. Psychiatři hleděli studujíce fysiologii mozku a nervů obejíti se bez psychologie; v četných časopisech psychiatrických z let šedesátých až osmdesátých o psychologii normální skorem nezavaděno. Na klinikách spokojili se s osobní zkušeností a znalostí normálního duševního života. V knihách spokojili se vysvětlením psychologických normálních úkazů dle některé psychologie, jako se GRIESINGER držel Herbarta, ale dedukcí pro praxi z toho činili co nejméně. Teprve v nejnovější době, když psychologie postavila se rozhodně na základ empirický, a když fysiologie uvedena ve styk

s jejími pracemi, také psychiatři opět k psychologickým problémům se vrátili, ba oni připojili své hlasy k fysiologům, kteří nadšeni výtěžky své experimentální methody povrhli veškerou introspekcí a reklamovali řešení psychických problémů pro fysiologii. Extra physiologiam non est psychologiae vita — mimo fysiologii nemůže psychologie existovati jako věda. Mezi vynikajícími psychology jsou nyní i vynikající psychiatři: Maudsley, Flechsig, Ziehen, Kraepelin, Forel. Poměr se skoro obrátil; kdežto dříve brali theorii od psychologů, nyní ji psychologům dávají. Rozhodovati o tom nebudeme; co řečeno, stačí na důkaz intimnosti obou věd (třeba praxe šla různem) a na důkaz, že psychologie z psychiatrické zkušenosti může mnoho získati, což ostatně psychologové nepopírali nikdy. Psychiatři mohou sami o řešení psychologických problémů se pokoušeti, potud budou psychology, od kteréhož povolání není nikdo vyloučen; ale především budou prospívati svou psychiatrickou praxí, která jest ještě více experimentem psychologickým než pedagogická. Tím totiž, že z pouček psychologických odvodí pravidla pro léčení nemocí duševních, vyzkouší jich správnost a potvrdí jich platnost, anebo dají popud k jejich opravení. To je také částečně náhrada za experiment a pro psychologii veliký zisk.

Literatura. K. Kuffner, Psychiatrie pro studium a praktickou potřebu. I. Praha. 1897. Str. 2—8. Ziehen, Über die Beziehungen der Psychologie zur Psychiatrie. 1900. Jena.

§ 31. f) Konečně nabízejí se k objektivnímu pozorování, a tudíž k sbírání objektivních dat psychických výtvory duševní činnosti lidské. Vývoj společenský a vývoj kulturní po všech stránkách jsou výsledkem vý-

voje duševního. I bylo by přirozeno, aby ony se pochopovaly na základě tohoto, jakož také se v příslušných vědách — sociologii, kulturním dějepisu, v ethnologii — skutečně děje, kteréžto vědy svou theorii i svůj výklad vědomě opírají o psychologii. Jestliže tedy není dobře možno přímým pozorováním útvarů společenských, dat dějinných, ethnologických, mythologických atd. nabýti zároveň dat psychologických, jest vždy možno v datech těch hledati objektivní kontrolu psychologických pouček a zákonů nabytých z látky psychologicky bezprostřednější.

Doklady z věd zmíněných čerpané mají právě pro svou objektivnost velikou cenu pro psychologii.

Když nyní všech těch pomůcek užijeme vhodným způsobem, můžeme se nadíti, že nedostatky sebepozorování tak dalece se nahradí, aby fakty psychologické daly se zjistiti tak přesně, aby o nich nebylo pochybnosti, a tím je vědecká psychologie zajištěna. Sebepozorování, introspekce, zůstává sice hlavním pramenem a jediným přímým pramenem látky psychické: žádný z těch prostředků jí nenahradí, ale doplní a vyrovná. Také nebude lze užiti mathematického kalkulu o jevech psychických ani za pomoci experimentu, jenž obmezuje se na systemisování a zpraktičnění sebepozorování; avšak takové indukce, jako je možná na př. v jazykozpytu nebo v dějepisu, ano ještě úplnější, bude lze v oboru duševním docíliti. To stačí, aby se psychologie samostatnosti nevzdávala.

Kapitola třetí.

PSYCHOFYSICKÝ PARALELISM.

§ 32. Poměr duševního jevu a současného jevu nervového je vyádřen pojmem psychofysického paralelismu. Důsledky. § 33. Mezi duševními a nervovými ději po sobě jdoucími není příčinného spoení; ani mezi současnými. § 34. Zákon energie neplatí o poměru duševního a hmotného. § 35. Reinkova theorie dominant. § 36. Duševní není funkcí nervových pochodů. § 37. Duševní nepůsobí na hmotné, a hmotné nepůsobí na duševní. § 38. Nelze děje duševní vykládati jeden druhým ve smysle kausálního zákona platného v přírodním dění. § 39. Není zvláštní kausality duševní. § 40. Zákony dění duševního lze stanoviti jen na základě souvislosti jeho s děním nervovým. § 41. Není to stanovisko materialistické. § 42. Název fysiologická psychologie jest zbytečný. Historie pojmu fysiologické psychologie.

§ 32. Ačkoli jevy duševní a hmotné jsou od sebe naprosto rozdílny, učí nás zkušenost, že každý děj duševní je provázen nějakým současným dějem hmotným; neboť každý děj duševní má svůj korelát v pochodech nervových. Bez nervové soustavy není duševního života, nelze tudíž předpokládati, že jsou duševní děje bez tohoto podkladu. Není pochyby, když mám nějaký stav vědomí, že se zároveň něco děje v mozku. Když není mozek schopen své obvyklé funkce, což se stává při ochromeninách a při nemocech, není vědomých dějů, není dějů duševních. To

je prostý fakt zkušenosti, a tento fakt nazýváme fenomenálním nebo psychofysickým paralelismem, chtějíce naznačiti, že duševní jest nám dáno jen v průvodu nervových pochodů, tak že máme dvě rovnoběžné řady jevů: vnitřních a vnějších.

Z toho vyplývá psychologické theorii úloha určiti poměr členů rovnoběžných řad, poměr duševního dění k pochodům nervovým je provázejícím, a v tom záleží problém psychofysického paralelismu.

Pro psychologa, který jako my zde uznává fakt paralelismu, vlastně tento problém neexistuje. On z faktu prostě vyvodí důsledky pro svou theorii, kterými je poměr rovnoběžných dějů duševních a nervových empiricky určen a kterými se při analyse duševního dějství musí říditi. Avšak filosofům prostý fakt zkušeností podávaný nestačí, ježto nesouhlasí vždy s jejich hypothesami o poměru duševnosti a hmotnosti, které si učinili z premis jiných, a místo, aby hypothesy své hleděli faktu přizpůsobiti, snaží se naopak fakt přizpůsobiti, přeanalysovati ve smysle svých hypothes. Odtud jim vznikají problémy, každému jiný, neboť každý je jinak formuluje, a tak se u tohoto faktu stýkají všechny záhady o podstatě světa, v otázce paralelismu rozhoduje se o principy světového názoru, o bytí a nebytí filosofických systémů, a při tom ovšem také o základech psychologie, o její samostatnosti vůči filosofii a fysiologii. Potřebuji jenom připomenouti, že otázka paralelismu pojímá se ve formulaci: jaký jest poměr duše a těla, čili o vzájemném působení duše a těla, duševního a hmotného: a jest jasno, jaký význam má pro vývoj psychologie. Proto bude záležeti více na negativních důsledcích z faktu paralelismu než na positivních, které nemohou býti leč

jen jiným proslovením téhož faktu. Negativními důsledky zaplašíme celé mračno hypothetických pojmů a získáme jasnosti pro základy psychologie.

§ 33. Z faktu paralelismu plyne: *že mezi duševními jevy a jejich koreláty není příčinné souvislosti. Duševní nemůžeme vysvětlovati z hmotného. Duševní nepůsobí na hmotné, a hmotné nepůsobí na duševní.*

a) Má-li mezi dvěma jevy býti spojení příčinné, t. j. má-li jeden býti příčinou a druhý následkem, jest třeba, aby po sobě následovaly. Avšak ve skutečnosti probíhají duševní jevy a jejich koreláty tak, že nikdy nenásledují po sobě hmotný nervový a duševní. Naznačíme-li si to schématicky, má se věc takto:

řada nervových jevů α β γ δ
» duševních » a b c d

Vždy jde po sobě αa — βb — γc, tudíž může za příčinu pokládati se jen skupina αa a za následek skupina βb atd., a nikdy pouhý nervový nebo duševní jev.

Může se vyskytnouti také tento pořad:

nervové α β γ δ
duševní — b — d.

Tu je přirozeně možno α pokládati za příčinu $\frac{\beta}{b}$, $\frac{\beta}{b}$ za příčinu γ, γ za příčinu $\frac{\delta}{d}$; avšak opět nemožno α pokládati za příčinu samotného b anebo samotné b za příčinu γ.

Naprosto nemožný je však případ, kde by následovaly po sobě α, b, c, γ, δ, d, poněvadž b, c, d jakožto duševní dle faktu paralelismu *vždy* jsou provázeny

nějakým dějem nervovým. Rovněž není možný případ řady: $\overset{\alpha}{a}\ b\ \overset{\gamma}{c}\ d\ e$ z téže příčiny.

Poněvadž tedy nervové a duševní děje nikdy nejdou po sobě, nýbrž současně, nemožno mezi nimi hledati spojení příčinného.

b) Nepřihlížíme-li k řadě jevů a máme na mysli jediný její člen $\overset{\alpha}{a}$, v němž α je nervový korelát duševního jevu a a připustíme-li, že naprostě současné vyskytování se jich, které by vylučovalo příčinné spojení, nedá se ve zkušenosti prokázati: přece nemůžeme příčinné spojení mezi α a a předpokládati. Neboť, kdyby α bylo skutečně příčinou a, kdyby duševní děj byl zapříčiněn svým fysiologickým korelátem, musil by o nich platiti zákon, že stejné příčiny mají stejné účinky, a musilo by vždy, když se vyskytne α vyskytnouti se také a. Obecně řečeno: týž fysiologický děj musil by míti za následek a býti provázen týmž stavem vědomí. Tomu však odporuje očividná zkušenost. Jednak vidíme, že fysiologické děje, na př. reflexy, dějí se jednou s vědomím, po druhé bez vědomí; jednak vidíme, že jeden a týž fysiologický děj tvoří podklad různým stavům vědomí; na př. inervace vasomotorická dostavuje se při dojmech libých i při pozornosti, jež je při větším napjetí nelibá.

§ 34. *c*) Kdyby mezi jevy duševními a jejich fysiologickými koreláty byl poměr příčinnosti, musil by o tom poměru platiti zákon energie, a psychické by se musilo považovati za obměnu energie hmotné.

Avšak psychické nemůže se považovati za obměnu energie hmotné, zákon energie nemůže se vztahovati na děje duševní, poněvadž požadavkům zá-

kona energie jest úplně učiněno za dost tím, co se děje v nervech. Zákon energie mluví proti kausální spojitosti duševního jevu s fysiologickým jeho korelátem.

Zákon energie žádá jen zachování energie, t. j. při vysvětlování nějakého děje musí býti patrno, odkud energie přišla a kam se poděje; při tom kvantum energie se nemění. Každý děj pozorován sám o sobě, vyňat z celku dění, tvoří uzavřený kruh, v němž energie určitého kvanta obměňuje se v druzích, které jsou: energie viditelného pohybu, energie polohy, molekulárního rozloučení, atomického a chemického rozloučení, elektrického rozloučení, elektřiny v pohybu a sálavé energie (éther); kvantum zůstává stejné, příčina přetvořuje se v rovnomocný účin, causa aequat effectum.

Předpokládáme-li, že v oboru fysiologickém nepůsobí jiné síly než ty, které působí ve světě anorganickém, je reakce nervová takovým uzavřeným kruhem obměňované energie, v němž pro psychické není místa. Psychické by musilo býti obměnou energie, která by se vsunovala jako rovnocenný činitel mezi obměny nervové, ale nevěděli bychom, kam ji umístiti. Nervová reakce jde obloukem čivným, jehož schéma jest:

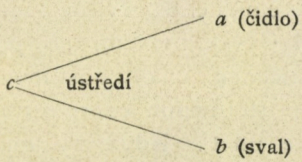

V *a* přejde energie, řekněme tepelná, do vlákna nervového, sensitivního *ac*, změní se v energii, řekněme,

zase nervovou, v *c* přejde ve vlákno motorické *c b*, zůstávajíc v téže podobě, a v *b* způsobujíc pohyb přejde v mechanickou, čímž se dostane opět do světa vnějšího, kdež obměňuje se dál. Zde tedy není mezery, které by třeba bylo nějak vyplňovati. Všechny reakce jsou takto s energetické stránky pochopitelny; uvědomění nic při tom nemění. Děje-li se reflex nevědomě, jest to s energetického stanoviska stejné, jako když se děje vědomě; týž postup, týž efekt.

Je-li reakce provázena bolestným citem, není s energetického stanoviska nijak nepochopitelnější, než když pohyb reakcí způsobený provázen jest úmyslem jej vykonati. Ale ovšem také není uvědomění ani cit bolestný ani úmysl energetickým postupem vysvětlen, což právě chceme konstatovati.

Než proti tomuto výkladu mohlo by se namítnouti: že jen předpokládáme, že v ústředí (*c*) děje se totéž, co v nervech vodivých, a že není nijak vyloučeno, že se tam proces nervový zastaví a že v této chvíli nastává příležitost, aby duševní obměna energie nastoupila, která by v nejbližším okamžiku přešla zase v energii nervovou. Proti takovému výkladu by však právě sám princip zachování energie postavil se na odpor. V *c* by se nervový proces nemohl zastaviti jinak, než kdyby činná energie vláken sensitivních přešla v potenciální. To však není možno, poněvadž by tím proces byl ukončen a nemohl postupovati do drah motorických, leč přistoupením energie nové, a odkud ta by přišla, nelze udati. Když bychom řekli, že přistoupí z duševní nějaké příčiny, pak je všechno uvažování o energii zbytečné a nemusíme se o ni starati, ježto duševní nějaká potence dostačí na všechno

vysvětlení sama. Dokud jsou duševní jevy uvědoměním si reakcí, a dokud reakce musí jíti dle schématu oblouku čivného, dotud platí o nich věta, že nemůže energie aktuální přejíti v potenciální, leč na konci, čili že proces nemůže se zastaviti ani na nejkratší chvilku. Tudíž nelze pro psychickou energii ani způsobem tuto předpokládaným nalézti místa v kruhu obměn, z nichž skládá se pochod nervový. (Srovnej PETZOLD, Einführung in die Phil. der reinen Erfahrung, I. 19.)

Avšak to platí pod podmínkou výše uvedenou, že zákon energie platí o nervových pochodech. To bývá popíráno. SIGWART v Logice II. 527 a násl. soudí předně, že zákony energie jsou vyvozeny pouze v oboru fysickém a chemickém v anorganické přírodě a že tudíž nelze jen tak zhola souditi, že platí i v oboru fysiologickém. Zde spíše musíme prý přiznati, že nepostačí na vysvětlení všeho, a je tudíž možno, aby také jiné příčiny a jiné síly v oboru tom působily než v přírodě anorganické. Základní procesy fysiologické, vzrůst a rozmnožování se buněk nepodařilo se dosud vysvětliti chemickými procesy, a dokud toho není, nelze ve fysiologickém oboru vázati se důsledky energetiky. Tak soudí i prof. WARTENBERG, jenž dí, že fysickochemický výklad životních jevů jest oprávněný a žádoucí, není však dostatečný; ústrojné jevy nedají se uvésti na mechanicky působící příčiny beze zbytku; ústrojná forma, která dává výměně látek charakter životního děje, nedá se pochopit jen z působení mechanických příčin. V biologickém poznání je mezera; mechanické principie nestačí k uspokojivému výkladu ústrojného života; biologii bude změniti svůj dosavadní program a vyhledávati nové principie výkladu.

(Mareš, Idealism a realism, 292, kdež jsou i jiní spisovatelé citováni.)

Naproti tomu Mach připomíná: Kdo pohlíží v obor biologie jen s hlediska fysikálního a shledá, že zvířeti rostou ústroje, kterých bude potřebovati později, že provádí výkony, kterým se nemohlo naučit, ježto se stanou potřebnými teprve příštímu pokolení, nahlédne, že tato záhadná působivost budoucnosti do minulosti nedá se srovnávati s fysikálními vztahy . . . Pomníme-li však, že se děje v životě generací periodicky opakují, shledáme, že pojímati určité stadium života jako budoucí a do dálky působící jest poněkud libovolné a odvážné a že může býti pojímáno též jako minulost předků, jako něco daného, co zanechalo stopy, čímž se ta neobvyklá nepochopitelnost značně zmenší. Není to pak možná budoucnost (mögliche Zukunft), která by působiti mohla, nýbrž minulost bezpočtukráte se objevivší, která zajisté již působila . . . Celou experimentální embryologii Mach uvádí na důkaz, že fysika jest schopna účinně spolupracovati o rozřešení otázek specificky biologických. (Analyse der Empfindungen, 3. vyd., 75.)

Dále poukazují jiní, že organism při vytváření své formy, která prý je fysicky nevysvětlitelná, jest vázán venkoncem na získávání energie a na její obměňování. Hlavní podmínka vzrůstu je výživa a dýchání, a to jsou samé chemické pochody. Dále je vyzkoumáno, že to, co do organismu se dostane ve způsobě chemické energie, nezůstává tam v této formě a nevylučuje se v ní z organismu, nýbrž jsou i jiné obměny mechanické, osmotické, elektrické, tepelné.

Je experimentálně dokázáno, že z organismu, jenž se nachází v úplné rovnováze ve výměně látky,

vychází zrovna takové množství energie, jaké do něho vstoupilo přijetím potravy. (VERWORN, Physiologie, 1897, 46; SPAULDING 54.)

Energie se neztratí, udržuje se. Experimentálně lze dokázati, že ve stavu konečném je obsaženo zrovna tolik energie jako při počátečném; že chemické elementy podržují svou váhu atomovou a svou valenci, že rozklad řídí se zákony osmose, že jsou tu napjetí, krystalisace, kondensace atd. Není pochyby, že při základních procesech organických zákony energie se uplatňují, a můžeme tudíž souditi, že i v těch »mezistavech« (Zwischenzustände), k nimž nemáme přístupu methodou experimentální, energetické obměny se dějí: neboť kam se poděje energie, kterou lze konstatovati v počátečním stavu, a odkud se bere ta, kterou nacházíme ve stavu konečném?

Tedy tytéž síly působí v organickém světě a týmiž zákony; musíme tak souditi, dokud nebude podán protidůvod, který by mohl záležeti jen v tom, že by se dokázala nějaká síla nová, jež působí jen v organismech, nějaká síla životní. Ale pak by nejprvnější povinností vědeckou bylo přesvědčiti se, zdali tato nová síla nepodléhá také zákonům energie..

Avšak dle nynějšího stavu věcí, praví PETZOLDT (Einführung, 14 a 42) možno tuto životní sílu přirovnati jen k stéblu, kterého se chytá tonoucí, nejasný názor světový neovitalistů. Ti pokládají anorganický svět a organický za zcela různé a životní jevy nevysvětlují kausálně, nýbrž teleologicky, nemohouce ovšem působení životní síly ani naznačiti pochopitelně, nerci-li vědecky. »Ihre Lebenskraft ist nicht der Ausdruck für ein Noch - nicht - wissen, sondern vielmehr für ein Niemals - wissen - können. Sie ist die

Bankrotterklärung der Wissenschaft gegenüber dem Problem des Lebens und die Wiedereinsetzung der Mystik an eine Stelle, von der sie endgiltig vertrieben schien.«

Vidíme tedy, že názory jdou různem. Jedni energickým zákonům podřaďují obor fysiologického dění, druzí pokládají je za nedostatečné na vysvětlení a přijímají novou sílu, nový princip. Nebudeme rozhodovati; pro psychické děje je efekt úplně stejný. Platí-li zákony energie pro fysiologické děje, není v tom uzavřeném kruhu obměn energie, který je naznačen oblukem čivným, pro psychické děje místa: jsou z dosahu energetiky vyloučeny.

Neplatí-li zákony energie o fysiologickém dění v celku, a je-li nutno přijmouti sílu životní nejen jako konstitutivního, nýbrž také jako kausálního činitele, tu jsou dvě možnosti.

Buď ta nová síla spadá v platnost energetických zákonů, pak jest kruh obměn v nervovém oblouku opět uzavřen a nepřipustí do sebe dění psychické. Anebo nová síla nespadá v platnost zákonů energetických a má zákony své, pak jest duševní ještě dále od oboru platnosti energie pošinuto a potřebujeme tím méně ohlížeti se na důsledky z ní plynoucí.

Životní síla by zůstala obmezena na jevy biologické a fakt paralelismu nedopustil by, aby platnost její sahala v obor duševního dění.

Výsledek: psychické není obměnou energie fysické. O nějaké duševní energii nemůže býti řeči. Kde se o ní mluví jest to buď obrazně, anebo se tím míní energie v nervstvu (jako já mluvím o energii mysli v Zákoně asociačním, § 23.), anebo konečně

je to zúmyslné neuznávání empirických důsledků z nesprávného metafysického podkladu plynoucí.

V přírodovědeckém smysle mluvívají o duševní energii okultisté a vůbec filosofové, kteří duši považují za hmotnou. Je-li duše étherem, fluidem anebo nějakou tomu podobnou látkou (Du Prell, Hellenbach) nebo pneumatem (u novoplatoniků), pak ovšem může vedle energie nervové býti také energie duševní, pak je možné působení do dálky pouhou myšlenkou (telepathie), pak může energie vyzařovati z těla a způsobovati bez součinnosti ostatního těla účinky hmotné, pak je dokonce možno i duši fotografovati (Baraduc na III. sjezdu mnichovském). Okultisté na doklad působení energie duševní mimo tělo uvádějí mnohé, jak říkají, fakty. Dejme tomu, že mezi těmi fakty jsou skutečně nějaké úkazy, které svědčí nezvratně o vyzařování energie z těla našeho: pak je to energie skutečně jenom tohoto těla, které jsouc složeninou hmotných částic může jeviti analogické účinky, jako v přírodě pozorujeme. Tělo zajisté — aspoň to není protismyslné — může jeviti působení magnetické a elektrické; chemické procesy v organismu našem hromadí a vážou energii, která se může jeviti působením do dálky za jistých okolností. Na př. pochopujeme, že při úsilném napjetí člověka, jenž slouží za medium, na magnetické střelce pozorují se změny; pochopujeme tak úkaz uhrančivých očí. Než to všechno jest energie hmotná, energie těla našeho, jež s nervovou energií souvisí, jež může i mimo nervy jeviti účinky, ale jež k duševním pochodům má se zrovna tak jako energie nervová.

§ 35. Ještě zmíniti se dlužno o jednom způsobu vysvětlování životnosti, kterým se sice vitální síla činí

zbytečnou, ale který vsunuje mezi pojem energie a síly nový pojem, kterým duševní dění uvádí se v souvislost prozatím ne příčinnou, — ale kdož ví, jak to dopadne nadále, — s děním přírodním. Je to J. Reinke-ova theorie mechanistická, kterou klade proti vitalistické a materialistické, a ten nový pojem je pojem dominanty. Reinke vystoupil s theorií tou na sjezdu přírodopisců v Hamburku 1901 a ve spise Die Welt als That. 2. vyd. 1901. Síly jsou dle něho dvojí. Jedny mají vlastnost, že konají práci mechanickou, a ty zoveme energiemi; jsou nezničitelné, přecházejí v různé formy (obměňují se), ale nikdy nezmizí beze zbytku, aniž vzniknou z ničeho. Druhé jsou neenergetické čili dominanty. Ty nekonají práci mechanickou, mohou býti zničeny beze zbytku (ekvivalentu), vznikají, aniž by se při tom spotřebovala síla jiná, a závisejí svou existencí na složení nějakého hmotného systému. Potenciálná energie je toho druhu. Takové síly působí, když paprsek odráží se zrcadlem, když se láme v hustším prostředí, když se v krystalu živce polarisuje. Rozpustíme-li dvojlomý vápenec, zničíme tím vlastnost dvojího lomu, aniž za to je nějaká náhrada, a naproti tomu můžeme uměle zrobiti krystal dvojlomý z látky, která té vlastnosti neměla. Takové síly působí hlavně ve strojích, kdež slouží k transformaci energie; působí na mechanickou, tepelnou, elektrickou hnací energii stroje, řídí, rozdělují, obměňují ji a konají to, k čemu je stroj sestrojen. Příklad takového jednoduchého stroje jest dvojitá čočka (Connexlinse) sklenná, kterou donucuje se světelná energie, aby zplodila obraz předmětu, ale též aby rozkladem vrstvy chloranu stříbrnatého (Chlorsilber) obraz ten fixovala. Rozbijeme-li čočku, jsou její dominanty zničeny. (Dominanty = herrschende

Kräfte, poněvadž činí si energetické síly služebnými, ovládají je — dominari).

A takovým strojem jest protoplasmatová hmota, která jeví všechny známky životnosti. Rozetřeme-li protoplasmu, aniž při tom změníme její chemické složení, zničíme její životnost. Soudí tudíž Reinke, že životnost protoplasmy nelze redukovati na chemické složení, nýbrž že jest výsledkem tajemné struktury hmoty, analogické složení stroje, a že jako ve strojích tak i v organismech jsou činny dominanty, které ovládají energii chemickou, přiváděnou výměnou látek, od kteréžto činnosti závisí život. Působením těchto dominant vysvětluje také pudy a vůbec všechny nevědomé duševní funkce; jenom na vědomí si netroufá. Každé živé protoplasma má dominantu, každá tkáň, každý orgán, každé individuum i species, čímž vzniká stupnice dominant. Dominanta vyššího řádu spojuje neviditelným svazkem všechny podřaděné dominanty v živoucí jednotu. Nejvyšší dominanta jest i nejprvnější, základní; vývojem rozvětvuje se tím více, čím se organism stává složitějším. Jako nevědomá účelnost vztahuje se za individuum na rod, na poměr různých rodů, ba na celý soulad vesmírový: tak musíme pokládati individuální dominanty za členy vnitřní rozmanitosti dominant rodových a ještě vyšších, až konečně všechny pochopí se jakožto projevy jediného všerozumu, universální dominanty. Tento všerozum je přírodě imanentní a zároveň mimo zkušenost — transcendentní. Dominanty jsou tedy nevědomě účelné a nevědomě inteligentní, metafysické, psychické síly, principy dynamické, pudové, jež účinkují po způsobu vůle a své účelné zákonnosti podrobují síly energetické. Nelze je stotožniti se substanciálními dušemi. Uvědomění zůstává jimi nevysvětleno.

Hypothesou touto by se vymykalo dění fysiologické zákonům energie; avšak pro otázku naši, pro paralelism nervových a duševních pochodů, nepodává nic leč to, že k němu jsou v anorganickém přírodním dění obdoby; jako nemění uvědomění na zákonnosti nervových pochodů nic, tak nemění lom paprsků atd. nic na zákonnosti energetických sil. Naproti tomu má mezi příklady působení dominant jeden, který činí celou hypothesu podezřelou. Optické totiž úkazy při lámání paprsků v čočce, dvojlom a odražení obrazů předpokládají ještě součinnost čidla zrakového; účinky dominant nebyly by objektivně ničím, kdyby nepřistoupil k tomu činitel vědomí, jenž působením dominant dle téhož Reinke je nevysvětlitelný.

§ 36. *d*) Duševní nemůžeme pokládati za funkci (ve smyslu mathematickém) nervových pochodů. O funkci mluvíme, je-li dána závislost proměn jednoho druhu na proměnách jiných; čili závislost jedné veličiny na jedné, dvou nebo více jiných veličinách. Ona jest odvisle proměnná, čili funkcí těchto neodvisle proměnných, což se vyjadřuje vzorcem: $y = F(x)$, čteme: y jest nějaká funkce proměnné x. V našem případě by y byl duševní korelát, x korelát fysiologický. Tohoto názoru byl Fechner (Elemente der Psychophysik) a Avenarius (Kritik der reinen Erfahrung).

Kdyby tento poměr mezi duševním a fysiologickým platil, vedlo by to nutně k uznání nevědomých stavů duševních, kterážto domněnka odporuje podstatě jevů duševních, jak jsme ji vyvodili ze zkušenosti.

Fechner skutečně uznával takové nevědomé děje duševní, k čemuž byl donucen stanovením prahu čivosti (Reizschwelle). Elem. I. 246 dí: Čím hlouběji

klesne velikost popudu nebo rozdílu popudů (schopnost rozeznávati) pod prah, tím méně může popud nebo rozdíl popudů býti uvědoměn (empfunden werden), tím větších přírůstků jest potřebí, než nastane počitek.

Dokud zůstává popud nebo rozdíl popudů pod prahem, potud zůstává příslušný počitek, jak říkáme, nevědomým. FECHNER byl si vědom sporu, který je v takovémto pojímání, se zkušeností i s logikou; avšak vysvětloval to právě funkcionálním poměrem mezi fysickým a duševním. V skutku, dí tamže, jestliže y je funkcí x, může y při jistých hodnotách x zmizeti, t. j. přejíti v negativnost aneb imaginárnost.

A jinde (In Sachen der Psychophysik 90—92) otevřeně se přiznává, že cílem jeho pozorování jest umožniti stanovení kausálního spojení mezi vědomými ději skrze nevědomé, tak že psychologie v té příčině bez psychofysiky se neobejde.

Tedy je v tom důkaz, že pohlížeti na duševní jako na funkci fysického vede k nepřípustnému důsledku nevědomých stavů duševních. Proto nemůže funkcionální poměr býti formulí pro fenomenální paralelism.

§ 37. 2. Jestliže není mezi fysiologickým a duševním spojení příčinného, ani poměru funkcionálního, pak vyplývá z toho:

a) psychické nemůže působiti na fysické,

b) fysické nemůže působiti na psychické.

Mínění obyčejné psychologie, že ve volních jevech působí duševní na fysické a že při vnímání, kde na popud vnější, hmotný, následuje stav duševní — počitek, působí hmotné na duševní, musíme ve smysle svého názoru opraviti. Úkazy ty musíme vysvětlovati, chápati jinak.

Co se volních projevů týče, nečiní úmyslný pohyb, který je nejjednodušším případem, a v němž podstata volního jednání i domnělého působení vůle je patrna, žádných potíží. Je to uvědomění si reakce na dojem, psychický korelát pochodu, který je úplně pochopitelný po stránce fysické právě jakožto reakce, kterou shledáváme nejen v organické říši neuvědomělou a účelnou, ale i v říši anorganické.

Každý projev vůle, každý čin probíhá dle schématu oblouku čivného: z venčí přijde popud buď skrze čidlo nějaké, nebo skrze ústroje vegetativní (žaludek, srdce) do nervstva a na to následuje pohyb, a má celý ten pochod zcela ve smysle paralelismu stránku hmotnou a duševní. Co je hmotného při něm, to působí na hmotné a přeměňuje energii, co je duševní, nemá k hmotnému jiného vztahu než současnost a nepodmiňuje jej.

Ale ovšem, a to je velmi důležitý následek našeho stanoviska, nemůžeme připustiti žádný tak zvaný vnitřní impuls vůle.

Není nám možno připustiti, aby jakýkoli děj psychický navoděn byl jinak než jakožto korelát fysiologické reakce, která probíhá obloukem čivným. Kdekoli se o takovém impulsu vnitřním mluví, ať je to vnuknutí, ať náhlé vstoupení představy do vědomí, nebo pocity centrálně vzbuzené (Külpe), nebo činnost fantasie, nebo pud, vždy jest to nedorozumění, které výkladem s našeho stanoviska musí se vysvětliti. Nic neděje se v nitru našem, jestliže nepřišel popud z venčí, při čemž tělo a jeho organickou činnost počítáme k vnějšku. Návaly krve k hlavě, změny v trávení, v nervu sympathickém a p. jsou popudy hmotné ze světa vnějšího, které též určují naše úmyslné

jednání; z nich pochodí tak mnohé z těch úkazů, které se nám zdají účinkem samočinnosti našeho nitra, naší mysli, nebo, jak se někdy také říká, naší duše.

Co se týče vnímání, totiž toho pochodu, kde na popud ze světa vůkolního na hmotný pochod (vlny étherové, zvukové, mechanický pohyb) následuje podráždění nervu a s ním duševní stav, který zveme počitkem nebo vjemem, také tu není působení hmotného na duševní; neboť duševní tu není dříve než popud, na co by tedy působil? Duševní jev pouze přistupuje, přidružuje se k nervovému pochodu; říkáme, že nastává uvědomění, o němž víme z předešlého, že není následkem, účinkem, nervového pochodu. Vnější popud podmiňuje změnu nervovou a, pokud tato provázena je stavem vědomí, spolupodmiňuje také tento stav; ale není jeho příčinou; nezpůsobuje jej, pouze můžeme říci, že jej navodí.

Poněvadž z těchto jednoduchých úkazů skládají se všechny složenější projevy duševního života, nemusíme se obávati, že by se našel případ, který by se mohl uvésti za důkaz působení fysického na duševní a naopak anebo, jak říkají dualisté, působení těla na duši a duše na tělo. Jenom musíme pohlížeti na dějství duševní se stanoviska našeho.

V nejnovější době znovu opakuje se tvrzení, že o působení, řekněme k vůli krátkosti také, těla na duši a obráceně nemůže býti pochyby. Proti paralelismu zahájena byla kampaň hlavně se strany dualistů velice hlučná. Jsou toho plny časopisy. Důvody uvádějí se všelijaké noetické, metafysické, čistě logické, což nechávám zde stranou. Mezi jiným též empirické, a těch si musíme všimnouti, poněvadž stojíme

na stanovisku empirickém a fakty zkušenosti, kdyby to totiž v této příčině byly, musily by pro nás býti rozhodujícími.

Vizme hned konkrétní případy, jež uvádí na př. Ludwig Busse (Leib und Seele, Zeit. für Philos. und philosophische Kritik, 1899, str. 114 a násl.), které prý s paralelistického stanoviska jsou nepochopitelny a majíce býti vysvětleny, vedou k absurdnostem.

Dvě osoby se dostanou do hádky; slovo dá slovo a výsledek je rvačka. S paralelistického stanoviska, kde duševní nepůsobí na hmotné, nelze prý za to míti, že urážlivé slovo jedné osoby druhou rozčílí, a že následek toho rozčilení je políček vyťatý na odvetu. Paralelista prý musí říci, že touž dobou, kdy vnitřní pochody osoby jedné provázející vnější dojmy způsobily v duši osoby druhé slyšení urážlivého slova a náladu hněvu, touž dobou ty vnější pochody navodily v těle jeho nervový pochod, který měl za následek pohyb ruky, až tato setkala se s tělem soupeře ve způsobě políčku. Ten políček tedy není následkem duševního rozpoložení dotyčné osoby.

Jiný příklad. Mysleme si vojevůdce velícího v bitvě, třeba Napoleona. Dle obyčejné představy o vzájemném působení těla a duše jest vítězství v bitvě následkem jednak statečnosti vojska, jednak velitelské geniálnosti Napoleonovy. Jeho bystrozrak prohlédající slabosti nepřítelovy, jeho bleskurychlé pochopení situace, rychlá a chladná rozhodnutí jsou to, co ovládá fysické síly účinkující v bitvě a způsobí ústup nepřítele a tím vítězství. Duch působí na hmotu. S paralelistického stanoviska musí se to všechno vysvětlovati fysicky, nesmí se přihlížeti k vlivu myšlenky, abychom dostali

kausální řadu složenou ze samých pochodů hmotných.

Tedy asi takto: Na obou stranách je řada pohybů tělesných, což znamená pochod nepřátelských vojsk proti sobě. Dále odehrávají se optické úkazy, jimiž na sítnici oka Napoleonova vznikne obraz nepřátelského šiku bitevního. Na to vzniknou v mozku jeho nějaké pochody, jež vedou k pohybům svalů, k činnosti mluvidel — to jsou rozkazy vůdcovy — a k činnosti prstů — to jsou psané rozkazy. Následují pohyby jiných osob — pobočníků rozkazy roznášejících, pohyby vojsk, střílení, sekání, bodání a útěk nepřátel. City, představy, myšlenky, snahy, váhání, rozhodnutí, to vše je na výsledek bez vlivu. Jsou zde jen provázející hmotné děje, ale ty by se odehrály také bez oněch. Nikoli, Napoleonův geniální duch nevyhrál bitvu, nýbrž výsledek byl způsoben slepým účinkováním fysických sil.

Tyto příklady mají dokazovati, k jak podivným koncům vede názor, že duševní nepůsobí na hmotné. Podivnost jest však nedostatečný důvod. Může míti příčinu v naší nezvyklosti určitým způsobem nazírati a tu můžeme žádati, aby člověk třeba násilně se k tomu donutil.

Nezvyklým jest nám zajisté představiti si, že země se pohybuje a slunce stojí; dokazuje to něco proti správně dovozenému poznatku, který neshoduje se s naším představováním? Nejsme zvyklí pozorovati takové složité děje, jako byly vylíčeny, jen po stránce hmotné, a proto může se nám zdáti podivným, směšným, ano i absurdním viděti v boji vojsk jen fysické děje. Avšak nic absurdního není viděti fysické děje v zápasu nálevníků nebo jiných prvoků.

My však musíme se svého stanoviska pohlížeti na děje ony jakožto na hmotné, proto nelze jinak než od provázejících je duševních abstrahovati a pak nutno bráti děje fysické tak, jak jsou, vzdor vší podivnosti. Jsou to jen a jen pohyby, které vznikají sdílením a obměňováním energie hmotné.

Avšak Busse a společníci mají důkaz, jak míní přesvědčivější, kde působení duševního na hmotné se nevyhneme. Vyzývá, abychom si představili rozdíl mezi účinkem dvou telegramů: Fritz angekommen a Fritz umgekommen. Se stránky hmotné jsou podmínky účinku, anebo dají se mysliti, úplně stejné, až na znění dvou slabik, jednou an, podruhé um. Avšak jak veliký je rozdíl toho, co následuje na oba telegramy i po stránce hmotné. Při prvním telegramu docela klidné pohyby těla, rukou, prstů atd., jimiž způsobí se napsání několika listů a některá nařízení stran přivítání. Při druhém telegramu jaké divadlo! Otec prudce vstane, oči strnou, ústa vyrážejí zvuky nesrozumitelné, dech se krátí, krev žene se k hlavě, náhle však nastane ochabnutí a tělo klesá bezvládně k zemi. To přece není vysvětleno rozdílem mezi zvuky an a um! Zde musíme připustiti působení též příčin jiných nehmotných, duševních.

Avšak na to odpovíme, že rozdíl účinků ovšem není vysvětlen rozdílem zvuků an a um, ale významem jich ve spojení se slovem gekommen, a to i po stránce hmotné. Vzpomeňme nejprve, že jeden a týž ráz fysický může míti rozdílný účin podle toho, na jaký předmět jest zaměřen.

Pouhé klepnutí prstem na hmotu, v níž jsou látky výbušné v labilní rovnováze, způsobí výbuch, rozpoutá

tolik energie, že následky jsou hrozné. Totéž klepnutí na hmotu pevnou má účinky nepatrné.

Něco podobného je při telegramech našich. Oba vniknou do mozku a tam navozují pochody vybavováním stop po dojmech. Stopy ty jsou hmotné a representují jistou dávku vázané energie nervové; neboť stopa, má-li se udržeti, musí nervové molekuly držeti v jakémsi napjetí, k čemuž potřeba energie v klidu. Stopy ty tvoří celky větší, menší a podle toho mají více, méně energie vázané. Tak-li si věc představíme, pochopíme, že záleží na tom, jaké stopy, jaký komplex stop jest zvukem an a um zasažen, a podle toho řídí se účin.

Zaslechnutím slova umgekommen nastane v mysli, abych to krátce naznačil, výbuch, který po stránce hmotné je v organismu patrn; kdežto slovo angekommen vybaví v stopách jen tolik energie, kolik může stačiti na vykonání jistých normálních pohybů; anebo ani není motorický účinek znatelný na venek.

Je tedy rozdíl vzruchu způsobeného oběma telegramy po stránce hmotné úplně vysvětlen a netřeba utíkati se při tom k působení duše na tělo. Busse nepodal příklad ze zkušenosti, kde bychom se nemohli bez tohoto předpokladu obejíti, a jest marné namáhání chtíti takový příklad podati. Fysiologické pochody v nervstvu jsouce spojeny kausálně nemohou poskytnouti příležitosti, kde by do toho kausálního kruhu mohlo se vsunouti duševní dění. To stojí mimo ten kruh, jde s ním rovnoběžně, a kdo kruhy ty při výkladě v sebe zaplétá, koná pozorování chybně. Ostatně je patrno, že proti paralelismu táhne se do boje ne z psychologických, ale metafysických důvodů. Fakt paralelismu rozhodně odporuje některým hypothesám o duši

(dualism, spiritualism), tudíž je snaha jejich zastanců namířena na znehodnocení významu paralelismu jakožto empirického faktu.

Literatura. Soupis novějších děl a článků časopisných o psychofysickém paralelismu: Fr. Krejčí, Rozhledy psychologické, Česká Mysl I. č. 5. Hartmann, Die moderne Psychologie, kap. VII., — kdež jsou registrovány názory starších filosofů jako Leibnice a Spinozy, Schellinga, pak Fechnera, Spencera, Lotzeho, J. H. Fichteho, Hartmanna, Wundta, Horwicze, Volkmanna, Höffdinga, Paulsena, Ebbinghausa, Heymanse, Rehmkeho, Königa, Külpeho, Höflera, Jodla, Ziehena, Sigwarta, Wentschera, Erhardta, Busseho. Viz dále Fr. Krejčí, K otázce psychofysického paralelismu v České Mysli III. č. 1. Edward Gleason Spaulding, Beiträge zur Kritik des psychophysischen Parallelismus vom Standpunkte der Energetik, Erdmannovy sbírky Abhandlungen zur Philosophie etc. č. XIV. 1900. Petzoldt, Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung I. str. 10. a násl.: Die Folgerungen aus dem Energiegesetze. W. Heinrich, Zur Principienfrage der Psychologie. 1899. Stumpf, Zahajovací přednáška 3. sjezdu psychologického v Mnichově 1897. Mach, Die Analyse der Empfindungen und das Verhältniss des Phys. zum Psych. 3. vyd. 1902. Mareš, Všeobecná fysiologie 201 a násl.

§ 38. Nastává nová otázka, jakým způsobem jest na základě poměru určeného paralelismem vysvětlovati duševní dění. Že duševní děje jsou svými fysiologickými koreláty podmíněny, je jisto; že tato podmíněnost není kausální, to jsme právě dovodili. Jak tedy vyhověti požadavku, který činí vědecký systém, aby souvislost duševního dění, zákonná souvislost vysvitla? Máme hledati kausální spojení mezi samotnými ději psychickými? tvoří psychické děje samy pro sebe bez ohledu ke svým korelátům nervovým kausální systém? Zdálo by se, že takovéto vysvětlení dějů psychických jest

jedinou možností. Avšak, tvoří-li děje psychické kausálně zavřený samostatný kruh, pak není kruh ten, jak na základě paralelismu souditi musíme, částí celkového kausálního nexu, a není vůbec možno o celkové kausální souvislosti všeho dění mluviti.

Avšak zákon kontinuity jest požadavkem našeho myšlení. »Vše, co jest a se děje, dovedeme si mysliti jen na základě toho, co bylo a se stalo, to opět na základě něčeho, co dříve se stalo, atd. až do nekonečna. A vše, co jest a se děje, jest a děje se, pokud víme, jen v souvislosti s jiným, co jest anebo děje se současně atd. Vše jednotlivé má svou existenci jen jako bod v oné nekonečné souvislosti do zadu a této vše zahrnující vzájemné souvislosti do šířky. Úlohou vědy jest tuto dvojitou všeobecnou souvislost poznati.« (Lipps, Grundzüge der Logik § 311.)

Tento zákon kontinuity by se zvláštním kausálním systémem psychického dění porušil. Vyšetřme tedy, jak se to má s aplikací kausálního zákona na psychické.

Kausální souvislost jevů pochopiti znamená určiti jejich nutný časový sled; vědecky jev nějaký vysvětliti znamená ukázati, po kterém jiném nutně následuje. Proto nazývám jev A příčinou jevu B, že vždycky, když jest A, musí následovati B, ať jest to za okolností jakýchkoli. Nepostačí k poznání kausální souvislosti dvou jevů, aby ve zkušenosti vždy po sobě následovaly; z toho plyne pouze, že následují po sobě, ale ne že následovati musí. Jinými slovy: sled časový musí míti důvod v podstatě, v obsahovém poměru jevů, z nichž jeden pokládati jest za příčinu a druhý za účin. Den a noc od věků následují po sobě a vždy po noci očekávám den: nikdy slunce nezašlo, aby opět nevyšlo. A přece nikdo nepovažuje den za pří-

činu noci a obráceně. Odchod nepokládáme za příčinu návratu, jaro za příčinu léta, hlad za příčinu nasycení a p.; to proto, že mezi těmito jevy po sobě následujícími nevidíme nutný vztah obsahový. Nevidíme, že by nemohl někde jinde na zemi býti samý den nebo samá noc, že by po odchodu musil následovati návrat, že by nemohla býti někde jen zima nebo věčné jaro, že by hlad nemohl zůstati nenasycen a že by nasycení nemohlo se státi i bez hladu.

Nemůžeme také srovnati se s myšlenkou, že by příčina a účin byly současně, ačkoli k tomu vede zásada neustálého působení sil. Padá-li kámen k zemi, pokládám za příčinu přitažlivost země. Země je tu, přítažlivost je tu současně s kamenem a jeho pádem. Avšak tím není úkaz vysvětlen, poněvadž pádu kamene předcházelo zdvižení jeho do výše, nebo odstranění toho, co působení přítažlivosti paralysovalo. Děj, jejž mám vysvětliti, musím rozložiti v jeho složky a z nich jedna, která má býti za příčinu pokládána, musí předcházeti. A tak nikde *přistanovení* kausálního spojení neobejdu se bez stanovení sledu. Přenášíme sice příčinu v předměty trvající v klidu, v jejich vlastnosti, přenášíme ji ve věčně působící síly, ale ve zkušenosti jsou dány změny, děje, a jejich příčinné spojení nelze jinak pochopiti než na základě posobnosti. (Srovnej WUNDT, Logik I. 542 a článek KUČERŮV O časovém sledu fysikálních zjevů, Živa XII. č. 2.) Tedy: kausální souvislost poznati znamená určiti *nutný* časový sled.

Aby se pak mohl nutný časový sled dvou jevů určiti, k tomu logika poskytuje methodu induktivní, jež v podstatě znamená redukci pojmu příčinnosti na pojem logického důvodu, a přírodověda praktikujíc methodu

tu dodělala se exaktnosti, naprosté pravděpodobnosti v určení příčiny, tak že odtud můžeme vzíti naučení, když se jedná o kausální spracování jiného oboru, a seznati podmínky, za kterých je stanovení kausálního nexu možné s nadějí na bezpečný výsledek. Nejexaktnější stala se přírodovědecká kausální analysa tím, že účin a příčina počaly se měřiti a poměr jich vyjadřovati rovnicemi; experiment potvrzoval všechny důsledky z příčinného poměru dvou jevů mathematicky vyjádřeného. Možnost měřiti jeví se tedy podmínkou možnosti stanoviti nutný časový sled. Avšak měřiti příčinu a účin možno jen, když podkladem jevu je pohyb: bez pohybu není čísla v čase; bez pohybu nejsou příčina a účin veličiny. Odtud snaha všechny jevy ve všech oborech přírodních převésti na pohyb a možno nyní říci, že se to podařilo potud, pokud toho stanovení kausální souvislosti vyžaduje. Tedy druhá podmínka možnosti určiti nutný časový sled: možnost převésti jevy příslušného oboru na pohyb. Kde toho nelze provésti, tam nelze příčinný svazek přesně, vědecky určiti.

Avšak převádění na pohyb vyžaduje zase jednu podmínku; jest možné jen, mají-li všechny jevy na pohyb převáděné jeden podklad, jednu substanci, jejíž součástky se pohybují.

To je požadavek přímo plynoucí z ponětí kontinuity příčinného spojení, z ponětí kausální souvislosti dějů veškerenstva. Takový podklad jevy přírodní mají — hmotu. Kdyby tedy nějaký jiný obor jevů měl býti kausálně analysován, musily by jevy ty dáti se převésti na pohyb, což znamená, že by musily býti hmotnými, anebo by musily míti jiný podklad, který by připouštěl pohyb a následkem toho měření.

O psychickém platí: duševní jevy nejsou hmotné; duševní jevy nemají podkladu, který by připouštěl uvésti je na pohyb; duševní jevy nelze měřiti, poněvadž není jednotky měrné (což bude později dovozeno určitěji). Tedy z toho plyne, že u duševních jevů nelze stanoviti příčinný či nutný časový sled methodou, která jest tak vydatná u jevů přírodních.

Zbývá tudíž jen jedna cesta, kterou by příčinná souvislost se v oboru psychickém dala stanoviti; prostě časová závislost soudobá (simultánní) a posloupná (succedánní), t. j. že by se jisté jevy vyskytovaly jen v jistém skupení a jen (tedy pravidelně, bez výminky) v jistém pořádku. Vizme.

Co se týče jevů duševních jakožto složených, shledáváme, že složky jejich nesouvisejí tak, aby se vyskytovaly vždy v jednom a témž složení anebo že by se ve svém složení vzájemně podmiňovaly. Každý jev duševní má jakýsi obsah, citový přízvuk a je provázen snahou. Tyto tři stránky jeví se ve vědomí složkami téhož stavu; avšak nesouvisejí spolu tak, aby určitý obsah byl provázen vždy libostí nebo nelibostí a vzbuzoval touž snahu. Nejen že různým individuím týž vjem jinak se líbí, ale i témuž individuu v různých dobách jiným citem je provázen. Rovněž vzbuzuje týž dojem někdy mou pozornost (případ snahy), jindy ne. Rozložíme-li si vjem nebo představu nějakého předmětu, najdeme tu řadu jednoduchých počitků nebo poměrně jednoduchých vjemů: tvar, velikost, barvu, zvuk atd. a všecky ty složky shledáme na sobě nezávislými. Nemusily by všechny býti zde; můžeme si zcela dobře představiti, že by byly jiné. S týmž tvarem možno spojiti jinou velikost, jinou barvu. Pevné vztahy částí předmětu, jak se vy-

skytují ve světě vnějším objektivně, neobrážejí se ve vědomí, neplatí subjektivně. Vnímajíce (dívajíce se na) pravidelný mnohostěn, nepostřehneme zákonný poměr jeho hran, stěn, hrotů, úhlů, rozměrů; o tom se dovíme jinou cestou, aniž bychom měli mnohostěn před sebou, a pouhým díváním na něj nedovedeme o tom přesvědčiti samy sebe ani jiného. Člověka se zlatými vlasy a hvězdou na čele dovedeme si zrovna tak představiti jako diamantovou klenbu nebeskou, jako mluvící strom a zemi lidi rodící. Mezi složkami složených dějů duševních není soudobé závislosti, z níž bychom mohli souditi o příčinném spojení jejich.

Pozorujeme-li děje duševní, jak po sobě následují, neshledáme zase mezi nimi závislosti posloupné; proud duševního dění nejeví stálou pravidelnost.

Řady dojmů probíhají zcela nahodile podle toho, jak děje vnější na smysly naše dorážejí. Ani úmyslně vyměřená řada neprobíhá tak, jak si přeju a, co začnu, nevím, jak skončí, i kdyby všechny podmínky byly předvídány správně. Řady vzpomínek zdají se býti určeny řadami původních dojmů; avšak ani nejutkvělejší řada nevybaví se vždycky v tom pořádku, v jakém její členy vstoupily do vědomí. I v modlitbě, kterou denně konati jsme uvykli, se zarazíme a nevíme dál. Vzpomínka nezávisí nikterak na našem úsilí vydobyti představu ze zapomenutí, kdežto jindy namane se nám představa sama sebou za okolností neurčitelných, v průvodu představ docela jiných. Určují se zákony sdružování představ a na základě jich zákony vybavování. Jestliže na př. dva dojmy najednou vstoupily do mysli, mají tendenci se navzájem vybavovati;

vzpomenu-li na jeden, přihlásí se i druhý do mysli Avšak tohoto zákona nemohu užíti se zaručeným výsledkem, abych si vzpomněl na něco prostřednictvím toho, co s ním bylo současně ve vědomí. Naopak se mi přihodí, že si na to vzpomenu prostřednictvím něčeho docela jiného.

Duševní děje mohou následovati po sobě v pořádku docela libovolném. V přírodě určen je pořádek kausální souvislostí; pořádek v určitém směru je kausální souvislosti důkazem. Ale duševní jevy a b c d e, ať je to řada vjemů nebo představ (melodie, abeceda, čísla atd.), bezpočtukrát se najdou v pořádku jiném. Bez ublížení mohu vždycky řadu takovou obrátiti.

V přírodě to tak zhola nejde; některé sledy jsou tak stálé, že obrácený pořádek jeví se nemožností, na př. řada vývojová.

Nejlepším důkazem, že pravidelnost a řád jakýsi, pokud jej pozorujeme v činnosti rozumové a nazírací, nepochází z duševních jevů samých, jsou úkazy obrazotvornosti. Fantasie toť kouzelnice, která dovede všechno. Zákony přírodní, které vážou rozum, neobmezují její činnost; výtvory její jsou se stanoviska rozumu naprosto nevypočítatelny, souvislost jejího tvoření je nepochopitelna z výtvorů samých. A to platí i o vědecké obrazotvornosti. Kolik lidí vidělo zdvihati se pokličku nad hrncem, v němž voda se vařila, a jedinému jen vzbudilo to myšlenku o expansi páry! Vědomí spisovatelovo, dí Maudsley (Psych. 16), zaměstknává se především perem a psaním, kdežto plody nevědomé činnosti nevědomě uzrávše z neznámých hlubin do vědomí stoupají a jeho pomocí vhodnými slovy se odívají.

Žádný básník a umělec ani vědec nedovede si vysvětliti, jak mu ta a ta idea na mysl vstoupila — vnuknutím to nazýváme a, říkáme-li, že tvoří nevědomky, instinktivně, vzdáváme se všeho vysvětlování a příčinného pochopení z elementů čistě psychických.

Ani v postupu logickém, kde jedna myšlenka opírá se o druhou, vyplývá z druhé, kde činíme řadu závěrů, nelze mluviti o určenosti jednoho děje psychického druhým. »Nebylo by problémů (Petzoldt, 70) kdyby vědy byly následky myšlenek, z nichž by určoval jeden druhý; se základní větou byla by dána celá soustava. Vývoj vědy je zrovna tak jako vývoj umění a techniky činnost fantasie; ale fantasie nezná jednosměrnou určenost duševními činiteli. To patrno již při nejjednodušších závěrech: Zeptáme-li se žáků nižší třídy: co plyne z vět: Všichni lidé jsou smrtelni a: Sokrates byl člověk, nenajdou jistě všichni závěr. V tomto nedostatku schopnosti více vět podržeti ve vědomí, přehlédnouti a spojiti záleží právě hloupost.« Naproti tomu můžeme pozorovati, že nesprávné závěry indukční lidé činí velmi často; z jednoho případu soudí bez rozmýšlení o všech, a čím tento zvyk myšlení se vysvětluje (Krejčí, Logika § 67.), jest jen dotvrzením, že určenost duševní činnosti má pramen jiný než psychický. Pravidla myšlení neplynou člověku z logické úvahy, nýbrž z vyzkoušení jich ve zkušenosti. Rovněž v oboru jednání nalézáme, že pohyby, činy nejsou určeny a vysvětleny psychicky. Říkáme: Pohyb se vykoná, že chci něco, čili, poněvadž vznikla ve mně představa určitá o prospěchu a příjemnosti, která mi vzejde z dosažení něčeho, a ta představa je následek dřívější zkušenosti. To je jakýsi nexus, ale není příčinný; neboť ne vždycky

představa jedna vzbuzuje mi žádost stejného druhu; táž představa může vzbuditi odpor (na př. pokrmu nějakého, smyslného požitku vůbec). Když konám rukou určitý pohyb, abych něčeho dosáhl, když pohybuji při tom celým tělem, tedy celá řada těchto pohybů je naučená, a musil jsem se jim s počátku namahavě učiti, takže neplyne jeden z druhého, nýbrž souvisejí spolu častým opakováním; to není spojení příčinné.

Hledíme-li k složitějším aktům duševním, jak se objevují v dějinách nebo v dramatě, a myslíme-li, že každý děj jest psychologicky odůvodněn, že nutně vyplývá z psychického složení nitra člověka, z charakteru jeho, zase se přesvědčíme, že celá ta psychologická motivace jenom ukazuje, že se to tak státi mohlo, ale nikoli, že by se tak státi musilo. Není ani jedné dějinné události ani jednoho dramatu, kde bychom si nemohli představiti, že by se totéž nestalo za jiných podmínek psychických, anebo kde by to za určitých podmínek nemohlo dopadnouti jinak.

Ibsen napsal k Noře dvojí konec, pokaždé je psychologicky pravdivý, a oba činy Nořiny jsou pochopitelny za týchž podmínek; Nora mohla obé učiniti. Že by se musil Ajas zavražditi, když v šílenství dopustil se činu nečestného, to nenamluvíme nikomu; že by se musil Haimon zabiti u mrtvoly Antigoniny, Romeo u domněle mrtvé Julie, že by se Lear musil zbláznit z nevděku svých dcer, o tom nás nepřesvědčí ani Sofokles ani Shakespeare: zabili se, zbláznili se, a my to shledáváme pochopitelným, více nic.

Motivaci, psychologické odůvodnění žádáme od básníka; ale ta motivace není žádnou zákonitostí duševní v tom smysle, aby děj vyplýval z motivů s ne-

odvratnou nutností. Kdyby tak bylo možno motivovati jednání lidské, a kdyby v tom záleželo umění dramatického básníka, tu by bylo snadno psáti dramata, tak zvaná profesorská dramata nebyla by postrachem obecenstva, Zola se svými theoriemi o dědičnosti a duši davu byl by největším psychologem, a moralisující pastýřské hry nezmizely by s jeviště, kde ovládají kusy, nad jichž psychologií kroutí kritikové povážlivě hlavou. Dobře cítíme tu náhodnost lidského jednání, nevyzpytatelnost jeho motivů vnějších a vnitřních; slovo osud jest výrazem pro ni; marně si namlouváme, že člověk je strůjcem svého osudu; jaký to strůjce, jenž ani prostředků nezná, jimiž by práci svou konal! »Kdybych byl učinil to a to, nebylo by mne to a to potkalo,« to je jediná moudrost naše, vytěžená z úvahy o příčinnosti konání, a ta moudrost nestačí, abychom mohli říci: »Učiním-li to a to, stane se to a to.« »Řekněte mi« — praví Jiří k Lucy v Macharově Magdaleně — »řekněte mi, jak to možno, že Jste s takou čistou duší, že Jste s tímhle jasným okem zapadla přec v ten pelech? Což svět neměl pro Vás místa někde jinde?« »Ty můj bože«, usmála se, »nejste prvý, jenž se mně teď takto ptáte. Zde se člověk octne snadno, ani neví jak . . . A pak, myslívám si často, snad už je to věčný zákon, že tam pro někoho není místa, než tu dole.« Ano, věčný zákon — a ten je nám neznámý. I svým jednáním je člověk záhadou sobě, a básníci neobjasní nám tu záhadu psychologickou zákonností, nýbrž postaví nám ji živěji před oči. Kritikové Macharovy Magdaleny přáli si, aby celá historie skončila jinak, aby uskutečnilo se prvotní rozhodnutí Lucyino a vlny vltavské dokonaly očistu její duše: to by bylo esthetické, ethické, tragické, po-

učné; krok Lucyin byl by motivován, psychologicky vysvětlen. Ale stejně je vysvětlen návrat Lucyin k životu. Psychologickou nepravdivost nemůže Macharovi nikdo vyčítati, jako nemůže ji vytýkati Ibsenovi, když nechá Noru opustiti dítky, zapříti cit mateřský. Ale zcela správně prohlásila výtečná tragédka pí. Hedvika Niemann-Raabeová, že o n a by nikdy dětí svých neopustila; že by proto toho nebyla schopna Nora, to tím není dokázáno. Ibsen změnil sice k vůli ní poslední scénu, kus byl s tou změnou dáván v Hamburku, Berlíně a Vídni; ale ponenáhlu i tam vrátili se k původnímu konci, uznali jeho psychologickou oprávněnost.

Úhrnem: v oboru psychického dějství shledáváme sem tam jakousi pravidelnost v sledu časovém, avšak ta nestačí, aby na základě jejím mohl býti určen n u t n ý časový sled a příčinná souvislost ne pouze některých, ale všech dějů.

Nemůžeme děje psychické vysvětlovati jedny z druhých dle zákonů příčinnosti platných ve vědách přírodních; zákony příčinnosti pozbývají platnosti za hranicí hmotného.

§ 39. Proto soudí Wundt (Grundriss 374 a násl., Philosophische Studien X., I. Logik II. 508.), že pro psychické jevy platí kausalita jiného druhu, specificky psychologická, samostatná, »která sice je v neustálém vztahu k fysické kausalitě a nikdy s ní neocitá se ve sporu, ale od ní tak se liší, jako se liší psychologické stanovisko bezprostřední subjektivní zkušenosti od stanoviska prostředečné, objektivní zkušenosti přírodních věd. A jako se podstata kausálního spojení projevuje jen základními zákony přírodními, tak uvědomíme si kausálnost duševní skrze základní zá-

kony duševního dění, které hledíme z celku tohoto dění abstrahovati.«

Avšak jest otázka, máme-li právo souvislost duševního dějství pochopovanou dle takovýchto zákonů nazývati ještě kausalitou. Neplatí-li pro jevy duševní důsledky ze zákona příčinnosti, na př. causa aequat effectum, nebo zákony energetické, pak je na váženou užívati pro souvislost dějů psychických téhož jména jako pro souvislost jevů fysických, leč bychom pojem kausality obmezili na pojem vztahu, souvislosti a p., v kterémžto případě zase nesnáz vzniká, že užíváním stejného slova zanášejí se, sugerují se pro výklad nesprávné, neoprávněné názory. Avšak ať už jmenujeme to kausalitou psychickou nebo jinak, neshoda s logickým požadavkem zůstává, který zní, že veškero dějství světové má tvořiti jeden souvislý celek. Přijetím zvláštní kausality duševní nutně by povstaly celky dva, kterážto věc by změnila dualism fenomenální (ve smysle paralelismu psychofysického) v dualism substanciální (hmota jako podklad jevů hmotných a duševní substance jako podklad jevů duševních). A tento názor by se nedal srovnati se zkušeností vyjádřenou faktem paralelismu.

Také by nastala pochybnost, možno-li za takových okolností o nějaké zákonnosti v duševním dění mluviti, když zákonnost vlastně je jiný výraz pro příčinný svazek aneb aspoň pojem příčiny předpokládá. Prostý časový sled, jehož nutnost nedá se prokázati, nepostačí, aby se zákony dění stanovily. Zákon nepřipouští výminky, zákon je výraz nutnosti, a ta opírá se o příčinnost.

Wundt vystavuje sice několik zákonů psychického dějství, avšak přihlédneme-li k nim blíže, neshledáme

na nich známku nutnosti, otázka »proč?« jest jimi nevyřízena, a všeobecnou platnost jich nevidíme zaručenu. Jsou to generalisace z pouhého pozorování, které nemůže nikdy býti úplné; mají tedy asi tu povahu jako soudy vzniklé indukcí per enumerationem simplicem.

Wundt v Grundrissu rozeznává dva druhy takových základních zákonů psychických: zákony vztahu (psychologische Beziehungsgesetze) a zákony vývoje (psych. Entwicklungsgesetze).

Zákony vztahu jsou *a*) zákon duševních výslednic (resultant), že každý složený jev duševní vykazuje vlastnosti, které jsouce dány dají se pochopiti z vlastností složek, ale netvoří pouhý součet vlastností složkových. Souzvuk jest svými obsahovými a citovými vlastnostmi více než pouhý součet souznějících zvuků.

Zde uplatňuje se princip tvořivé synthesy, který zdá se zcela odporovati zákonu fysické kausality, zvláště zákonu energie. Týž obsah zkušenosti má jinou hodnotu, jinak se měří, odhaduje se stanoviska fysického, jinak se stanoviska duševního. Fysické měření vztahuje se na objektivní veličiny, síly, energie; měření psychické na subjektivní hodnoty a účely. Subjektivní hodnota celku může stoupnouti, účel jeho může býti zvláštnější a dokonalejší než jeho složek, aniž se při tom mění veličiny, síly, energie.

2. Zákon psychických relací (zvláštní tu rozlišování mezi Beziehung jakožto širšího pojmu než Relation) uplatňující se při analytických pochodech našeho vědomí. Každé rozložení obsahu vědomí v části při vnímání a představování, každá apercepce jest aktem takového vztahového rozboru (beziehender Ana-

lyse), při němž je principem, že každý jednotlivý obsah duševní nabývá významu ze vztahu k jiným obsahům.

3. Zákon duševních kontrastů, totiž vztah psychických obsahů je podmíněn rozeznáváním obsahů vědomí na subjektivní a objektivní, z nichž subjektivní se rovnají dle protiv jako city, příjemnost nepříjemnost, vzruch a ztlumení, napjetí a uvolnění. Tím se vysvětluje sesílení kontrastu rychlostí děje a zmírnění jeho delším trváním.

Zákony duševního vývoje jsou jen zákony předešlé, pokud se uplatňují pro vývoj. Tedy máme 1. Zákon duševního vzrůstu (des geistigen Wachstums) jakožto aplikaci resultant. 2. Zákon heterogenie účelů, jenž ovládá změny vztahů vzniklé tvořivou synthesou, a z něhož vysvětluje se vznik představy účelu a vůbec zákonnost jednání. Tvoří podklad ethice. 3. Zákon vývoje v protivách (střídání se protiv ve vývoji).

O těchto zákonech máme tedy dle WUNDTA předpokládati předně, že jimi je dění psychické vysvětleno, a za druhé, že jsou to zákony jiné souvislosti, než která platí ve světě hmotném. Avšak co se prvního týče, vidíme, že při každém skoro z těch zákonů WUNDT něco předpokládá, co není dáno ve zkušenosti, nýbrž co je jeho hypothesou. Zákon duševních relací jest udělán, ne vypozorován, na základě pojmu apercepce, která u Wundta je domysl a ne fakt. Zákon tvořivé synthese spojuje fysické podmínky s jich korelátem ve vědomí. Slyším-li tón *a* na houslích zahraný, je to vlastně souzvuk více tónů, z něhož pochodí zvláštní zabarvení základního, podle kterého jej rozeznám od tónu na jiném nástroji vyluzeného. Není pochyby, že objektivně jsou rozechvěny v uchu nervy odpovídající těm jednotlivým

tónům, ale také není pochyby, že subjektivně ve vědomí jest obsah nerozdělený jednotný, a že bych z pouhého obsahu vědomí nedověděl se nikdy o složkách popudu. Jak možno tedy mluviti o psychickém zákoně v tomto případě? Zákon psychický nesmí se vztahovati k fysickým podmínkám stavu vědomí, nýbrž jen těchto stavů vědomí samých o sobě. Chceme-li porozuměti, co WUNDT vůbec nejasně stilisovaným zákonem heterogenie účelů myslí, musíme, jako on to činí též, vzíti na pomoc pojem účinu — Wirkungen, kterýžto pojem je neoprávněně převzat z terminologie a ze zásoby pomocných pojmů fysické kausality. A již z těchto poznámek je patrno, že by marno bylo se snažiti, jednotlivé WUNDTEM stanovené zákony vztahů uvésti na jeden jediný, základní, ačkoli to je opět požadavkem logiky. Jaká je to souvislost, jaká zákonnost, když pro všeliké úkazy musí se hledati jiné abstrakce, jiné zákony, s ostatními nijak nesouvisející? WUNDT sice činí se, jako by zákon resultant byl tím základním, ale námitky zde uvedené ukazují, že je to klam. Aperceptivní činnost Wundtova nemá se zákonem tím pranic společného.

Co se druhé věci týče, tu není nesnadno nalézti ve fysickém světě analogické zjevy jakožto projevy zákonů Wundtových. Nemá sloučenina vlastností, jichž nelze vysvětliti ze složek, na př. barva rumělky? Hle, toť zákon resultant, ale vedle kausálního. Dále je patrno, že vývojové zákony duševní jsou, mimo nejasný druhý, opáčením zákonů všeobecného vývoje, platících též o světě hmotném. Srovnejme je se zákony SPENCEROVÝMI a shledáme, že princip vzrůstu duševního není nic než SPENCERŮV princip znásobení účinů, a princip vývoje v protivách jen zákon rytmu, který

shledává SPENCER ve všem dění. A SPENCEROVY zákony vývoje jsou založeny na zásadě příčinnosti. Konečně nesmíme zapomenouti, že WUNDT sám v citovaném výše místě připomíná, že kausalita psychická nesmí odporovati kausalitě fysické, a snaží se princip vzrůstu energie uvésti v souhlas s požadavky oné, patrně proto, že by tím utrpěl princip paralelismu, dle něhož má každý děj duševní míti svůj korelát v nervstvu, tedy i ten vzrůst energie duševní.

A tak nemůžeme WUNDTOVU zvláštní psychickou příčinnost ani v principu ani v jednotlivostech přijmouti (t. j. ty zákony její, které ostatně jinak stanoví ve Physiologische Psychologie než v Grundrisse a ve Phil. Studien a Logice). Výsledek dosavadní úvahy jest, že kausální spojení dějů duševních nelze stanoviti, že tedy nelze jevy duševní jedny druhými vysvětlovati.

MÜNSTERBERG (Beiträge zur experim. Psychologie I. Bewusstsein und Gehirn) a jiní psychologové soudí, že také n e t ř e b a se píditi po kausální souvislosti jevů duševních. Poněvadž děje ty jsou upoutány na své fysiologické koreláty, jichž příčinná souvislost vzájemná a souvislost s ostatním děním fysickým je přístupna pozorování, jsou tím samým uvedeny v souvislost. Psychologie pak nemá jinou úlohu, než nalézti ke všem jevům duševním jich příslušné koreláty, čímž by byly dostatečně vysvětleny.

Na to však se nesmí psychologická analysa obmeziti; neboť kdyby si vytkla jen za cíl hledati ke každému duševnímu jevu příslušný korelát fysiologický, odkud by vzala základ k systému? Odkud by měla vycházeti, co by ji uchránilo před materialistickým stotožněním fysiologického s duševním a před překročením hranice vytknuté paralelismem? Má-li býti

možný systém psychologický a má-li býti možno stanoviti zákony psychického dění, pak musí předcházeti před hledáním korelátů vytknutí časového sledu, pokud vůbec je v psychologii možný. Vysvětlení jevů psychických bude záležeti:

a) v stanovení souvislosti časové čili rozložení složených jevů v jejich psychické složky jak v současnosti tak v posloupnosti;

b) ve vytčení fysiologického korelátu;

c) v určení příčinného spojení těchto korelátů mezi sebou i s ostatním děním fysickým.

To vyjádřiti se dá větou, která tvoří základ methody psychologické: **Zákony dění duševního nelze jinak stanoviti než na základě nervových dějů sdružených.** Duševní jevy jsou vysvětleny, když jejich časová souvislost jest uvedena ve vztah s kausální souvislostí nervových korelátů.

To si představme takto: Mám-li na př. duševní jev A, nebudu jej pokládati za vysvětlený, když se mi podaří nalézti jeho korelát nervový: Kdybych tak činil, snadno bych byl sveden k tomu, abych onen nervový pochod pokládal za příčinu stavu vědomí, o nějž běží; a nemohu-li jej pokládati za příčinu dle principu paralelismu, co by mi prospěl k vysvětlení jevu A? Určím tedy, vyhledám jev duševní, který před A bezprostředně předcházel, a nějaký předcházel jistě, poněvadž jevy duševní jsou děje. Je-li A složený jev, rozložím jej na jednotlivé části a hledím nejdříve mezi nimi určiti, kterak po sobě následují nebo následovaly, což vyjde na stejný konec. Najdu, dejme tomu, jakožto nejblíže předcházející jev B. Tedy určil jsem: po B následuje A. Nyní nastane otázka, proč následuje A po B? Vy-

hledám také ku B fysiologický korelát a pak zkoumaje poměr mezi korelátem B a A hledím určiti, proč následují po sobě, co je příčinou toho. A když vidím, že po nervovém ději B musí následovati nervový děj A, jest tím zároveň vysvětleno, že po duševním jevu B musil následovati duševní jev A. B není příčinou A, nýbrž korelát B je příčinou korelátu A. Konkrétní příklady: Vjem záleží z více částečných vjemů, a ty z počitků. V počitcích samých nemohu se nadíti, že naleznu důvod pro to, že se spojují v jednotný celek vjemu. Avšak znám-li nervové pochody, jež provázejí jednotlivé počitky, musí v nich býti vysvětleno, že tyto jednotlivé nervové pochody mohou nějak shrnouti se v jednotu. Najdu-li to, pak teprv je složení vjemu vysvětleno. Podobným způsobem nepochopíme jinak pamět a její úkazy, leč když známe podklad jejich v mozku. Bez fysické stopy po dojmu v nervstvu nemáme prostředku, kterým bychom vysvětlili reprodukci. Bez fysické stopy nemáme důvodu, proč opakováním a jasným, silným popudem vtiskují se dojmy hlouběji v pamět. Zákony pozornosti snadno se poznají a vysvětlí, když vyjdeme od fysiologického jejího korelátu, jenž je v motorické části reakce nervové. City roztřídíme na základě změn, jež musíme v organismu předpokládati. Vliv dědičnosti, prostředí, zvyku, cviku rovněž jen na základě fysiologickém nabude jasnosti a odůvodnění v oboru duševním. Takovým způsobem bude celá theorie psychologická vybudována.

Literatura: Münsterberg, Aufgabe und Methode der Psychologie 1891. Wundt, Über psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus. Phil. Studien X. Krejčí, Element psychologický. Rozpravy čes. akad.,

třída I., roč. IV., č. 4. Maudsley, Psych. 65 a násl. Mach, Analyse der Empfindungen 3 vyd. VIII. Der Wille. Dilthey, Uvedení ve vědy duchové. Přeložil E. Hoffer (Pelcl) III. Spencer, Filosofie souborná 224. Obor psychologie (výtah Collinsův přel. Peroutka).

§ 41. A nebude snad proto materialistická?

Nikoliv. Materialism stotožňuje děje fysické s duševními a na základě toho stanoví poměr příčinný mezi jevy; avšak s našeho stanoviska zůstává poměr jevu duševního k jeho korelátu nedotčen; ovšem také nevysvětlen, poněvadž se vysvětliti nedá. Princip náš není materialistický, ale čistě empirický. Nečiní z psychologie vědu přírodní, poněvadž děje psychické nestaví pod vládu fysické kausality, nýbrž této kausality používá k vysvětlení, objasnění souvislosti jevů duševních; poněvadž nebéře z fysiologie axiomata a postuláty jako fysika z mathematiky a biologie z chemie, žádný zákon fysiologický nepřejímá do svého oboru, nýbrž nechávajíc fysiologii fysiologií, nervové pochody nervovými, připojuje k nim pochody duševní, aby je tou rovnoběžností pochopila v souvislosti. Psychologie využije fysiologie ve prospěch svůj, ale nedovolí, aby fysiologie řešila její problémy, anebo aby jí problémy předpisovala; nechce býti částí fysiologie. A jest si jenom přáti, aby také fysiologové obmezili se na svůj vlastní obor a nedomnívali se, že jim náleží první slovo při řešení problémů psychologických. Vtahováním těchto do práce fysiologické neprospějí své vědě a neprospějí celku poznání vůbec. Mají svých vlastních problémů dost a nemohou se chlubiti, že by je byli rozřešili; je-li v psychologii mnoho neurčitého, povážlivě kolísavého, je toho ve fysiologii neméně, a kdyby spojily se obě neurčitosti, vznikl by chaos ještě

větší, jakož vidíme v některých spisech psychologisujících fysiologů.

Fysiologie má svůj obor, psychologie rovněž; fysiologie nepotřebuje psychologie, ale psychologie potřebuje fysiologie. Čím bude se moci více na ni spolehnouti, tím větší prospěch pro poznání, a to bude jen tehdy možné, když fysiologie nebude podávati psychologické hypothesy, nýbrž fysiologické fakty.

Proto je zcela zbytečný název: fysiologická psychologie. Poměr psychologie a fysiologie je už tak určitý na základě psychofysického paralelismu, že pojem psychologie epitheton fysiologická nepřipouští, a nějaký směr, který by zdůrazňováním vztahu k fysiologii opravňoval toto epitheton, vedle empirického jedině pravého směru není myslitelný; empirická psychologie musí hledati pomoci u fysiologie, jest v tomto smyslu fysiologickou. Nemá také název fysiologická psychologie u všech, kdo ho užívají, stejný význam, což je jenom důkazem jeho objektivní neoprávněnosti.

Název ten pochodí od Lotzeho, jenž svou Medizinische Psychologie (1852, Lipsko) nazval druhým jménem: Physiologie der Seele, chtěje tím naznačiti část psychologie, která se zabývá vzájemným poměrem těla a duše na rozdíl od části spekulativní. Poněvadž Lotze rozeznával dvě substance, duši a tělo, a poněvadž chtěl pro lékařskou praxi nalézti cestu, jak by se skrze tělo dalo působiti na duši, a poněvadž v tehdejší době úkol a předmět psychologie byl většinou v Německu (mimo herbartism) pojímán filosoficky, mělo jeho rozlišení účel, aby získalo psychologii u lékařů důvěry, a v tom účelu mělo svou oprávněnost. Fysiologie byla uznanou vědou, psychologie byla filo-

sofií; avšak jenom věda mohla poskytnouti bezpečný základ lékařům: tudíž se Lotze odvolal na fysiologii. Nyní ovšem, když se i psychologie uznává vědou, a když rozeznávání dvou substancí jakožto nevědecké jest vyloučeno z theorie, když poměr psychologie k fysiologii je ve všech jejích částech týž, bylo by vytýkání momentu fysiologického v psychologii po způsobu Lotzeově anachronismem.

Podobným postupem myšlenek veden vydal roku 1867 Henry Maudsley Fysiologii a pathologii duše, (německý překlad od R. Böhma, ve Würzburku 1870.) Také on má na mysli především psychiatrii a chce pro ni nalézti bezpečnější základ, než jaký jí dosud poskytovala psychologie. Zavrhuje naprosto psychologii založenou na sebepozorování (introspekci), poněvadž takovým způsobem není možný vědecký postup induktivní. Sebevědomí není spolehlivé ve svých výpovědech, dává zprávu pouze o části toho, co se v duši děje (Maudsley uznává nevědomé děje duševní), a pranic o podmínkách toho hmotných v mozku a nervstvu. (Člověk, který by si uvědomil, že má mozek, není zdravý, a myšlení, které si je vědomo samo sebe, není žádné myšlení, str. 21.) Proto, má-li býti pro psychologii získán vědecký spolehlivý podklad, musí založena býti na fysiologii. Soustavy však nepodal, jen některé úvahy o závislosti duševních dějů na nervstvu a zaběhl ve stanovisko materialistické, pokládaje za hlavní zásadu theorie psychologické, že duševní dění je tak závislé na úpravě nervstva jako funkce jater na složení jejich.

Po Lotzeovi přejal název Wundt, ale dal mu jiný obsah. Mezi oborem fysiologie a psychologie jest pohraniční pásmo jevů životních, které jsou přístupny

pozorování jak vnějšímu tak vnitřnímu, což je s prospěchem učiniti předmětem zvláštní vědy, dokud jsou fysiologie a psychologie od sebe odděleny. Věda ta je prostřednicí mezi těmi dvěma disciplinami a má za úlohu předně analysovati jevy stojící uprostřed mezi zkušeností vnitřní a vnější použitím obou method pozorovacích, vnitřní i vnější, a za druhé na základě té analysy osvětliti celek životních jevů a podati dle možnosti celkový názor lidského bytí. Obor její jest vytčen na jedné straně vjemem, kdež máme cestu ze vnějška do nitra, a na druhé straně pohybem, kdež vede cesta z nitra do vnějška. Je to obor, v němž možno užiti experimentu, a proto jest fysiologická psychologie vlastně jiný název pro psychologii experimentální.

Dokud se o možnosti experimentu pochybovalo na jedné straně a na druhé straně od něho očekávalo bůh ví jaké přeměnění psychologie, mělo vytknutí fysiologického momentu svůj význam. Když však nyní vidíme, že do toho psychofysického pohraničního pásma náležejí všechny jevy duševní, ježto při všech je poměr k fysiologickému korelátu stejný, a když experimentální methody nelze užiti v přesném smysle o jevech duševních: odpadá také název fysiologická psychologie, a Wundt se ho zřekl zcela správně při Grundrissu. Názvu toho užívají vyučenci Wundtovi, kteří v jiných jazycích názory jeho pěstují (Sergi, Scripture, Ladd), tak že by to mohlo platiti za označení Wundtovské psychologie.

Jiný význam dává slovu physiol. Psychologie Ziehen. Dělí psychologii nejprv na spekulativní a empirickou a tuto na část pojednávající o jevech duševních nepodmíněných (nicht gebunden) funkcemi mozku

— transcendentální psychologii, a část o jevech podmíněných funkcemi mozku — fysiologickou psychologii.

Rozdělení to musíme odmítnouti, neboť dějů duševních bez fysiologického korelátu není, a tak odpadá rozdíl mezi částmi psychologie, a název fysiologická psychologie jeví se opět zbytečným.

Konečně u některých fysiologů (Fr. Lange, Bechtěrev) má název ten býti projevem předpokladu, že psychologie jest částí fysiologie, a ten předpoklad ovšem, poněvadž vede k materialistickému stotožnění jevů hmotných a duševních, musíme odmítnouti a limine a s ním veškerou takovou fysiologickou psychologii.

Literatura. O fysiologické psychologii viz Ribot, La psychologie allemande contemporaine. Něm. překlad 1881. Heinrich, Die moderne phys. Psychologie in Deutschland. Eine historisch-kritische Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung des Problems der Aufmerksamkeit. 2. vyd. 1899. Krejčí, Novější směry v psych. Hartmann, Die moderne Psychologie. VIII. 2. Die psychologische Physiologie. Ritti, Physiologie psychique en Allemagne (v časopisu La philosophie positive XXV). Catell, The psychological Laboratory at Leipzig v Mind sv. 13.

Kapitola čtvrtá.

OBSAH POJMU VĚDOMÍ.

§ 43. Z podstaty jevů duševních plyne, že vědomí nelze definovati. Obsah toho, co si uvědomujeme, nepraví nikterak, co vědomí jest. Proto není správno stotožňovati vědomí se sebevědomím. § 44. Nelze tudíž také z obsahu vědomí souditi o samostatné existenci podmětu uvědomujícího si. § 45. Vědomí nelze definovati vytčením jeho základních funkcí. Wundtova definice. § 46 Vědomí nemá stupňů a není různých vědomí. Postupný přechod z vědomí do nevědomí (při usínání) vysvětluje se zmenšováním obsahu uvědoměného. § 47. Poměr vědomí a sebevědomí jest také určen obsahem uvědoměným. § 48. Duševní děje nejsou dány jako stavy něčeho; nazýváme-li je stavy vědomí, hypostasovali jsme nesprávně pojem vědomí; je to výraz obrazný. Volkmannova dedukce duševní substance.

§ 48. Podstatný znak jevů duševních »bezprostřední uvědomění« je pojem naprosto jednoduchý. Následkem toho jest nedefinovatelný. Nemůžeme říci, j a k si uvědomujeme, v čem záleží to uvědomění; můžeme se jenom dorozuměti o tom, c o si uvědomujeme. Zveme-li to, co si uvědomujeme, obsahem vědomí, nesmíme zapomínati, že takovýto obsah vědomí není totéž, co obsah pojmu vědomí. Nemůžeme tedy chtíti rozborem obsahu vědomí, t. j. určením toho, co si uvědomujeme, vysvětlovati, co uvědomění jest, vědomí definovati.

Do této chyby upadají, kdo vědomí vůbec stotožňují s vědomím o sobě, s vědomím osobnosti, kterážto věc má pak pro psychologickou theorii povážlivé následky. Uvažují takto: Na nejvyšším stupni vývoje duševního je výrazem sebevědomí slovo já, a to, co se tímto slovem označuje, nemůžeme ze žádného stavu vědomí odstraniti. Analysujeme-li kterýkoli stav duševní, najdeme tam vedle vědomí o tom, co si uvědomujeme, i vědomí, že já si to uvědomuji. Jev duševní skutečnosti, reální jev duševní, nelze nikdy jinak vyjádřiti, konstatovati, proti jiným ohraničiti jakožto výsledek sebepozorování, než když při tom já jsem označen jako nositel toho jevu. Buď řekneme: já vidím, (já) slyším, anebo výrazem neosobným: bolí mne, je mi zima. Každé jiné označení jevů duševních substantivy verbálnými (představování, cítění) nebo abstraktními (vůle, bolest, snaha), nebo infinitivy (viděti) obsahuje již abstrakci od prosté skutečnosti; nejsou to konkrétní jevy skutečnosti, nýbrž pojmy z nich utvořené. Chci-li těmi slovy a pojmy označiti skutečné dění, musím přibrati slova jiná, abych zase to já vytknul: mám snahu, mám bolest a p. Z toho plyne, že v každém ději duševním, při každém uvědomění jest vedle obsahu uvědoměného zároveň vědomí subjektu uvědomujícího si. V každém ději duševním staví se podmět v protivu s předmětem, rozeznává se od světa vnějšího, z něhož dojem pochází. I musíme toto rozlišení subjektu a objektu v každém stavu vědomí pokládati za podstatu uvědomění vůbec i tam, kde se mu nedostává zřetelného výrazu slovem já. Kdekoli jest duševní děj, jest i vědomí o sobě, sebevědomí nemožno od vědomí odloučiti ve skutečném dění; říkalo-li se, že sebevědomí vy-

víjí se z pouhého vědomí, bude se říkati, že sebevědomí má stupně, že neurčité sebevědomí vyvíjí se k sebevědomí jasnému, určitému.

Toto uvažování je správné, pokud se jím stanoví, že každým uvědoměným dějem individuum jakožto celek ohraničuje se proti ostatnímu světu. Nic nebylo by namítati proti tomu, aby se tento akt nazýval sebevědomím místo vědomí. Bylo by docela dobře možno obrátiti poměr vědomí a sebevědomí tak, že by se řeklo: ze sebevědomí vyvíjí se teprve vědomí o světě ostatním; neboť cit, uvědomění si něčeho jako vlastního stavu, uvědomění si, že se něco děje se mnou, jest rozhodně dřívější než rozeznávání toho, c o se se mnou děje a proč. V tomto smysle hájí Ichbewusstsein jako podstatu uvědomění vůbec na př. Jodl (91).

Avšak máme příčinu, abychom vědomí pouhé odlišovali od sebevědomí; neboť tento název platí pouze takovým jevům duševním, v jichž obsahu můžeme skutečně odloučiti p ř e d s t a v u osobnosti od ostatního obsahu, tak že jsme schopni tuto představu míti samotnou ve vědomí. A víme, že toho schopni jsme pouze na nejvyšším stupni vývoje, který po této stránce můžeme objektivně stopovati. Jen na nejvyšším stupni vývoje jsme schopni odpověděti na otázku kdo? pouhým slůvkem já. Zde jest toto slůvko výrazem představy, které odpovídá ve skutečnosti něco existujícího, tak jako představám o předmětech světa vnějšího a o jiných osobnostech. Že by však t a t o představa osobnosti provázela všechny děje duševní, které se dějí na stupni, kde jí jsme schopni, to snad nebude tvrditi nikdo. Ocitáme se v situacích, o nichž docela správně říkáme, že jsme bez sebe, že se neznáme, v situacích, kde vědomí osobnosti mizí. Zadíváme se, za-

čteme se, jsme pasivní vůči dojmům, ponořujeme se do nich, vidouce nevidíme, slyšíce neslyšíme, ztrácíme se v dojmech, aniž jsme si vědomi, že existují skrze nás a pro nás. Jsme u vytržení, splýváme s celkem, a když se konečně naše já přihlásí k svému právu, jest nám, jako bychom byli vyburcováni ze sna, ponenáhlu přicházíme k sobě. Zajímavě vyličuje kdesi v románě spisovatel, jak člověk přicházeje k sobě z vytržení ohmatával se, štípal se do ruky, aby se přesvědčil, že je to on, který to všechno viděl a slyšel.

A když představa osobnosti není ve všech jevech duševních na stupni nejvyšším, nemůžeme ji předpokládati v obsahu jevů duševních na stupni vývoje duševního nižším.

Tedy musí také to vědomí subjektu, jež má činiti součástku každého uvědoměného obsahu býti jiné v těch případech, kde bez odporu nemáme představu osobnosti, a jestliže výrazem představy osobnosti jest slůvko já, nemůžeme říci, že ve stavech vědomí, které máme za nepřítomnosti představy osobnosti, jest toto já obsaženo, není to Ichbewusstsein, není to vědomí sebe, nýbrž je to nanejvýš přípravou k vědomí sebe. V obsahu takového jevu duševního nemožno odděliti subjekt od objektu, já od ostatního obsahu; splývají v jedno. Vezměme na př. organism, o němž můžeme z objektivních příčin souditi, že má prudkou bolest; křečovité svíjení, zoufalé výkřiky tomu nasvědčují. Tu ovšem pozorovatel řekne, že živočich jest si vědom svého stavu, a Jodl by soudil, že jest si živočich vědom sebe. Avšak představme si ten stav u sebe samých. Tuším, že každý přisvědčí, že při prudké bolesti naprosto mizí rozeznávání světa vněj-

šího a našeho já. Jako by se udělala okolo nás tma — nic pro nás neexistuje, ani my sami, jen cítíme bolest, a v ní takřka se celá bytost naše rozplývá. Necítíme svou bolest, ale cítíme bolest; sebe od té bolesti nerozeznáváme, my jsme ta bolest, existuje jen bolest, a skoro bychom mohli říci, že ta bolest jest si sebe vědoma.

S tohoto stanoviska by v obsahu vědomí byl jenom subjekt a nic jiného. Jak bychom tu mohli oddělovati subjekt od objektu?

Kdybychom nečinili rozdílu mezi takovýmito stavy a těmi, kde je vyvinutá představa osobnosti, a kdybychom vědomí vůbec nazývali sebevědomím, musili bychom důsledně souditi také, že nesebevědomí jest tolik co nevědomí. Ale tu, nehledě ani k rozporu, ve kterém bychom se octnuli na škodu zřetelnosti pozorování s obecným názorem o životě duševním, tu bychom súžili pojem duševnosti tak, že by se musila celá theorie postaviti na jiný základ; neboť pak by hypothesa duševních dějů nevědomých byla nezbytnou.

§ 44. Nelze-li vědomí definovati, nelze-li v obsahu uvědoměném odloučiti vždy subjekt od objektu, pak je odstraněn předpoklad, na základě jehož psychologové idealističtí usuzují o transcendentní podstatě lidského já, jako Rehmke. Zkoumáme-li prý původ rozmanitosti obsahu vědomí, shledáváme, že vše, co ve vědomí různo jest od já, pochází ze světa vnějšího; ale to já nedovedeme z dojmu vysvětliti. Odkud tedy pochází? Tato otázka tvoří můstek ze světa smyslového do světa transcendentního, kteréhož můstku filosofující psychologové nezbytně potřebují pro své spekulace o existenci duševní substance a její nesmrtelnosti.

Avšak tato otázka odpadá, jakmile si připomeneme, že »já« není vždy od ostatního obsahu vědomí odlučitelno, že tedy musí míti s ním stejný původ, kdyz už chceme o původ se hádati. Není-li pochyby, že ten ostatní obsah pochází ze světa vnějšího, nelze pochybovati, že také ten subjektivní moment, vyjádřený slovem já pochází odtamtud. Můstek je stržen; empirická psychologie je vůbec špatný terén pro metafysické manévry.

§ 45. Jako se nedocílí žádné definice vědomí, hledí-li se z obsahu jeho dobyti vytčením toho, co si uvědomujeme, tak není žádnou definicí, vytknou-li se základní jeho činnosti čili funkce. Takovéto činnosti objasňují sice vývoj duševního dění a posloužíť dobře za známku, podle níž možno rozhodnouti, zdali ten který děj, nepřístupný sebepozorování, jest duševní avšak podstata vědomí se tím nemůže určiti. Na př. když se vědomí definuje jako schopnost rozeznávati dojmy od sebe (L. George, H. Ulrici, Spencer, Bergmann). Zapomíná se tu, že každá taková činnost, každá taková schopnost již vědomí předpokládá; neboť rozeznáváním se míní buď činnost vědomá (= duševní) anebo činnost něčeho sebe vědomého, tedy to, co má býti definováno, definuje se samo sebou, a pak nemáme naprosto nic, čím bychom rozeznali vědomí od nevědomí, vědomé od nevědomého, uvědoměné od neuvědoměného. Můžeme říci: individuum živočišné, u něhož pozorujeme, že rozeznává jeden dojem od druhého, má život duševní; zrovna tak bychom soudili, že má duševní život, je-li schopno souzení, nebo má-li pamět; ale ve vlastní zkušenosti máme děje a činnosti, při nichž po této činnosti rozeznávací není stopy, ač soudíme, že z ní vznikly, na př. bolest nebo

snaha; ba, naproti tomu některé děje, které v podstatě své nejsou nic než rozlišováním dojmů, zůstávají nám nevědomými (na př. v pudové činnosti). Právem tedy WUNDT ve Physiol. Psych. II. 200 takové definice odmítá.

Avšak týž WUNDT, který v Psychologii II. 195 zcela určitě vědomí prohlašuje za nedefinovatelné a dí, že každý pokus o definici musí vyzníti v tautologii, v Grundrisse III., § 15. praví, že vědomí jest souvislost duševních jevů (Zusammenhang der psychischen Gebilde) a podává nám tak příklad takovéto tautologie sám. »Pojem vědomí neoznačuje nic, co by bylo mimo duševní jevy. Ale nevztahuje se také pouze na součet jejich bez ohledu na to, jak se k sobě mají; nýbrž jeho význam spočívá v tom, že vyjadřuje ono povšechné spojení duševních dějů, z něhož jednotlivé útvary vynikají jako užší spojeniny. Stav, v němž tato souvislost je přerušena, na př. v spánku, v mdlobě, nazýváme tudíž nevědomým a mluvíme o přerušování vědomí, nastanou-li abnormní změny ve spojení duševních útvarů, které při tom samy nijak nemusí se měniti.«

Není pochyby, když srovnáme všechny výroky WUNDTOVY týkající se vědomí, že mu při výroku citovaném neběželo o definici pojmu vědomí, ač zní jako definice; avšak poněvadž není vyloučeno, že by někdo výrok ten tak určitě znějící nevzal za definici, nevadí, přesvědčíme-li se, že je to skutečně tautologie, potvrzující nedefinovatelnost pojmu vědomí. Vědomí vymezuje se tu pojmem »souvislost«. To je však pojem vztahu, který předpokládá existenci něčeho, co souvisí. Souvislost sama o sobě nestačí na definování vědomí; vědomí = souvislost jest nesmysl. Musíme se

ptáti: jaká souvislost anebo souvislost čeho? WUNDT praví: souvislost jevů duševních. Jevy duševní však jsou ty, které jsou ve vědomí (t. j. uvědoměné). Vědomí jest tedy souvislost jevů, které jsou ve vědomí a tak vysvětlujeme pojem sebou samým, t. j. něčím, co teprve má býti vysvětleno. Na obou stranách rovnice máme x a když je po mathematicku vyloučíme, zbude nám výraz »souvislost jevů, které souvisejí«, jakožto makavý důkaz WUNDTOVY tautologie.

Stejně to platí o definici HERBARTOVĚ: vědomí jest souhrn všech skutečných neboli současně přítomných představ. (Summe aller wirklichen oder gleichzeitig gegenwärtigen Vorstellungen, Werke V., 208.) Skutečnost zajisté neboli přítomnost představ, jež shrnujeme, záleží v tom, že jsou uvědoměny; tedy opět circulus.

A tak vůbec je každá definice vědomí na půdě empirické marná; metafysickými pak rozbory tohoto pojmu zabývati se nám nenáleží.

§ 46. Mluví se o stupních vědomí a vůbec o různých vědomích. V duševní skutečnosti jsou mezi jednotlivými jevy rozdíly, které zdají se býti důvodem pro tento názor. Z plného stavu vědomí je povlovný přechod v úplné nevědomí, jak pozorujeme při usínání, při zamýšlení se, a obráceně pozorujeme přechod od nevědomí k vědomí při probouzení se ze spánku a z mdloby, při vzpamatování se. Totéž individuum s týmiž organickými podmínkami jiný život duševní projevuje ve snu, v hypnose, v extasi; zdá se nám, že si tytéž dojmy jinak uvědomuje. Podobné rozdíly shledáváme přirovnávajíce život dítěte a dospělého, vzdělaného a nevzdělaného člověka a, pokud to dovoluje empirické stanovisko, zvířete a člověka. Když

pak ty rozdíly sestavíme v řadu, jeví se nám ta řada jako vývojová řada vědomí a rozdíly jejích členů jako stupně.

Tímto způsobem propůjčuje se pojmu vědomí rozsah a význam, který mu my nemůžeme přisouditi, držíce se přesně definice duševnosti. Podle ní není rozdílů mezi uvědoměními, tudíž ani mezi vědomími, nýbrž pouze mezi vědomím a nevědomím.

Rozdíly, které se pokládají za stupně vědomí, netýkají se uvědomění sama, nýbrž obsahu uvědoměného. Stejné jest zajisté uvědomění dojmu dvou lidí, dívajících se na složitý stroj, ale nestejný je obsah toho, co si o něm uvědomují, je-li jeden z nich znalec, druhý laik. Tak je stejné vědomí moje ve snu i ve stavu bdělém, jen že pokaždé jest různá představa osobnosti, která všemu duševnímu dění dává podklad, a jiné jsou dojmy i co do síly i co do jakosti i co do množství. Podmínky duševního dění ve snu a ve stavu bdělém jsou zkrátka různé, tudíž je to dění také různé a nemohu si je uvědomovati jako stejné. Avšak vím o tom, co se děje se mnou ve snu, zrovna tak jako vím o tom, co se děje se mnou jindy.

Tomu neodporují úkazy, v nichž zdánlivě posloupně přechází vědomí v nevědomí, jako by procházelo nějakými stupni. Když se dobře pozorujeme v takovém stavu, můžeme to, co se děje s obsahem uvědoměným, nazvati spíše s ú ž o v á n í m v ě d o m í než jeho ubýváním. Jeden dojem po druhém ustává, poněvadž se reakce nervstva únavou anebo působením fysiologických příčin (v narkose) otupuje, stopy po dřívějších dojmech stávají se z těchže příčin tíže vybavitelnými, vnímáním i reprodukcí dostává se pro

uvědomění pořád méně látky, až vůbec příliv její ustane — není co uvědomovati. Proto je možno zúmyslným sužením vědomí, kterého docílíme násilným upjetím pozornosti na jednotlivý vjem, uspati, hypnotisovati sama sebe. Hypnotisování děje se právě tím obmezením přívalu dojmů nějakými jednotvárnými, stálými, unavujícími a přece napínavými ději, a JAMES BRAID, první praktický pěstitel hypnosy, zcela dobře označil za podmínku, při níž hypnotický spánek lze vyvolati, monoideism (PREYER, Entdeckung des Hypnotismus, 1881, str. 41. a 81.). Když pak působí na organism jen jeden dojem, a to stále, seslabuje se sám sebou a otupuje organism, tak že přestane býti změnou, a odpadá potřeba jej si uvědomiti, odpadá vědomí.

Abnormální vědomí choromyslných liší se od normálního stavu také jenom obsahem uvědoměným. Abnormálnost nezáleží v nějaké různosti uvědomění, nýbrž v abnormálnosti dojmů. Člověk, který má rozrušený organism, má zcela jiné dojmy, než člověk zdravého organismu; nemůže si tedy uvědomiti totéž z téhož dojmu; ale co si uvědomuje, uvědomuje si zrovna tak, jako zdravý člověk. City jeho jsou zrovna tak něžné nebo hrubé, vůle jeho zrovna tak slabá nebo silná, pozornost jeho zrovna tak upjatá nebo roztržitá, pamět pro něco zrovna tak jasná a určitá, jenže ne pro to, pro co u normálního člověka. Choromyslný usíná, má sny, probouzí se, dá se někdy hypnotisovati, a děje se to za týchž podmínek v podstatě jako u člověka normálního; poměr mezi jeho sny a bděním je týž.

Z toho, tuším, je patrno aspoň to, že rozdíly dění duševního, které nakloněni jsme pokládati za rozdíly

vědomí, po případě za stupně vědomí, lze vysvětliti skrze rozdíly látky uvědomované a skrze rozdíly podmínek uvědomování si. Nemusíme se tedy úkazy zkušenosti, na kterých se rozdíly ty jeví, dáti vázati, abychom přijímali něco, co by odporovalo důsledkům naší definice. Vědomí jest vždy stejné, nepřipouští rozdílů; když se o rozdílech mluví, přenášejí se rozdíly uvědoměného obsahu na vědomí, a dává se pojmu význam jiný, než jaký má jakožto znak v definici jevů duševních. Míní se tím pak duševní život vůbec. Poněvadž se tím nepřispívá k ustálení psychologické terminologie, jest lépe varovati se toho, a termin »stupně vědomí« — Grade des Bewusstseins — vymýtiti z psychologické theorie, jako se z ní vyměcují názvy nevědomých dějů duševních a apercepce.

§ 47. Tím máme rozhodnuto zároveň o poměru vědomí a sebevědomí, o němž byla příležitost zmíniti se v paragrafu 43. Ve shodě s tím, co bylo právě dovozeno, neřekneme, že sebevědomí je stupeň vědomí, ale nic nebrání, abychom řekli, že duševní vývoj postupuje od nesebevědomí k sebevědomí; neboť přídavkem sebe jest naznačen obsah vědomí, a ten, jak bylo řečeno, a jak se vlastně samo sebou rozumí, se mění a vyvíjí. Když pak místo nesebevědomí užijeme výrazu běžného pouhé vědomí, čili když výraz pouhé vědomí vykládáme jen jako protivu sebevědomí, můžeme také říci, že vývoj duševní postupuje od pouhého vědomí k sebevědomí, k vědomí osobnosti.

§ 48. V pojmu vědomí není dále pranic obsaženo, z čeho bychom byli nuceni souditi o existenci nějakého podkladu jevů psychických vedle těla. Herbartovci Volkmannovi (I. 58) záleží na tom, aby z empirie

dostal se k pojmu reálu, základnímu pojmu metafysiky Herbartovy, a užívaje k tomu pojmu vědomí argumentuje takto:

Jevy duševní (představy) jsou dány jakožto s t a v y, které vznikají a zanikají (aspoň zdánlivě) a jasnost svou mění; jsou dány jakožto děje, pochody. Avšak stav jest vždy stavem něčeho; předpokládá tedy něco, jehož je stavem; děj musí se díti vždy na něčem; pochod rovněž. Představa jest nám tedy dána s podmínkou; ukazuje na něco, co je dáno bez podmínky (etwas unbedingt Gesetztes); myšlenka představy musí se doplniti myšlenkou bytosti představující. Poněvadž pak pochody duševní a hmotné jsou naprosto nesrovnatelné, různé podstatou, musí ta bytost býti nehmotná, nemůže to býti tělo. Argumentace tato je nesprávná. Duševní jevy nejsou nám dány jako stavy něčeho, nýbrž my je tak jmenujeme, majíce na mysli pojem, který jsme dříve si utvořili a z jiných premis. Ba možno říci, že u některých jevů duševních je nám si těžko představiti, že jsou to stavy něčeho (o vědomí tu nesmíme mluviti, sic bychom z něho činili realitu), na př. představuji-li si strom, ani mi nenapadne, abych strom pokládal za stav něčeho, a představa stromu proč by musila býti stavem? Teprv, když pojem vědomí hypostasujeme, když jej pokládáme za něco existujícího, mluvíme o jeho stavech. Když však pozorujeme cit, bolest, tu sice ji nedovedeme chápati jinak než uvědomění stavu něčeho, ale to něco v obecném představování je zajisté tělo; aspoň ten podklad úplně postačí.

A zrovna tak postačí, když z pojmu duševních jevů nebo pochodů nebo dějů bychom byli nuceni předpokládati podklad, na němž se dějí. Různorodost

hmotných a duševních pochodů nevyžaduje nutně zvláštní podklad pro každý z nich. Proč by nemohl býti podklad jeden a týž?

Literatura. Höffding, Psych. 63. a násl. Wundt, Phys. Psych. II. kap. 15. Das Bewusstsein. Bergmann, Grundlinien einer Theorie des Bewusstseins. Jodl, Psych. III. kap. I. oddíl, Wesen des Bewusstseins. Rehmke, Psych. Týž, Die Bewusstseinsfrage in der Psychologie. Zeitschrift für immanente Philosophie 1898. Lipps, Das Selbstbewusstsein, Empfindung und Wille (referát v České Mysli III. 3.). Spencer (český překlad Peroutkův) str. 327. a celá kap. XV. Münsterberg, Grundzüge 201. Ribot, Les maladies de la personalité. 1885. G. Cesca, Die Lehre vom Selbstbewusstsein. Vierteljahrschrift für wiss. Phil. 1887. Rabier, Psychologie, Chapitre VII. Examen de quelques théories sur la conscience.

Touto kapitolou není otázka o vzniku představy osobnosti a jiných úkazech s tím souvisejících dotčena; bude o ní pojednáno na svém místě a pak uvedena literatura podrobněji.

Kapitola pátá.

FILOSOFICKÝ DOSAH PSYCHOFYSICKÉHO PARALELISMU A HYPOTHESY O DUŠI.

§ 49. Záhada o poměru duševního a hmotného jest empiricky nerozřešitelna. Otázka o duši v empirické psychologii odpadá; ona jest v tomto smysle psychologií bez duše. § 50. Vzhledem k metafysickým názorům o duši vyplývá požadavek, aby faktu psychofysického paralelismu neodporovaly. Druhy názorů o duši. § 51. Kritika dualismu, § 52. materialismu, § 53. spiritualismu; § 54. výklad monismu spinozovského jakožto názoru, který s paralelismem psychofysickým dá se nejspíše srovnati. § 55. Historický přehled názorů o duši. A. Dualism hylozoistický; § 56. dualism metafysický; § 57. dualism empirický. § 58. B. Materialism. § 59. C. Spiritualism sensualistický; § 60. spiritualism dynamický. § 61. D. Monism. Identism. § 62. Pluralism. § 63. Novospinozovský monism.

§ 49. Empirický fakt, že každý jev duševním zvaný je provázen jevem hmotným v nervstvu, obsahuje záhadu, v jakém poměru jsou tyto souvztažné a podstatou zcela rozdílné jevy, kterážto záhada dle toho, co bylo řečeno, jest empiricky nerozřešitelna. Jest zcela správný závěr, že psychologie vůbec otázku tu nerozřeší, poněvadž celá její soustava zakládati se musí na zkušenosti, v níž právě nemůže v té příčině nic konstatovati než naprostou rozdílnost obou souvztažných říší jevů. Psychologická theorie činí poža-

davkem, aby všechno vysvětlování dění duševního neprohřešilo se proti tomuto faktu, a odmítá každé vysvětlení, které mezeru mezi psychickým a hmotným vyplňuje nějakým spekulativním pojmem.

Pokud záhada tohoto poměru ve vývoji myšlení objevuje se ve formulaci: má člověk duši? psychologie ukazujíc ke zkušenosti má odpověď ovšem určitou, že v této formulaci otázka jest vědecky nepřípustná.

Otázka musí zníti, jaký jest poměr mezi jevy hmotnými a jich duševními průvodčími, a pojem duše musí se odkázati mezi hypothesy, kterými rozřešení bylo nesprávně anticipováno. Psychologie o duši nic neví, pojem ten pro ni neexistuje, ona ho nepotřebuje pro svou vědeckou práci a v tom smysle jest správné, nazývá-li se vědecká psychologie, nepodlehající filosofii — a takovou ji míti chceme — psychologií bez duše.

Obrátí-li se pak filosofie na vědu psychologickou přímou otázkou: má člověk duši či nemá? odpoví psychologie odkazujíc k psychofysickému paralelismu.

§ 50. Než v slově duše kryje se více záhad, než aby tím jednoduchým odkázáním k paralelismu byla věc vyřízena. V něm jest vyjádřena zvědavost, v jakém poměru jest člověk jakožto individuum k ostatnímu světu, co znamená jeho život a jeho uvědomělá činnost ve vývoji celku.

Když vůči těm otázkám psychologie nemůže dáti jinou odpověď, než odkázati k paralelismu, v němž poměr duševního a hmotného, v němž podstata vědomí jest nevysvětlena: právem může si filosofie, t. j. člověk přemýšlející o souvislosti všeho dění a upírající zrak k posledním koncům vývoje, předložiti otázku:

co znamená paralelism vůči těmto záhadám žití, co znamená po stránce filosofické, jaký příspěvek dává tím psychologie k názoru o světě?

Předně ten, že na základě fakta fenomenálního paralelismu můžeme rozhodnouti mezi četnými hypothesami vyskytnuvšími se ve filosofii o poměru duše a těla. Když si předložíme všechny možnosti, všechny logicky přípustné domněnky o tom poměru, vymýtíme z nich ty, které odporují faktu paralelismu, a ta hypothesa, která zbude jakožto neodporující tomuto faktu, bude se jeviti pravdě nejpodobnější. Možnosti jsou v naší příčině tyto:

Stojí proti sobě duševní a hmotné. Jsou to buď jevy jedné podstaty anebo dvou podstat čili mají každá zvláštní podklad, na němž se dějí, anebo podklad společný. Tedy buď *dualism* hmoty a ducha (hmotné a duševní podstaty, hmotného a duševního principu) anebo *monism,* jedna podstata. A tu zase je možno duševní vysvětlovati, nechati vznikati z hmotného, ta společná jedna podstata jest hmota — *materialism.* Anebo hmotné vysvětluje se, nechá se vznikati z duševního, duševní je prius, společná jediná podstata je duše, duch — *spiritualism.*

Anebo konečně ta společná podstata není ani hmota ani duch, nýbrž něco třetího, jehož atributy jsou duševní a hmotné — *monism v užším smysle* čili podle svého nejhlubšího zastance *spinozism.*

Pohlédněme na princip těchto hypothes v jejich abstraktnosti, t. j. nehledíme-li k všelikým změnám, jichž se jim dostalo ve vývoji filosofie, se stanoviska psychofysického paralelismu.

§ 51. Dualism nesnáší se s paralelismem; neboť předně pro přijetí dvou substancí není ve zkušenosti důvodu.

Ve smysle paralelismu vzniká a vyvíjí se duševní na hmotném (ne z hmotného!), k čemuž postačí úplně jedna substance. Za druhé přijetí dvou substancí předpokládá, aby navzájem na sebe působily; jinak by se současné vyskytování duševních a hmotných dějů nedalo vysvětliti, leč nějakým divem, nějakým zasahováním vyšší moci, nebo předurčenou harmonií. Avšak to vzájemné působení obojích jevů je dle paralelismu vyloučeno. Ostatně i když toto vzájemné působení ve shodě s obecným prostonárodním názorem se připustí, vznikají takové potíže s vysvětlením tohoto působení v podrobnostech, že se tím princip dualismu poráží sám. Jsou-li duše a tělo dvě různé substance, vzniká otázka, jak jest duše umístěna v těle. Jest vůbec prostorná, anebo proniká tělem jako nějaká síla? Jest pouze jediným bodem tvořícím střed nervové soustavy, anebo jest celý mozek, či jen jeho část, šedá kora, sídlem jejím? A dále zase, kam poděje se duše, co se s ní stane, když organism octne se ve stavu bezvědomí? A takových otázek vyskytne se celá řada, tak že zodpovídáním jich ztratí se více času, než je s prospěchem pro pravou práci vědecko-theoretickou. Nevede to k ničemu, poněvadž je to samá domněnka, pro niž zkušenost neposkytuje bezpečné opory. Nejdobrodružnější nápady se vyskytly a v takovém množství, že již to je důkazem nemožnosti hypothesy dualistické.

§ 52. Materialism odporuje očividně důsledku z paralelismu: nesrovnalosti jevů duševních a hmotných, předpokládá mezi nimi kausální spojení, jehož není. Stotožnění dějů hmotných a duševních vede k důsledku, že každý fysiologický děj v nervstvu je provázen stavem uvědomění, což je naprosto ne-

souhlasné se zkušeností. Materialistické stanovisko je vůbec hrob psychologie jakožto samostatné vědy, a psychologie přispěla nejvíce k poražení názoru na svět na tomto principu založeného. Existence psychologie jakožto samostatné vědy jest sama sebou vyvrácením a protestem proti materialismu.

§ 53. Spiritualism nejprve naráží na prostý rozum, který nedovede a nedovede pochopiti, jak by z duševní podstaty, kterou na základě jevů duševních musí pokládati za neprostornou, smyslům nedostupnou — jinak by nelišila se od hmoty — mohl vzniknouti celý ten vnější svět, leč nějakým aktem všemohoucí vůle, nějakým Machtwortem. Na počátku byl bůh; i řekl bůh, budiž svět — tak si to dovedeme představiti a ne jinak. Pouhá síla není odůvodněná abstrakce, síla předpokládá hmotu, něco, v čem by mohla působiti; pouhý duch předpokládá rovněž něco, na co by mohl působiti, z čeho by mohl svět stvořiti. Bez atributu všemohoucnosti nedovede vysvětliti vznik světa, a vše, čím by nám to chtěl spiritualism namluviti, jde nad náš rozum.

Než povznesme se nad to »šosácké« stanovisko zdravého rozumu a držme se paralelismu. Dle něho jest dáno duševní jen s hmotným najednou, hmotné však také bez duševního, nikdy duševní samo o sobě. Dle zkušenosti jest, chceme-li vůbec přijmouti příčinné spojení, hmotné aspoň ve vývoji prius (dříve) — tomu odporuje spiritualism. On sice chápe věc idealisticky a říká, že není nám dána hmota dříve než stavy vědomí; že máme bezprostřední jistotu jen o těch stavech vědomí, že svět jest naše představa, a předmět vnější, jemuž připisujeme existenci mimo své

nitro, že jest pouze skupina počitků a že si k ní podklad nějaký teprv přimýšlíme.

To je pravda; avšak to nemůže nikdo popříti, že počitky musí míti nějakou příčinu; odněkud přece musí pocházeti a my se přesvědčujeme, že to něco existuje, i když my nemáme z něho počitky. Existuje Praha, když z ní odjedeme? Jakým právem soudíme, že existuje? že je to táž Praha, z níž mne docházejí zprávy, a táž, když se do ní vrátím? Existuje výtvor našich rukou jinak než výtvor naší mysli, myšlenka? Spiritualisté říkají, jako tvoříme díla rukou svých, takým způsobem vytvořil si duch tělo; ale z čeho?

Konečně o existenci těla svého jakožto rozdílného od stavů vědomí jsme přesvědčeni skrze nepopíratelnou existenci těl jiných. Pohlavní sblížení dvou individuí, jímž vzniká individuum třetí, jest argument, jemuž hlasatelé pouhopouhého idealismu nedovedou čeliti.

Idealism má smysl jen potud, že nám přivádí na paměť, že poznání věcí, něčeho jiného mimo nás, hmoty, jest obmezen na způsob, jakým se ty věci našemu vědomí projevují. Ale existenci něčeho mimo nás popírati je absurdní.

Tou absurdností zašly idealistické systémy pokantovské; byly atentátem na rozum zdravý i nezdravý.

A ještě jiné zvedají se pochybnosti. Když duch si vytvořil tělo, měl k tomu zajisté příčinu, stalo se to zajisté k vůli něčemu — jak bychom si to mohli jinak představiti — nuže, proč to tělo zase opouští a nechá je zničiti? Je to krutá hříčka! A když žije v těle, musí, jak se samo sebou rozumí, nejen skrze ně působiti, ale také na ně — to je opět proti důsledku

paralelismu. Když duch si vytvořil tělo, nastávají tytéž nesnáze, které jsme vytkli při dualismu o umístění duše v těle a p.

§ 54. S paralelismem nejlépe snáší se z uvedených hypothes monism spinozovský, dle něhož jest jedna podstata, jejíž jevy jsou dvojí podle toho, jak si je uvědomujeme. Neběží nám o dokázání její: najdou se snad důkazy, které ji vyvrátí. Vždyť zasahá do oboru, který se vymyká našemu poznání. Běží nám pouze o posouzení s empirického stanoviska, které žádá, aby hypothesa neodporovala základům theorie čistě vědecky založené a metafysiky prosté. Chceme naznačiti, že taková hypothesa je možná, a monism spinozovský uvádíme za její příklad. Proto jej podrobněji rozvedeme.

Dle tohoto názoru jest tedy jen jedna podstata; ale ani hmota ani duch. Podstata tato jest nám neznáma; poznáváme pouze, jak se nám jeví. Člověk jest částí vývoje této podstaty, a vědomí jest faktem, které si dále nemůžeme vysvětliti. Na jistém stupni vývoje objevuje se individuum organické, a na jistém stupni vývoje individua organická stávají se vědomými; proč a za jakým účelem, jsou otázky, jež by mohly vzbuditi zvědavost člověka, avšak na nich nám nezáleží zde.

Spokojíme se faktem a jen to z něho usuzujeme, že uvědoměním individuí ona záhadná podstata všeho světa uvědomuje si sama sebe, a dále že naše individuální uvědomění a poznávání, jež z něho vyplývá, jest v zájmu té podstaty vyvíjející se za neznámým nám účelem. Tedy jest jen jedno dějství, jedno jsoucno; uvědoměním se na tom nic nemění. Uvědoměním jako by se v jednom bodě rozžalo svě-

télko, jehož paprsky ozařují do jisté vzdálenosti temnou komoru životního dějství. To probíhá zrovna tak, jako by nebylo ozářeno; jen si musíme představiti, že to světélko náleží též k mechanismu dění, že se proudem života rozžehuje samo, jako když elektrickým proudem rozžhaví se drát.

Zůstaňme při tom obraze, bez obrazu si vůbec nedovedeme představiti absolutní dění, bez obrazu nedovedeme se o něm dorozuměti. Konkrétní takový obraz není o nic fantastičtějším než abstraktní prázdné, nepředstavitelné pojmy. Ostatně neběží nám o důkaz, nýbrž o znázornění a dorozumění.

Světélkem uvědomění ozáří se pro individuum nejprv ta část vyvinující se všepodstaty, která souvisí s oborem jeho života individuálního. Odloučí se od ostatního celku, učiní sebe — ten bod svítící — středem, poznává celek v sobě. V tom bodě svítícím jako by se sbíhaly paprsky ze světa vůkolního, ač z něho vlastně vycházejí. Dokud světélko svítí, vede individuum život vědomý a myslí, že ten svět jest vlastně jen k vůli němu — avšak zanikne-li světélko, poněvadž zmenší se proud síly, kterým se bylo vzňalo, mizí vědomí individuální, přestává život vědomý; ale dění světové jde dál rozněcujíc světélka jiná. —

Tak jeví se duševnost jedince vůči celku jevem mezi jevy, episodou vývoje, o níž nemožno rozhodnouti, z jaké příčiny a za jakým účelem nastává; paprsky svítícího bodu nedosahují tak daleko, aby pronikly celou podstatou a ozářily všechny působící příčiny a síly. A jen se stanoviska individuálního vědomí dělí se jednotná řada dějů na dvě řady subjektivních — duševních a objektivních — hmotných, vnitřních a

vnějších. Pokud si uvědomuje individuum stavy svého těla, potud zírá své nitro, pokud skrze tělo uvědomuje si souvislost s okolím, potud zírá, uvědomuje si, poznává vnějšek, svět.

Nitro a vnějšek, fysické a duševní jsou tudíž dvě stránky jednoho a téhož dění, jedné a téže podstaty, která se lidskému vědomí jeví dvojím způsobem. Proto není mezi nimi kausálního spojení, nejdou po sobě, ale vedle sebe, nepůsobí jedna na druhou, ale ovšem nutně se podmiňují: jedna předpokládá druhou, totiž tak, že duševní dostaví se jen za jistých podmínek, které se svého lidského stanoviska zoveme hmotnými, ale které s tohoto lidského stanoviska zůstanou věčně nepochopitelnými. Vznik vědomí jest záhadou toho Neznáma, které obklopuje počátek a konec všeho jsoucna; jestliže vůbec je tu dovoleno mluviti o počátku a konci.

Takováto představa o světě vyhovuje nejspíše požadavkům, které činí na spekulaci naši fakt fenomenálního paralelismu. Monism je princip spojující vědu přírodní s vědou psychologickou.

§ 55. Historický přehled názorů o duši.

A. Dualism. Dualismu je několik odrůd, hylozoistický, metafysický a empirický.

a) Hylozoistický d. je ten názor, dle něhož jsou sice dvě substance, duše a tělo, ale nerozlišuje je pojmově tak, aby se naprosto vylučovaly, jako jsou dle nás nesrovnatelny pochody hmotné a duševní; i duše je dle tohoto názoru trochu hmotná i tělo trochu duševní. I mohli bychom jej v mnohých případech zváti dualismem materialistickým. Je to dualism těla a duše, ale nikoli hmoty a duševního. Hylozoistickým se nazývá proto, že je příznakem starohelénského hylo-

zoismu, druhu to naturfilosofie, jehož principem byla oživená hmota (ὕλη, ζάω).

Nazývá se také naivním, poněvadž vzniknul na půdě prostonárodního názoru mythologického, na naivním stupni lidského nazírání, pokud platilo, že smyslové vnímání podává pravou skutečnost. Odtud převzat byl do filosofie.

Dle tohoto původního naivního názoru byla příčinou života tělesného a s ním i duševního duše konkrétní, hmotná, která sídlila v těle a jím vládla. S představou tou shledáváme se u národů opozdivších se na nejnižším stupni vývoje a musíme ji předpokládati na základě vývoje srovnávací mythologie a ethnologie také v minulosti vývoje národů pokročilejších.

Je zcela patrno, jak představa ta se vyvinula zcela přirozeně, jak musila vzniknouti. Úkaz umírání již na samém úsvitě lidské rozumnosti zavdával člověku příčinu k úvahám o osudech po smrti, o životě, o rozdílu těla živého a mrtvého. Proč mrtvý nemluví, nechodí, necítí atd., bylo přirozenou otázkou zvláště tam, kde si člověk přál, aby mluvil, chodil, zkrátka, aby žil. Nejpatrnější známkou života byl dech; poslední vydechnutí je přechodem do smrti, ubývání dechu je pozvolné ustávání životní činnosti, překážka dýchání překážkou pravidelného konání životních funkcí, zamezení dýchání násilím přivodí náhlou smrt, a všechny ostatní podmínky životní, které byly naivnímu názoru patrny, krev, trávení atd., souvisely s dýcháním. I učiněn zcela pochopitelný závěr, že dech, jejž člověk viděl, cítil, slyšel, stal se principem života, a že, byv zosobněn či lépe pojat jako bytost samostatná, stal se základem představy o duši.

Co však se stane s dechem (tedy již duší), když

z člověka vyjde? Či jak si jej měl člověk představiti, když někdo zemřel? K tomu přispěly zkušenosti, jež člověk měl o vlastním obraze odrážejícím se od povrchu hladiny vodní, o stínu své vlastní postavy a o vidinách snových. Obraz zrcadlový byl úplně podoben skutečnému zjevu, ale zároveň objevoval se v takových okolnostech, že nemohl mu člověk přičísti všechny vlastnosti, které pozoroval na těle svém; obraz ten, jak bychom nyní mohli říci, nepodléhal zákonům neprostupnosti, tíže, nevydával zvuku, pohyboval se rychlostí člověku nedocílitelnou. A ještě zvláštnější byly vlastnosti stínu. Na př. když stín mizel, tu člověk zcela dobře pozoroval, jako by stín mizel do jeho těla, tak že nebyl v pochybnostech, že je to něco s bytostí jeho souvisejícího. A konečně když spal člověk a měl sen, leželo tělo nehybno a on ocital se v končinách vzdálených, věděl o sobě, pamatoval se na to; přicházely k němu osoby vzdálené i dávno již mrtvé, mluvil s nimi, viděl je. To všechno se spojilo a dalo představě o duši hmotnou formu: duše od těla byla oddělitelná ve spánku i smrti; byla podoby dýmové, jako dech, jako mlha, pára, stín, bez svalů a kostí, jemňounkého průsvitného těla, byly to umbrae, *σκιαί*, *εἴδωλα*, larvae, měla nadpřirozené vlastnosti, mluvila, myslila, byl to změněný člověk. Rozdíl spánku a smrti došel nejjednoduššího rozluštění tím, že přisouzeny člověku dvě duše: dech, který zůstává spícímu tělu, a ještě něco, co se může mezi tím odděliti — stín. Tak soudí na př. Gróňané. Fidžijané zase, že temný duch = stín sestupuje dolů do dolejšího světa, ale jasný duch zůstává na blízku, kde člověk umřel.

Tak vznikla představa o duši, principu životním,

a není v tom nic tajemného, co by svědčilo o nějakém nadpřirozeném původě, na základě čehož bychom měli souditi, že představa o duši je zbytek nějakého původního, dokonalejšího poznání, které člověk měl na počátku. Nemůžeme také vyskytování se této představy u všech národů bráti za důvod její reálné existence, v čemž záleží tak zv. ethnologický důkaz jsoucnosti duše. Tu je nutno dokazovati jinými důvody.

Tato představa o konkrétní duši přešla bezprostředně do filosofie, kdež byla ponenáhlu zbavována atributů hmotných, až konečně hmotný podklad a duševní byly rozlišeny toto genere, tak že neměly nic společného. Ale to trvalo velmi dlouho. Po celou dobu řecké filosofie vidíme vliv mythologického názoru. Když první filosofové starojónští vysvětlovali život z vody, z ohně, nebo z více elementů, vždy duše byla částkou tohoto živototvorného principu a vysvětlování dějství duševního nebylo o nic duchaplnější a snad vědečtější než v mythologii. Heraklit na př. pokládá duši za ohňovitou, poněvadž podstatou života všehomíra jest věčný, živý, rozumný oheň. Bdíce jsme spojeni s ohněm světovým, jenž do nás vniká dýcháním, tu jsme duševně činnější než ve spaní, kde dýchání je volnější a ohně do nás vchází méně, kde pozbýváme paměti. Protiva ohně je voda: čím více vody — vlhkosti — v těle, tím více ochromuje se život (účinek opití se). Ale i u Platóna je duše hmotná, ačkoliv on se povznesl k zcela abstraktnímu pojmu ideí; vždyť duše, nežli se vtělí, tyto ideje vnímá.

Rozdělení duše na části je obměnou původního názoru o více duších. Novoplatónská představa o duši jakožto *πνεῦμα* — dech, duch — jest také hmotná. Také v křesťanském názoru o duši je patrn vliv prosto-

národního názoru. TERTULIAN dí: Vše, co jest, jest tělo, tělo svého druhu, nic není netělesného, leč co neexistuje.*) Duše nehmotná jakožto protiva hmoty, nebo pouhá síla, jak nyní v theologii křesťanské se vyskytuje, není původní názor křesťanský. U církevních otců a učitelů názory platónské a novoplatónské o částech duše převládají a dosud představa o posledním soudu, k němuž máme se dostaviti s těly proměněnými, v hlavách obyčejných věřících vzbuzuje představu duše spojené s tělem sice jiným, ale přece jen hmotným.

Tato představa konečně uchovává se v názorech moderních filosofů, kteří duši pokládají za část všesvětového étheru, anebo kteří vysvětlují život působením dvojích sil: hmotných a duševních, přijímajíce vedle atomů a molekulů také částice duševní — psychady. (KRAMÁŘ ve spise Die Hypothese der Seele, STANELLI, Die Philosophie der Kräfte.)

§ 56. b) Dualism metafysický přijímaje dvě substance, duši a hmotu, činí je rozdílnými toto genere — celým obsahem, tak že žádná vlastnost jedné není vlastností druhé. Toto rozlišení provedl nejprve DESCARTES, jenž za charakt. znak duše pokládá myšlení, za charakteristický znak hmotné substance rozprostraněnost, kteréžto znaky se vylučují, tak že co myslí, jest nerozprostraněno, a co je rozprostraněno, nemůže mysliti.

Primus sum, qui cogitationem tamquam praecipuum attributum substantiae incorporeae, extensionem tamquam praecipuum corporeae consideravi. (Já po-

*) Omne, quod est, corpus est, corpus sui generis, nihil est incorporale, nisi quod non est. Duše jest corpus sui generis in sua effigie, nazývá ji dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam.

nejprv uznal myšlení za význačný přívlastek podstaty netělesné a rozprostraněnost za přívlastek podstaty tělesné [hmotné].)

Z toho plynou znaky podružné: duši nelze si představiti geometrickými pojmy, není kulatá, ani dlouhá, ani široká, ani tlustá, ani čtyřhranná, nemá tvaru; jest nedělitelná, jednoduchá; jest činná, t. j. příčiny změny má sama v sobě. Hmota naproti tomu má tvar a lze ji určiti geometricky, měřiti, děliti; je složená, má stavy, je pasivní a změny její mají příčinu z venčí. Těleso jedno může býti přitahováno, strkáno, puzeno jiným: duše sama ze sebe chce a žádá. Těleso jest mrtvé — duše živá.

Tímto rozlišením duševního a hmotného stal se pro psychologii důležitý krok ku předu; neboť tím učiněno jest zadost empirickému požadavku nesrovnalosti jevů hmotných a duševních a psychologii vykázán samostatný obor jevů; jako duševní odloučeno bylo od hmotného, tak také věda o duševním odloučena od věd přírodních a toto odloučení věd duchových a přírodních platí po dnes. Zkoumání jevů duševních při tomto odloučení nabývá důležitosti pro filosofii; psychologie činí se východiskem. DESCARTES vyšel od Cogito — sum (myslím — tedy jsem), což je zároveň východiskem nové filosofie vůbec. Dlouho to netrvalo, a psychologie skrze LOCKEA odtrhla se od filosofie, učiněna na ní nezávislou a začala žíti život skutečně vědecký. Bez Descartesova dualismu by to nebylo možno.

Avšak při dualismu Descartesovském psychologie nemohla zůstati, neboť přijetím dvou substancí vyvoláno bylo tolik otázek o vzájemném jich působení na sebe a tolik zmatených odpovědí na ně, že princi-

piální prospěch, který plynul psychologii z přesného rozlišení duševního a hmotného, nemohl se uplatniti v tom zmatku. DESCARTES vysvětloval působení duše na tělo a naopak pomocí »nervových duchů« a pomocí boží (concursus, assistentia). Duše a tělo, které by pro své zcela různé vlastnosti na sebe působiti nemohly, mají prostředníka ve žláze šutkové (glans pinealis Zirbeldrüse), kde se dojmy smyslové hromadí a duši sdělují. Zde v tomto místě se obě podstaty stýkají a působením božím mění se hmotný pohyb v děj duševní.*)

Toto učení nazývá se influxus physicus a, jak patrno, je jím naznačena táž nesnáz, kterou nyní máme s kausální spojitostí duševních jevů a jejich fysiologických korelátů.

Vysvětlení Descartesovo nemohlo uspokojiti a vznikaly nové pokusy, z nichž historicky důležitý je okkasionalism ARNOLDA GUELINX a MIK. MALEBRANCHE, poněvadž v něm je pokus o vysvětlení poměru příčinnosti vůbec. GUELINX příčinnost pojímá obdobně pojmu ethické příčetnosti. Co působí, musí věděti, jak působí, právě tak, jako mám odpovědnost jenom za to, o čem vím, že jsem to učinil. Duše tedy také vykonává (působí) jen ty činnosti, o nichž ví. Avšak já nic nevím o oku, o uchu, o svalech, útrobách, jež se mění bez mého vědomí a přičinění. Nejsem tedy původcem pohybu svého těla, jsem také pouze divákem dění, pohybu mimo mne. Nad tělesy

*) Concipiamus igitur hic animam habere suam sedem principalem in glandula, quae est in medio cerebri, unde radios emittit per reliquum corpus, opera spirituum, nervorum et ipsiusmet sanguinis, qui particeps impressionum spirituum eos deferre potest per arterias ad omnia membra.

nemám moci, i odlučování a spojení ducha s tělem děje se mimo mé vědomí. Co trpím, nezpůsobuji sám, neboť nevím, jak se to děje.

Nemožno tedy ani čití, ani jednání vysvětliti působením těla na duši a naopak; neboť nemohou na sebe působiti; tělo ne na duši, protože jest vůbec pasivní, a jak by mohlo způsobiti myšlení, když samo nemyslí, a duch ne na tělo, poněvadž jeho činnosti jsou omezeny na vědomí. A pouhé soubytí, že jsou vedle sebe, nevysvětlí vzájemné působení. Z toho plyne, že rozmanitost smyslových představ a pohyby těla mají příčinu mimo mne.

Příčina ta nemůže býti ve světě věcí konečných, neboť to jsou duše a těla — tudíž může mít příčinu jen v bohu; pohyby těla jsou jen příležitostné příčiny occasiones vzniku pocitů, jež způsobuje bůh, a myšlenky jsou occasiones tělesných pohybů, jež rovněž způsobuje bůh. Jsou to jakoby dvoje hodiny, jež jdou stejně, poněvadž se řídí týmž sluncem.

To je jeden z pokusů vysvětliti záhadu zplozenou dualismem a jest na něm patrno, jak je dobrodružný.

Dualism Descartesovský držel se až do Kanta. Kant zamítal jej, jako všechno rozumování o duši, jakožto věci o sobě, o níž není možné vědění; avšak jeho pojem apriorních elementů našeho poznání, jeho pojem nadrozumu, který vedl k postavení proti sobě vnitřního a vnějšího smyslu, dal podnět jeho nástupcům k obnovení dualismu. Odkud pochází nadrozum, ta apriornost v našem nitru, čili ten orgán pro vnímání nadsmyslna, jak dí Jacobi, musili se ptáti Kantovci, a nelze-li jej vysvětliti jako pouhý rozum ze zkušenosti, jest jeho původ nadpřirozený, je to částka rozumu božského, kterým souvisí člověk s podstatou

světa transcendentní. Jednotlivé názory registruje VOLKMANN I., 143, § 21. U některých novějších dualistů jeví se návrat k dualismu hylozoistickému, jako u ULRICI-ho a vůbec filosofů, kteří kloní se k mysticismu. Někteří dualisté po KANTOVI pokládají otázku o vzájemném působení duše a těla za nerozřešitelnou, (SALAT, SILESIUS, LICHTENFELS), čímž odsoudili sami svou hypothesu, neboť otázku o působení duše na tělo neklade nám skutečnost, nýbrž ta vzniká teprv, když tu skutečnost chápeme ve světle dualistické hypothesy.

§ 57. c) Dualismem empirickým chci jmenovati dualism těch psychologů a filosofů, kteří k němu nedocházejí pohodlnou cestou předešlých dualistů, že by totiž z různosti duševních a hmotných pochodů soudili na různé jejich podklady, nýbrž kteří k němu docházejí analysou stavu vědomí.

Za representanty tohoto názoru mohou sloužiti Hermann LOTZE, BRENTANO a RHEMKE. LOTZE dovozuje jsoucnost duše z jednotnosti našeho vědomí, kterážto jednotnost nedá se vysvětliti z hmotných atomů. Nedělitelná, smysly nevnímatelná duše jest úplně odloučena od těch substancí, jichž souhrn tvoří tělo. Vnitřní, duševní život jest rovněž úplně různý od dějství přírodního. Nejen prvky jeho jsou jiného rázu než prvky organické přírody: vědomí, cit, vůle nemají analogií v stavech, které poznáváme ve vnější zkušenosti; také způsoby činnosti, projevy té jednotící síly nemají obdoby v účincích světa vnějšího. Duše jest neznámá bytost, jejíž nedělitelná jednota drží pohromadě rozmanitost vnitřního života; jest to neznámé něco, jež dovede všechny jevy spojiti v celek. Vzájemné působení těla a duše je vědecky nevysvětlitelno,

lze jenom naznačiti podmínky, za kterých se děje. Tím vyřknul Lotze nad svým dualismem ortel; neboť jsme li nuceni spokojiti se s něčím nevysvětlitelným, nebudeme k jedné nevysvětlitelnosti — vědomí, připojovati záhadu druhou — vzájemnosti těla a duše. Brentanovcům vyplývá dualism z pojmu intencionální inexistence, kterou pokládají za charakteristickou známku jevů duševních, a Rhemkovi z klamné domněnky, že v každém stavu duševním jest přítomen subjektivní element, který pak nemožno vysvětlovati ze zkušenosti smyslové, nýbrž transcendentně. Poněvadž jsme i pojem intencionální inexistence i stotožňování vědomí se sebevědomím uznali za nesprávné, jest tím odsouzena i hypothesa dualismu empirického.

d) Konečně — dodatkem — by se mohlo mluviti o jakémsi dualismu nuceném, oficiálním, s kterým se setkáváme ve školních knihách a který za sféru školních knih nesahá. Aby se předešlo předčasnému konfliktu mezi představami vědeckými a náboženskými, s nimiž výchova středoškolská musí počítati, stilisují se v školních knihách otázky o duši tak, aby se náboženské představě neublížilo. Tím způsobem vysvětlíme si dualism některých našich školních knih, ač jest to vlastně nedůsledné vybočení s empirického stanoviska.

§ 58. B. Materialism. Monistický materialism, uznávající jednu substanci, hmotu, vyvinul se z dualismu hylozoistického, jejž jsem označil jakožto původní názor lidský, a sice vzniknul jakožto pokus napraviti neshody se skutečností, k nimž vedl nezbytně názor na svět na základě dualistickém. Potud má pravdu Lange, od něhož pochází nejlepší spis o materialismu Geschichte des Materialismus, když

praví, že materialism je tak starý jako filosofie, ale o nic starší; neboť původním názorem lidstva monistický materialism nebyl, nýbrž materialism dualistický. První materialisté byli atomisti Leukippos a Demokritos. Dle nich vznikl svět z malých tělísek, atomů, které jsou různé velikosti a pohybují se následkem toho různou rychlostí od věčnosti směrem dolů, takže na sebe narážejíce tvoří víry, z nichž vznikají skupiny, základ jevů. Také duše je takový shluk (agregát) atomů kulatých, hladkých, snadnopohyblivých, teplých, ohňovitých, které jsou uzavřeny v agregát jiných atomů, v tělo, a to tak, že mezi dvěma atomy tělesnými je vložen vždy jeden atom duševní.

Dokud jsou uzavřeny v těle, jsou původem života a mají schopnost jím pohybovati, když mizí, prchá život, ony rozptylují se zase do vesmíru. Dýcháním se do těla přijímají a vyměňují, takže dýchání je k životu nezbytně potřebí. Poznání uskutečňuje se tím, že z předmětů hmotné obrázky vycházejí a skrze smysly do duše vnikají. — To je hrubé primitivní schéma prvního materialistického (mechanického) názoru na svět, prvního mechanického vysvětlování duševního dějství a toto schéma zůstává podstatou materialismu vůbec, i moderního. Rozdíl jest jen v tom, že pojem atomů, tento zkušeností nedaný, nýbrž vymyšlený pojem obměňuje se postupem přírodovědy, stává se rafinovanějším, zamlouvá se svou větší vědeckostí, ale filosofická hodnota novověkých molekulů, atomů, elektronů, neutronů, psychad a jak se ta kuličky jmenují, není o nic větší než starověkých ctihodných atomů.

Leukipův atomism přijat byl od Epikura, jenž pronesl ponejprv materialistické dogma: vše je hmotné

τὸ πᾶν ἐστι σῶμα. Změňuje názor Leukipův jen potud, aby snáze vysvětlil některé záhady. Tak na př. aby vysvětlil rozmanitost jevů, přisuzuje atomům schopnost, aby od původního přímočarého rovnoměrného pohybu libovolně se odchýlily (Cic. De fin. I., 18).

Obšírné vylíčení učení Epikurova o atomech podává P. Lucretius Carus v básni: De rerum natura libri VI. V době novoplatonismu a na počátku křesťanství materialismu se nedařilo z příčin pochopitelných, ač pojem atomu se udržoval a na vysvětlení dění přírodního býval využitkován od filosofů všech druhů. Descartesova hypothesa vírů (les tourbillons). Epikurův názor obnovil Petr Gassendi, jen že nevysvětloval počitek z pohybu.

Typ materialisty, jenž z názoru toho vyvodil důsledky pro ethiku a sociologii, jest Tomáš Hobbes. Ten vysvětluje všechno dění tlakem a nárazem a počitek mu jest reakcí mozku na vnější podráždění. Zajímavé jest, že angličtí materialisté se domnívali, že materialism lze srovnati s učením křesťanským. Pristley, chemik, stotožňuje počitek s pochodem nervovým, Hartley s pohyby pouze mozkovými, což je principem moderního materialismu vůbec. Ve Francii objevil se materialism jako následek empirismu, zástupci Holbach, Lamettrie, z jejichž pověstných výroků uvádím: člověk jest bytost pouze hmotná (Holbach). Člověk jest stroj (mašina), který sám se uvádí v pohyb, živočišné perpetuum mobile. Duše jest princip pohybu mozku, cítící hmotná částka mozku (Lamettrie). Podobně Voltaire nazývá člověka mašinou utvořenou a řízenou věčným strůjcem (géométre). V Němcích počíná materialism při rozkvětu věd pří-

rodních hlavně po rozšíření nauky Darwinovy: Büchner, Moleschott, Czolbe, Vogt, Wiener.

Vogt na př. dí: Každý přírodopisec dospěje k tomu náhledu, že všechny tak zvané duševní děje jsou funkce mozkové hmoty, anebo, abych se vyjádřil hruběji — že myšlenky mají se k mozku, jako žluč k játrám nebo moč k ledvinám. Celou serii citátů uvádí Volkmann 115 l. c., z nichž patrno, že duševní děje vysvětlují se ději mechanickými hmotnými, u každého jinak. U nás zastupují materialism Pittermann (Oživená hmota), F. O. Vaněk (Jednotný názor o všemmíru). Na půdě psychologie vede k materialismu důsledná psychologie fysiologická, jak ji pěstuje na př. Ziehen, Lange, Mosso. Princip její sice nezní materialisticky: má se dle něho duševní jev vysvětlovati určením svého fysiologického korelátu. Nezapomene-li se při tom, že tím vytčením není kausální poměr mezi duševním a nervovým procesem zjednán, není to materialism, není to stotožnění duševního s hmotným; avšak na to se v praxi právě zapomíná, zvláště když se nervové děje považují za nevědomé děje duševní.

§ 59. C. Spiritualism.

Spiritualism činí přechod od dualismu k monismu; jest v principu metafysickém monistický, avšak v psychologii jest dualistický. Jest jen jedna podstata, jedna substance a ta je duch; avšak duch si tělo vytvoří a pak jsou tu proti sobě dva jevy, tedy dualism. V otázce tedy, o niž nám běží, v otázce o duševním principu, chceme-li jej lišiti od dualismu, padá na váhu pouze to, že duch, duševní princip, je dříve než tělesný, hmotný, že duch je dříve než tělo. Spiritualistické jsou pak vlastně všechny názory, dle kterých

existuje pouze nehmotný duch, bůh, který stvořil svět z ničeho a který vdechl člověku nesmrtelnou duši. Kdybychom tyto názory všechny uváděli, nedospěli bychom konce.

Obmezím se tudíž na dva druhy ostře vyznačené pomíjeje četných nuancí a nazvu je spiritualismem sensualistickým a dynamickým. Onen poznáme dle význačné věty: hmotné existuje jen jako má představa a typickým představitelem jeho jest BERKELEY. Jeho názor lze shrnouti větou právě uvedenou, přidáme-li k ní, že reálně existuje jen duše. S nepopíratelnou jistotou jsou nám dány pouze představy a ty nelze vysvětliti působením vnějšího světa na smysly, neboť všechny předměty světa vnějšího jsou jen jevy ve smyslech a skládají se jen z představ. Nemůže tedy nic existovati mimo mne, neboť kdybych neměl představ, nebylo by tu ničeho a je-li tu něco, tož to musí býti téže podstaty jako duše, neboť různé podstaty nemohou na sebe působiti, příčina nemůže způsobiti nic různorodého. A to něco, co mimo mne existuje, jest bůh — duch. Svět představ jest řeč, kterou k nám (k duším našim) mluví bůh.

Tento čirý idealism nebo sensualism (solipsism, poněvadž existuji vlastně jen já) zmírněn byl v anglickém empirismu mlčky uznávanou hmotou. Svět jest sice má představa, ale také všechny jiné pojmy, které pocházejí z dojmů smyslových, jsou mé představy; i duše, i bůh, i já sám jsem sobě představou, co tedy existuje? Něco, o čem nemohu říci ani že je to hmota ani duch — avšak když duše je představou nebo řada představ (Hume, Mill), tož spíše uzná se existence hmoty a je pochopitelno, že právě nejpsychologičtější, jak by se zdálo, sensualism zcela přirozeně přechází

v nejradikálnější materialism. Proto empiristy a asocianisty anglické je těžko zařaditi do našich kategorií. V nejnovější době přišel Berkeley na novo ke cti. Nejen že se znovu jeho spisy vydávají s velikým úspěchem, také jeho učení hledí se dostati do přírodních věd. Moderní Berkeleyovci nazývají se imanentními filosofy a vydávají svůj časopis Zeitschrift für imanente Philosophie (od r. 1895), v němž se stanoviska čirého idealismu hledí řešiti nejen metafysické otázky, ale také jednotlivé vědy, zvláště psychologii a přírodní vědy stanovisku tomu přizpůsobiti. Čelnější zástupci: Kaufmann, Schubert-Soldern, Schuppe, Marschner.

Jest také celá řada idealisujících přírodovědců, kteří chápou se principu Berkeleyovského, aby čelili materialistickému názoru na svět, pokud, dle jejich názoru, brání postupu přírodního badání náležitým směrem. Opírají se tomu, aby za fakty se pokládaly výtvory naší spekulace, jimiž hledíme pochopiti souvislost dění přírodního, jako atomy, síly, energie atd. a upozorňují, že jediná daná skutečnost jsou stavy našeho vědomí, a že tudíž marna jest snaha duševní dění vysvětlovati zákony přírodními, které platí jen o dění hmotném. Všichni vitalisté jsou takovíto idealisté, životná síla, která má býti strůjcem organického života, jest pojem, kterým se zase do vědy vrací vyobcovaný princip duševní, jemuž se má podrobiti hmota, a který mají uznati chemikové a fysikové vedle svých exaktních formulek a rovnic. Z tendence této vyšel také Mareš̊v spis Idealism a realism v přírodovědě, v němž možno se o idealistickém sklonu části přírodovědců, zvláště ve fysiologii do podrobna přesvědčiti.

Pro vědeckou psychologii čiré idealistické stanovisko není žádným ziskem; neboť důsledně mizí hranice mezi duševními a hmotnými ději. Vždyť vše, co nazýváme hmotným, jsou vlastně stavy našeho vědomí a pak by měla místo věd nastati jakási panpsychologie. Ve skutečnosti však se nedůsledným zdůrazňováním idealistického stanoviska jenom zmatek v základních pojmech rozmnožuje. Stanovisko to nechme pro theorii poznání a metafysiku, avšak v psychologii držme se empirie světa smyslového, ve kterém nám jest žíti a ve kterém má základ vývoj vědeckého poznání. Hleďme ve vědě poznati jevy, a proniknouti za ně ponechme filosofii.

§ 60. Dynamického spiritualismu známkou je myšlenka, že duše jest tvořivý princip ve hmotě, ať již existují duše a hmota zároveň od počátku anebo jeden po druhém. Princip ten proniká a působí hmotou jako síla. Ve starověku jest zástupcem tohoto názoru ARISTOTELES, jehož definice duše: *ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος* (duše jest tvořivý princip těla živého) může platiti za heslo dynamického spiritualismu až na naše doby. Duše dle ARISTOTELA dává tělu formu a vede jej k uskutečnění této formy jakožto k jeho cíli, jsouc příčinou pohybu (života). Z toho důsledně plyne, že duše není nic mimo tělo. Avšak ARISTOTELES není v té příčině důsledný a jak VOLKMANN I., 127 přesvědčivě srovnáním jednotlivých výroků dokazuje, podléhá vlivu prostonárodního názoru o substantiální a konkrétní duši. Připisuje jí části, mluví o působení těla na duši, hledá místo pro jednotlivé části a tak svůj původně monistický princip sešinuje v dualism, který přešel do filosofie scholastické a tak přizpůsoben byl názoru kře-

sťanskému. U sv. Tomáše Akvinského formující tvořivý princip aristotelský změněn jest v samostatnou substanci duševní, která existuje bez těla jakožto andělé, a tento názor stal se převládajícím v scholastice (forma sive substantia simplex) přecházeje v dualism Descartesovský.

V novověké filosofii počíná se objevovati dynamický spiritualism po Kantovi. C. G. Carus obnovuje skoro doslovně definici Aristotelovu a nazývá tělo prvním činem duše, nejčistším symbolem jejím, schématem a obrazem ideje, která činí základ duše. Fischer, Burdach, Heinroth nazývají ji silou, která však má samostatnou existenci; odtud protiřečný výraz: substantielle Kraft u Fischera. Tělo jest jen vnější jev, projev duše (Heinroth). *) Mimo to činí se rozdíl mezi duchem a duší. Duch je princip životní vůbec, duše částí jeho v člověku; duše dle Schuberta vdechuje ducha, víra slouží při tom duši jako plíce tělu.

Nejdůležitější zástupce tohoto spiritualismu je J. H. Fichte, u něhož je duše reální bytost, která si tělo sama ze sebe vytvořuje, tak že tělo jest její reální a vědomí její ideální projev. Od něho pochodí výrok, že jest eine dynamische Gegenwart der Seele im Leibe, odkudž jsem vzal epitheton na označenou tohoto druhu spiritualismu. Fichteův názor sdílí také psycholog Beneke a jeho žák Fortlage, dle něhož hmota nemá samostatné existence, a životní proces cílí k zduševnění hmoty (die Materie wird im Lebensprocesse fortwährend in Seelen zurückgeläutert. Der Leib ist eine Retorte, in der Seele und Geist ausgezogen wird aus

*) Das Lebensprincip löst sich in seinen höheren Entwickelungen von seinem Werke, dem Leibe, ab und besteht als Selbsteigenes, als Seele, als Abbild des Weltgeistes.

materiellen Stoffen wie man Alkohol aus Getreide bereitet). Takto vydobytý duch ale není už hmotný. Myšlenky naše jsou na volnost puštění otroci, jimž jest na chvilku popřáno navrátiti se do původního stavu, které se však potom opět musí vrátiti do jha otroctví .... duch a hmota obchodují spolu (stehen im Handelsverkehr); duše a elektřina mají se k sobě jako zboží a peníze. Tyto obrazy svědčí o nesnázi představiti si poměr těla a duše se stavoviska spiritualismu.

Také SCHOPENHAUER bývá sem počítán, avšak jeho názor je tak neurčitý, nebo lépe řečeno kolísavý, že jej docela dobře mezi Spinozovské monisty můžeme zařaditi. HARTMANNOVO Unbewusstes (nevědomé) sem více spadá, ale také není určitě vymezeno. Mystikové od spiritualismu přešli k dualismu duše a těla a k trialismu hmoty, duše a ducha, kdež duše jest hmotný útvar ovšem jinak složený než tělo. V Anglii nazýváni byli naši spiritisté spiritualisty, což má znamenati ty, kdo věří v duchy, a oni rádi toho názvu užívají, aby si mohli vyšlapovati pod maskou filosofie.

Spiritualism dynamický opírá se s psychologického stanoviska o všechny fakty zkušenosti, v nichž duše, neb jakkoli jinak ten životní princip chceme zváti, jeví se jako síla tvořivá, v umění, ve společnosti, vůči přírodě, vůči tělu. Lékaři a fysiologové vyprávějí případy, kde organický život těla řídí se myšlenkou, vůlí člověka, a moderní hypnopati to dokazují experimentálně.*) V umění genius divy tvoří a

*) Hypnotisovaná osoba podléhá tak vůli hypnotiseura, že má jen ty představy, vjemy, myšlenky, city, snahy, které na ni přenese — jí sugeruje —, ale po nich někdy zůstávají v organismu fysiologické, zcela zřetelné stopy — stigmata říkají těm úkazům. Postačí

tvoří ze sebe. Jevy společenské jsou s jedné stránky pohým výtvorem ducha společnosti, jenž jest výslednicí anebo nějakou sumací (ovšem ne aritmetickou) duší jednotlivých. Společenské jevy, dějiny mají původ v nitru člověka a uskutečňují se přes překážky, jež jim staví na odpor příroda. V mravním ohledu přisuzujeme si úplnou svobodu, jednání, jímž zasahujeme v dění světa vůkolního, jest dílem naším, výtvorem naším.

Též dovolávají se spiritualisté instinktu. Činnostmi, jež nazýváme instinktivními, uskutečňuje, realisuje se nějaká idea, jíž jsme si vědomi teprv, až je hotova. Něco tu působí tělem naším ve svět vnější. Idea, myšlenka sama se jaksi propracovává k uskutečnění. Dlužno přiznati, že právě spiritualisté velmi přispěli k poznání této stránky duševní činnosti lidské, vedeni jsouce k tomu svým stanoviskem.

§ 61. D. Monism v užším smyslu objevuje se jako identism, pluralism a novospinosizm. Společné mají, že odnímajíce hmotě i duši samostatnou existenci, pokládají obě za projevy něčeho třetího, co tvoří podstatu všeho dění a jedině existuje.

Otcem všech je Spinoza, nejhlubší filosof na po-

---

na kůži hypnotisovaného položiti kus papíru, sugerovati mu, že je to »křenová placka«, že to pálí atd., a na kůži objeví se skutečné puchýře jako po skutečném obvaze. Viz Schmidkunz, Psychologie der Sug. 136. Lékaři dotvrzují, že silná vůle žíti, důvěra v uzdravení má blahodárný vliv na průběh mnohých nemocí (Víra tvá tebe uzdravila). — Při nemoci herpes zvané, která vzniká z psychické příčiny (leknutí), objevují se ekzemy na té části těla, jíž se leknutí týče (kde se netýče leknutí určité části, objevují se v obličeji). — Vliv představ na těhotenství je znám i v lidovém léčení (zhlídnutí).

čátku nové doby, jenž k monismu dospěl snahou vyvarovati se nepřístojnostem Cartesiovského dualismu, které se hlavně jevily při otázce o vzájemném působení těla a duše a poměru boha k této dvojici. Spojil obě substance, hmotnou a duševní, rozprostraněnou a myslící v jednu, v boha, jehož jsou duševnost a rozprostraněnost atributy, vlastnosti, podle toho, s jakého stanoviska jej představujeme. Jednotliviny pak jsou modi (jednotlivé případy) těchto atributů, modifikace božské substance, která se v vědomí projevuje buď hmotnou nebo duševní svou stránkou. Každá jednotlivina jest jednou stránkou tělesem, druhou stránkou ideou tohoto tělesa. Ve světě tedy jsou dvě řady rovnoběžné těchto modifikací, které jsou na sobě nezávislé, ale v každém bodě si odpovídají. Tak také duše a tělo nejsou samostatné bytosti, nýbrž dvě stránky jedné a téže jednotliviny (individua). Duševní stránka, duše individua, jest idea toho těla, kteroužto má bůh, je myšlenka boží, proto jest individuum schopno myšlení. Avšak tu nastává nesnáz: co jsou nyní ty myšlenky duše? Spinoza nemůže jinak odpověděti než, že i ty myšlenky individua jsou vlastně myšlenky boží (affectionum idearum ideae in Deo eodem modo sequuntur et ad Deum eodem modo referuntur ac ipsae affectionum ideae). Tím však nastávají nové nesnáze a je pochopitelno, že Spinoza, aby jim uniknul, dopouští se všelikých nedůsledností. Celkem však jsou jeho názory, i důsledné i nedůsledné velice blízké moderním názorům o vzniku pocitů a vůbec o poměru duševních jevů k hmotným, že nestačíme se jeho bystrozraku obdivovati.

Spinozův názor zamlouval se velice Kantovi. V 2. vyd. Kritiky č. r., kde promlouvá o nesnadné otázce

vzájemnosti duše a těla, vidí obtíž v tom, že p ř e d p o k l á d á se naprostá rozdílnost obou; ale dodává, že tato rozdílnost týče se pouze jevů a ne podstaty lidské osobnosti, a že přestává, když myslíme si člověka jako věc o sobě. V plném rozsahu přijal názor Spinozův SCHELLING, ač je těžko z jeho měnivých názorů určitý pojem duše vytknouti. Proto nazval svou filosofii filosofií identity. HEGEL podržel také základní myšlenku Spinozovu, ale tím, že hleděl pochopiti a vylíčiti vývoj světa z původní, jednoty, přesmykl se do spiritualismu; neboť absolutno jest duch, tvoří si hmotu a skrze ni propracovává se k uvědomění, k původnímu stavu. S psychologického stanoviska je vůbec radno do říše Hegelových pojmů se nepouštěti.

§ 92. P l u r a l i s m pochází od LEIBNICOVA pojmu monady. Monadism Leibnicův je atomism obměněný představami křesťanského názoru, monas je vlastně pokřtěný atom. Atomism má jisté výhody pro vysvětlování dění přírodního, zvláště pro vývoj, ale nedovede vysvětliti duševnost. Z oposice proti Descartesovi (i Spinozovi) LEIBNIC chopil se ho a přizpůsobil jej křesťanskému stanovisku; atomy oduševnil. Celý svět skládá se z maličkých punktuálních bytostí bez rozsáhlosti, ale při tom činných, působících a představujících, které spojují se v celky, v nichž jedna monada převládajíc udržuje množství pohromadě a v součinnosti. Duše člověka jest nejvyšší monada organismu. Tak se vysvětlí pohodlně vznik individuálních bytostí, což činilo takové potíže i dualistovi DESCARTESOVI i monistovi SPINOZOVI; avšak nová záhada vzniká, kterak ty monady tvořící individuum skrze jednu monadu se drží v souvislosti a jaký jest jejich život výsledný, jak působí tělo na duši a obráceně. LEIBNIC zase utíká se o pomoc k bohu skrze předurčenou harmonii.

Z pojmu monady totiž vyplývá, že žádná není závislá na druhé, žádná tedy na druhou nepůsobí, není mezi nimi kausálního spojení, každá vyvíjí se ze sebe, má příčinu vývoje v sobě; ale všechny vyvíjejí se tak, že změna jedné odpovídá změně druhé, mezi jejich vývojem jest ideální souhlas, poněvadž monady jsou stejného původu pocházejíce z téže tvůrčí myšlenky boží a bůh stvořuje svět neměl na mysli jednu monadu, ani jedno individuum, nýbrž jejich celek a tím jich souhlasný vývoj předurčil.

Pojem monady obměnil HERBART v pojem reálu a to tak, že ty jednoduché, nehmotné, punktuální bytosti, z nichž skládá se svět, jsou (na rozdíl od ponětí Leibnicova) absolutně nezměnitelné a setrvávají stále ve snaze podržeti svou jednoduchou kvalitu. U LEIBNICE se vyvíjejí, u HERBARTA nemohou se vyvíjeti a vývoj jest jen v jejich soustřeďování se v celky. Tato snaha udržeti se v původním stavu jest příčinou změn a uvědomění, příčinou duševního života, kdežto seskupování se reálů v celky větší menší jest příčinou dění přírodního, vzniku jednotlivin, které také se chtějí udržeti a jichž vědomí soustřeďuje se v jednom převládajícím reálu, duši, který jest jaksi výslednicí soubytí reálů v jednotu seskupených a representantem, výrazem jejich jednoty.

Tento poměr reálu a z něho vyplývající představa o duši je, jak patrno, neempirický, a nemůže tvořiti základ a východisko empirické vědecké psychologie, ačkoli se HERBART tímto epithetem velice honosil a ačkoli HERBARTA právě pokládají za zakladatele empirické psychologie.

Především není rozřešena tím nijak záhada o vzájemném působení těla a duše; neboť při všech mož-

ných pokusech zůstává vždy nepochopitelným, jak se může ve skupině samostatných neměnných bytostí objeviti stejnorodá, stejně samostatná a neměnná bytost, která by v sebe pojala všechny změny jiných bytostí a za ně si je uvědomovala. Poměr reálů v takové skupině je nepředstavitelný a nevysvětlitelný.

Nesnáze se množí tím, že když jest v těle jeden ústřední reál, nutno určiti jeho sídlo. HERBART praví, že nemá určitého nezměnitelného sídla, ale že se pohybuje ve Varolově můstku (ganglion — uzlina — mozku středního) sem a tam, ač je to v odporu s neprostorností duše. Proto VOLKMANN, nejvážnější a nejkonservativnější herbartovec mezi psychology, odpověď na otázku o sídle duše pokládá za bezpodstatnou a spokojuje se s možností, že duše může sídlo své v těle měniti. Že tím nejsou nesnáze zažehnány, je na bíledni. Nesnáz spočívá dále v tom, že nemůžeme pochopiti, jak by z reálů jednoduchých, neprostorných mohla vzniknouti skupina prostorná, jako je naše tělo, a jak by v této prostorové skupině reálů měla býti umístěna jedna neprostorná.

A co jsou pak představy? HERBART odpovídá: Selbsterhaltungen der Seele, jsou to stavy ústředního reálu, duše, která se brání změně způsobované jinými reály. To by se ještě dalo pochopiti; avšak jak vysvětliti kvalitativní různost představ, tedy těch změn, těch Selbsterhaltungen při duši jednoduché? Tu by přece měly býti změny jen kvantitativní, silnější neb slabší, ale ne rozdílné obsahem, jako to je při počitcích a představách. Ještě jednu nesnáz uvedu.

Že duše je síla, že působí jako si to představujeme o silách vůbec, to pochopujeme; avšak že by stavy duše, představy, byly silami, to už nejde nám

na rozum; co by to bylo, síla síly? a přece s nimi Herbart zachází jako se silami a chce dokonce jejich působení vyjadřovati mathematickými formulemi. Z toho všeho patrno, že metafysický podklad Herbartovy psychologie je velice vrátký, a není divu, že jeho následovníci nejdříve se jeho metafysiky zřekli. O té se už vůbec nemluví. Avšak v psychologii, která založena jest na metafysických předpokladech, nešlo tak snadno vymýtiti je, tudíž byly modifikovány a přizpůsobovány víc a více empirickému stanovisku. Tím však herbartovská psychologie ponenáhlu pozbývala svého zvláštního rázu a nejmladší psychologové ocitli se mezi empirickými psychology, jako to platí o Steinthalovi, a to znamená konec školy herbartovské v psychologii. Nyní, když Steinthala připočteme k novým psychologům, representuje herbartovskou psychologii jediný Volkmann svou výtečnou knihou, která vychází v nových vydáních, jejíž výtečnost však záleží ne v analyse jevů duševních se stanoviska herbartovského, ale v pečlivém registrování a urovnání historického materiálu, pro kterouž příčinu nepřestává býti nezbytnou příručkou každého psychologa. Mimo to udržuje se herbartism v pedagogice a ve školních knihách, či vlastně v pohodlném konservatismu středoškolských učitelů, kteří nechali třicetiletý vývoj uplynouti bez povšimnutí. Herbartovci ještě sice udržují svůj časopis: Zeitschrift für exacte Philosophie, jenž s titulem pozměňovaným vychází od r. 1860, ale ten nyní více týče se pedagogiky, kdežto psychologické články vyjímají se tam spíše jako retrospektivní reflexe. Poněvadž na universitách dorostu nemá, můžeme říci, že herbartism v psychologii patří minulosti; s ním také pluralism.

§ 63. Nejrozšířenějším stanoviskem mezi moderními psychology je vedle fysiologickomaterialistického novospinozovský monism, jehož podstatu a filosofický význam jsem již vyložil. Poněvadž nejspíše odpovídá faktu fenomenálního paralelismu, o nějž se čistě empirická psychologie musí opírati, nazýváni jsou jeho zastanci paralelisty, ačkoli není dobře, že se tímto označením z fakta paralelismu činí filosofická hypothesa. To musíme míti na paměti, že fenomenální paralelism jakožto fakt není totožný s hypothesou monistickou, ač jí jest podkladem a důvodem, a že vyvrácením případným, anebo znehodnocením této hypothesy ve filosofickém smyslu nepřestává býti faktem, že se tedy vyvrácením monismu nedá fakt ten vyvrátiti. Poněvadž jest snáze hypothesu filosofickou, jež se domáhá jen pravděpodobnosti, vyvraceti, je to oblíbenou methodou antiparalelistů odtud podnikati útok na fakt fenomenálního paralelismu, čímž se otázka sešinuje na pole metafysické a místo zjasnění zbytečně ztemňuje.

K paralelistům náležejí nejpřednější psychologové nynější: Spencer, Wundt, Paulsen, Höffding, Fechner, Mach, Arenarius.

Literatura. Přehled názorů o duši tuto podaný učiněn je se stanoviska pouze psychologického a není přihlíženo při materialismu, spiritualismu atd. k celkovému názoru na svět. V té příčině jest hledati doplnění v kterékoli knize o dějinách filosofie. V naší literatuře zvláště pěkné vylíčení názorů o duši řeckých filosofů v Drtinově spise Myšlenkový vývoj evropského lidstva na příslušných místech. Přehledy podobného druhu podává na př. Volkmann v psychologii, Erstes Hauptstück C. Ansichten über das Wesen der Seele. Höfler ve velké psychologii § 17., kdež theorie o duši rozděluje na Causalitätstheorien, které při-

jímají vzájemné působení psychického na hmotné (dualism a spiritualism) a na Identitätstheorien (monism a paralelism). Rehmke v psychologii a ve spise Die Seele. O. Flügel, Die Seelenfrage mit Rücksicht auf die neueren Wandlungen gewisser naturwissenschaftlicher Begriffe. 1878. Kapras, Rozpravy psychologické str. 119—180: O přirozenosti lidské. Bergmann, Materialismus und Monismus 1882. Quido Villa, Einleitung in die Psychologie der Gegenwart. Z vlaského přel. Ch. D. Pflaum. 1902, 3 kap. Geist und Körper. F. Masci, Il materialismo psicofisico a la dottrina del paralelismo in psicologia (Neapol, 1901). Grot, Die Begriffe der Seele und der psychischen Energie in der Psychologie (Archiv für syst. Philosophie IV. 3.). Jerusalem, Einleitung in die Philosophie 1899. § 28—30., obsahují stručně pěkný přehled o názoru materialistickém, spiritualistickém a dualistickém. Osvald Külpe (přel. F. Lukavský) o dualismu a spiritualismu § 17. a 18.

Ve Francii dosud převládá spiritualism; v Italii materialism. — Název »psychologie bez duše« pochází od F. A. Lange, u něhož tím označeno jest stanovisko materialistické.

Kapitola šestá.

DŮSLEDKY Z FAKTU PARALELISMU.

§ 64. Z faktu paralelismu plyne, že jevy duševní jsou děje. Abstrakce theoretické z duševních jevů nesmí se činiti skutečnostmi. § 65. Děje nervové jsou reakce, duševní jevy jsou uvědoměním si reakcí organismů sprostředkovaných nervy. § 66. Jako takové musí míti v obsahu svém předně vědomí o poměru změny k danému stavu organismu, stránka citová. § 67. Dále musí se při nich nějak uvědomiti vzruch v dráze motorické — stránka snahová. § 68. Konečně musíme si při každé reakci uvědomiti rozdíl, je-li vykonána jinými nervy — stránka obsahová. § 69. Každý jev duševní má tedy tři stránky a nikdy nevyskytují se představa, cit, snaha samostatně. § 70—71. Domněnka, že by cit vyskytoval se sám, poněvadž jsou zvláštní nervy pro bolest, je nesprávná. § 72. Nesprávné je souditi na samostatné vyskytování se citů ze zkušenosti psychické, na př. z analgesie a anesthesie; § 73—74. anebo z obsahové nezřetelnosti dojmů, pocházejících z vegetativních činností organismu. § 75. Další důsledek: děje duševní nelze děliti na aktivní a pasivní. Výklad samočinnosti duševní. § 76. Závislost duševního dějství na tělesném organismu. Přirozenost a prostředí. § 77. Dědičnost. § 78. Vlivy prostředí fysického. § 79. Vlivy společenského prostředí. § 80. Důsledky pro pedagogiku. § 81. Rozdíl pohlaví. § 82. Charakteristická známka typu ženského. Povýšenost muže nad ženou. § 83. Povýšenost ženy nad mužem. § 84. Vliv stáří. § 85. Psychologie abstraktní a konkrétní. Typy. § 86. Normální a abnormální děje. § 87. Poměr psychologie k sociologii. § 88. Jevy společenské nejsou duševní. Obor psychologie konkrétní vzhledem k společnosti: typologie společenská, psychologie kolektivní, psychologie davu.

§ 64. A. Z poměru duševního jevu k jeho fysickému korelátu, jak je dán zkušeností a z povahy duševnosti, jak je označena naší definicí, vyplývá, že si každým jevem duševním uvědomujeme, co se děje v nervstvu. O nervstvu a jeho změnách není ovšem v prvotním obsahu vědomí nic přímo dáno, ale když jsme dospěli k takovému stupni poznání, že víme o nervech a o tom, co se s nimi děje a díti může: můžeme také a máme právo odtud obsah vědomí určovati, nedadouce se vyrušovati úvahami idealistickými. A náš první důsledek bude zcela nevinný.

Poněvadž to, co provází uvědomění, jsou *děje nervové*, jsou *duševní jejich koreláty uvědoměním* dějů a jakožto uvědomění dějů můžeme i duševní jevy samy o sobě pokládati za děje a nesmíme na to zapomínati, ani když mluvíme o stavech duševních. Duševní jevy nejsou nic trvalého, nic hotového, nemůžeme v nich spatřovati analoga předmětů a věcí a měli bychom je také podle toho označovati slovesy nebo slovesnými substantivy a nikoli substantivy předmětnými. V obyčejném způsobu myšlení pokládají se abstrakce psychologické, jimiž označujeme a zahrnujeme druhy jevů duševních (jako představa, cit, paměť, počitek) za něco reálně existujícího, jakoby nějaká duševní věc; říkáme-li: mám představy, myslíme to hodně konkrétně, jako by ta představa byla něco samostatně existujícího. Aby se předešlo nedorozumění a aby se tím nemátl výklad dění duševního, měli bychom říkati místo »mám představu«: představuji, místo »mám cit«: cítím atd. Představa není *výsledek* představování, který trvá, nýbrž představa jest jen, pokud představujeme, jako oheň, pokud hoří. Vůle není nějaká reálně existující síla, nýbrž my

chceme, snažíme se za jistých okolností, a když nemáme vědomí snahy, tedy ta snaha, ta vůle nedříme v nás jako nějaká síla, která čeká v napjetí na své vybavení a s kterou fysik musí počítati jako se skutečnou veličinou, i když neúčinkuje mechanickým pohybem. Proto budeme hleděti vůbec vystříhati se podobných výrazů a, kde nebude vyhnutí a my jich přece užijeme, vždy se to státi má s výhradou, která vyplývá z toho, co právě řečeno. Zvěcňováním, hypostasováním psychologických abstrakcí natropilo se mnoho nepříjemností a, poněvadž to přešlo ve zvyk, stížilo se vysvětlení jevů duševních velice.

§ 65. B. Děje nervové jeví se jako r e a k c e. Reakcí míníme pohyb nebo vůbec děj způsobený v nějakém individuu, kterýmž účinek síly zevně působící se obměňuje dle zákonů energie a dle povahy individua tak, aby individuum ve své existenci bylo zachováno.

Reakce jest případ vyrovnání porušené rovnováhy, s kterým se potkáváme v přírodě anorganické při každé změně. V organickém světě je to rovnováha, v níž se nacházejí částky hmoty sloučené v jeden samostatný agregát, v individuum. Každé působení na okolí rovnováhu porušuje přivádějíc v agregát novou energii a každé individuum reaguje, aby vůči tomuto porušování rovnováhy své složení udrželo, aby svou existenci uhájilo. Nedovede-li čeliti svou reakcí působení z vnějška a příbytek energie tak obměniti, aby složení jeho když ne prospěl, tedy aspoň neublížil, hyne. Krystal se rozpadává působením vlhka, voda se mění v páru, rostlina vadne, živočich umírá.

V živočišných organismech představují nervy (a v rostlinných snad analogické útvary) ony dráhy, jimiž

na působení sil z vnějšího světa organism reaguje. S tohoto stanoviska jeví se reakce jakožto účelná změna organismu, způsobená popudem vnějším, nervy změnu tu sprostředkují. Pochody nervové, které provázejí jevy duševní, jsou tedy také takové reakce a proto můžeme říci, že *že každý jev duševní jest uvědoměním reakce.*

§ 66. C. Z toho můžeme nyní určiti blíže vlastnosti toho, co si individuum uvědomuje, čili obsah stavu vědomí vůbec. Držme se účelnosti reakce. Každá reakce děje se tím způsobem, že příbytek energie se buď využitkuje pro utvrzení dosavadního stavu složení, anebo že se příbytek energie, pokud by tomuto složení byl na odpor, odstraní. Přistoupí-li k tomu vědomí, tedy musí v něm vyjádřeno býti, že ten který popud ze světa vůkolního souhlasí a podporuje dosavadní stav individua anebo, že jest mu na odpor; sic by obsah uvědomění byl vždy stejný. Ve vědomí svém skutečně nacházíme toto vyjádření a nazýváme je vědomím libosti, příjemnosti na jedné, vědomím nelibosti, nepříjemnosti, bolesti na druhé straně a shrnujeme tyto stavy vědomí společným názvem *cítění.*

Řekneme tedy, že každá reakce, každý děj nervový je provázen cítěním, t. j. vědomím libosti nebo nelibosti, a poněvadž každý jev duševní je provázen reakcí, že při každém jevu duševním jest stránka citová, čili že každý jev duševní má přízvuk citový. Kdyby si individuum nic neuvědomilo jiného, aspoň cítí, kteryžto závěr shoduje se také s tou okolností a zároveň se jí potvrzuje, že při prudkých bolestech anebo vášnivých vznětech radostných nejsme si ani my na nejvyšším stupni duševního vývoje vědomi ničeho jiného než citu, bolu neb radosti, která nás činí

neschopnými uvědomovati si vše ostatní. Ale to je také hranice, kde vědomí mizí. Také ta věc s tím souvisí, že dle svědectví pedopsychologie první zásvit vědomí u dítěte jest projev libosti neb nelibosti. »Dítě cítí, že trpí,« praví DAURIAC. »Bolest uvádí člověka do života . . . Tajemný moment, jenž duši pohružuje do víru života, přináší jí bolest,« dí paní NECKEROVÁ DE SAUSSURE. Srovnej COMPAYRÉ-MRAZÍK 41. Neodporuje tomu dále ta věc, že psychologové mluví o dojmech lhostejných, neutrálních, o nulovém bodu přízvuku citového. Věc ta vysvětluje se nesprávným pozorováním. U některých vjemů zdá se nám, že přízvuk citový nevyniká, jsou to všední dojmy, jimž jsme zvykli. Avšak dojmy ty střídají se tak rychle, že nemáme času uvědomiti si jich přízvuku citového, a ještě častěji splývá přízvuk z takového jednotlivého dojmu do celkové nálady, která v daném okamžiku ovládá vědomí. Jako si nevšimnu, maje bolest silnější z nějaké rány, jiných dojmů, které by za jiných okolností jistě ohlásily se ve vědomí mém určitým citem, tak zdá se mi lhostejným vše, co nevyrušuje mne z příjemné nálady; vždyť říkáme, že jsa rozradostněn, povznesen, vidím všechno v růžovém světle. Jsem-li naopak mrzut, tu dovede mne nejnevinnější věc ještě více rozmrzoutiti. Konečně zapomínáme, že předmět kterýkoli, i nejvšednější, upoutá-li mou pozornost, tím samým mi není lhostejným; v té pozornosti mu věnované je důkaz libosti, kterou vzbuzuje. — Psychicky lhostejným není nic, v každém jevu duševním najdeme moment citový; nulový bod citové škály je právě nula, nicka, neexistuje. Lhostejnost v obyčejném smyslu jest vždy míněna jako neinteresovanost v jistém směru a ta není důkazem nedostatku citového přízvuku.

§ 67. Uvažujme dále o reakci, jak se jeví se stanoviska fysiologického. Každá nervová reakce, skrze niž se sprostředkuje reakce celého organismu, probíhá způsobem naznačeným schematicky nervovým obloukem. Při každém dojmu súčastněny jsou dráhy sensitivní, nějaké ganglion a dráhy motorické v nervstvu, na každý dojem následuje pohyb části těla, celého těla anebo změna v žlazách, oboje — pohyb i vylučování — jsou sprostředkovány nervy motorickými; vylučování v žlazách je také pohyb, činnost svalů.

Následkem toho musí ve vědomí býti vyjádřeno nějak i to, co se děje v sensitivní části čivového oblouku, i to, co se děje v části motorické. Jestliže ve vědomí libosti a nelibosti máme duševní ekvivalent toho, co se děje v dráze sensitivní, nemůžeme od toho odloučiti ekvivalent motorického vzruchu. Nelze sice domnívati se, že uvědomíme si pohyb, který nastane následkem dojmu; neboť to vědomí je dílem pokročilejšího vývoje a nedosahujeme ho při dojmech některého druhu vůbec, zvláště ne u těch, které mají za následek pohyby v útrobách. Nic nevíme o pohybech srdce, o pohybech plic, žil, střev atd. Avšak, abychom učinili zadost požadavku, že má ve vědomí obrážeti se celý proces reakční, tedy i vzruch motorický, ten přechod energie do drah motorických, musíme přijmouti aspoň, že při každém jevu duševním jest ve vědomí element tomu odpovídající, a to je element snahový. Ten je těsně spojen s elementem citovým a dává mu teprv smyslu. S příjemností a nepříjemností jest spojena snaha uskutečniti to, proč se dojem jeví vědomí příjemným nebo nepříjemným. V dojmu příjemném spočívá vědomí, že se má využitkovati ve prospěch organismu, že je přítomnému stavu jeho pro-

spěšný, že jej podporuje; v dojmu nepříjemném, že má býti odvrácen, že je škodný. To vědomí máme vždy, třeba bychom nevěděli, co se v organismu děje, jakými pohyby se to uskutečňuje.

To je příčinou, že někteří psychologové snahovou stránku ve vědomí neodlišují od citové, spojujíce je v jedno, na př. BRENTANO, a nám, kteří hledáme pro motorickou část reakce ekvivalent ve vědomí, je to důkazem, že takový ekvivalent tam je. A poněvadž jsme shledali, že všechny duševní jevy mají stránku citovou, nemusíme dokazovati, že mají také stránku snahovou. Tím ovšem neříkáme, že jsme si vždycky pohybu vykonaného vědomi, ačkoli je nade vši pochybnost jisté, že při každém duševním jevu nějaký pohyb státi se musí, což se pozorováním potvrzuje.

§ 68. Nyní dlužno vzíti v počet ještě tu věc, že nervy jsou vývojem roztříděny v několik druhů, z nichž každý je určen, nebo chceme-li, vycvičen pro reakci na popud určitého druhu. Jsou tedy reakce způsobované různými nervy různé. Rozdíl nemusí býti v tom, že by fysiologický proces ve drahách vodivých byl různého druhu.

Dle vší pravděpodobnosti, experimenty tomu nasvědčují, je molekulární změna ve vodivém vláknu zrakovém kvalitativně táž jako ve vodivém vláknu sluchovém, když jsou podrážděny. Nebylo dosud konstatováno při tom nic jiného než zvýšení teploty, navodění elektrického proudu a podobné změny ve smyslu zákona energie. Avšak v čidlech, orgánech určených pro vnímání určitého popudu, dějí se různé pochody, jelikož nervová hmota je tam jinak upravena: v oku, v sítnici, je patrnější změna druhu chemického, v uchu v orgánu Cortiho je patrnější změna mecha-

nická. Vodivá vlákna pak převádějí tuto různou změnu do ústředí asi jako drát, spojující telegrafní, telefonní stanice, jehož změna je v obou případech stejná, ačkoli děj v počátečním a koncovém aparátu jeví se různým účinkem. I musíme si představiti, že různé ty účinky v čidlech zapřičiňují různost příslušného stavu vědomí, takže individuum, uvědomujíc si reakci v nervstvu, rozeznává jednu od druhé, pokud děje se v jiných nervech. V tom je třetí element stavů duševních o b s a h o v ý. Tímto rozeznáváním jednoho stavu vědomí od druhého uvědomuje si individuum různost reakce, z různosti reakce různost změn ve vlastním organismu a zároveň je tím dána možnost uvědomiti si různost příčin ve vnějším světě, z něhož reakce je navoděna — poznávati tento vnější svět.

Že obsahový element neschází při žádném jevu duševním, to netřeba dokazovati, poněvadž právě na tento moment klademe největší váhu. Co si uvědomujeme, co se děje? jsou otázky, které si klademe při všem duševním dějství. My musíme obsahový element předpokládati také na samém úsvitě duševního dění, poněvadž jest podmíněn růzností reakce, kteráž zase je podmíněna diferenciací, rozlišením soustavy nervové.

Kdy si organism živočišný počne uvědomovati, či kdy začíná ve vývoji živočišném život duševní, nedovedeme určitě říci; ale tolik můžem souditi, že i na nejnižším stupni jest možný rozdíl mezi reakcemi, jakmile se objeví třeba jediný oblouk čivový, první dráha nervová. Neboť už tu je rozdíl mezi reakcí, která děje se celou hmotou tělovou, a reakcí zprostředkovanou, řízenou sebe nedokonalejším vláknem nebo orgánem nervovým; i zde na tom nejnižším stupni jest možnost uvědomiti si rozdíl reakce. A předpoklá-

dáme-li na tom nejnižším stupni nějaké uvědomění, nemůžeme z něho odloučiti element obsahový,

§ 69. Dává se nám tudíž jako výsledek úvahy o povaze duševních stavů tento:

Každý duševní jev má tři stránky: citovou, snahovou a obsahovou, které v něm jsou nerozlučně spojeny.

Zkušenost tomu nasvědčuje. Volme kterýkoli jev duševní konkrétní a nebude za těžko nalézti a vytknouti všechny ty tři stránky. Nesmíme však dáti se másti psychologickými abstrakcemi, nýbrž přímo obrátiti se ke zkušenosti. Nepozorujme představu, ale všimněme si představování, neanalysujme cit, nýbrž ty složité děje, které nazýváme nadějí, strachem; neanalysujme vůli nýbrž jednání, a všude najdeme ony tři momenty.

Zkušenost dále nasvědčuje, že nikde v ní nenajdeme některou z těch tří stránek jako samostatný jev, jako jediný výlučný obsah vědomí v daném okamžiku. Do tohoto omylu svádí nás, že zabývajíce se jednou stránkou na ostatní zapomínáme. Nejčastěji při myšlení zdá se nám, že mysl zaplněna jest jen představami, a ty vidíme v odloučenosti od citu a snahy, a stavíme požadavek, aby rozum odolával vůli a citu. Na tom omylu zakládala se psychologie DESCARTESOVA a podescartovských intelektualistů, jakož i všech novějších psychologů, kteří představu nebo »pocit« pokládají za jev základní a z něho vyvozují cit a snahu.

DESCARTES pokládal za podstatnou známku duševní substance myšlení, tudíž všechny děje duševní byly mu jen případy, obměny, tohoto základního děje. V čem tato universální činnost duševní záleží, to neřekl, rozeznával však aktivní a pasivní obměny my-

šlení — actiones a passiones. Actiones jsou v souhrnu svém vůlí, passiones rozumem; jednotlivé actiones jsou chtění, jednotlivé passiones — myšlenky, představy. On tedy ještě redukci všeho dění na představy neprovedl, ale naznačil ji, umožnil. Podobné stanovisko psychologické zaujal Spinoza.

Leibnic směstknal všechnu duševnost do pojmu monády; tato uvědomujíc si svoje stavy má jen představy. Empiristé počínaje Lockem vidí v duši také jen představy, které vznikají jednak dojmy vnějšími (počitky), jednak spojováním těchto, asociací (odvozené představy). Zákony tohoto spojování, zákony asociační, vysvětlují pak všechno dění, odkudž anglická psychologie od Lockea až po Milla ml. a Spencera dostala jméno asociační. V ní také cítění a chtění bylo vyvozováno z představování a srovnává se docela se základními předpoklady těchto theorií, že i city i snahy mohou se objevovati samostatně ve vědomí. Pokud předpoklady theorií těchto jsou metafysické (u Descartesa, Spinozy, Leibnice i Lockea), odpadají důsledky z nich samy sebou. Proti Humeovým a Millovým empirickým dedukcím svědčí zase nezdar pokusu vysvětliti cit a vůli z představy, že nemohou se vyskytovati samostatně, o čemž obšírněji jsem pojednal v Elementu psychologickém (Rozpravy čes. akad. třída I., 1895, kap. 7.).

§ 70. Vyskytuje se mínění, že můžeme míti ve vědomí samotné city, zvláště pocit bolesti. Tím by věta naše, že každý jev duševní má tři stránky, byla vyvrácena.

Někteří fysiologové, mezi nimi Landois (Lehrbuch der Physiologie), Schiff (Lehrbuch der Phys.), z novějších E. Kröner (Das körperliche Gefühl, 1887), tvrdí,

že jsou pro bolest zvláštní nervy, pak by ovšem pocit bolesti mohl se vyskytnouti sám o sobě ve vědomí bez obsahového i snahového elementu, anebo aspoň bez obsahového. Byly by to nervy, jež po celém těle jsou roztroušeny, nemajíce zvláštního zakončení, a jež se nazývají tělovými (tělosmyslovými). Avšak tato domněnka vyvrácena jest z jedné části pokusy, které činil LEHMANN (Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühlslebens. Z dánského přeložil Bendixen 1892, § 38—45). Ten shledal, že na celém povrchu kůže nacházejí se roztroušeny ve větších menších mezerách nervy trojího zakončení, jichž podrážděním vzniká trojí druh počitků určitého obsahu: tlaku, tepla a zimy. Ve všech bodech povrchu, kde tyto nervy končí a v jejich bezprostředním sousedství, kde žádných nervů není, možno vzbuditi také dojmy bolestné, ale nikdy není bolest takto způsobená bez zabarvení obsahového, takže dosti zřetelně rozezná se bolest pocházející z těch tří různých druhů nervů.

Na bodech s nervy tlakovými cítí se bolest píchavá (stechender Schmerz), na nervech tepla cítí se při 62° C palčivá a při nervech chladna — až při 45° C — mírná štiplavá. Osoby zkoušené rozeznaly při zavřených očích zcela dobře druh bolesti, tak že není pochybnosti, že rozdíl ten byl způsoben zabarvením obsahovým pochodícím z různosti nervů. Poněvadž jiných nervů na povrchu těla není, odpadá domněnka, že by zde byly zvláštní nervy pro bolest.

§ 71. Jiný důvod existence zvláštních nervů pro bolest a pro samostatnost citu byl spatřován v tom, že mezi uvědoměním si obsahu hmatových a tepelných vjemů a jejich příslušného přízvuku citového (po případě bolesti) uplyne jistá doba, tak že ve vědomí

element obsahový a citový nejsou vždy najednou. Weber pozoroval, že, ponoříme-li prst do vody při 70° R, uplyne 1·5—2 vteřiny, než dostaví se bolest taková, že musíme prst vytáhnouti; při 44° R uplyne docela 28 vteřin. Položíme-li ruku na horké těleso, čijeme dříve dotknutí než bolest. Totéž pozorujeme při píchnutí hodně špičatým předmětem. Také prý se po zaslechnutí mocného zvuku lekneme teprv za chvilku.

Všechna tato pozorování jsou správná, ale neplyne z nich to, oč běží. Dostavení se bolesti po uplynutí jistého času vysvětlí se tím, že není citovým ekvivalentem dojmu na začátku jeho (toho píchnutí, dotknutí, ponoření prstu), nýbrž stavu organismu, který se dostaví teprv jako následek prvotního popudu. Píchnutí způsobí změnu, která v nejbližším okolí šíří se postupně. Z počátku se změnou tou funkce zasažené části neruší, tedy není podnětu, aby objevil se příznak nelibý; teprve když porušení funkce se dostaví, dostaví se také vědomí bolesti. Za chvilku po píchnutí do rány vnikne vzduch, vylije se krev atd. a *to* působí bolest; kdyby se nám podařilo následky tyto zameziti rychlým zakročením, nedostavila by se bolest (rychlým podvázáním poraněné části, léčidly stahujícími, jako je arnyka atd.). Dotkneme-li se horkého předmětu, anebo vstrčíme-li prst do horké vody, do plamene, tu pro první okamžik tloušťka pokožky zabrání, aby popud dostal se k vrstvě spodní, kde by ohrozil existenci nervu. Děje-li se styk s horkým předmětem dosti rychle, bolest se vůbec nedostaví. Také zde tedy bolest později se dostavující je přízvukem citovým j i n é h o dojmu. A co se týče leknutí dostavujícího se po mocném dojmu sluchovém, to si vysvětlíme tak, že v prvním okamžiku je ráz tak mocný,

že nás zbaví na ten okamžik vědomí, čímž mizí nejen obsah, ale i cit — jsme ohromeni. S vědomím dostaví se i cit. Mezera mezi popudem a našim leknutím jest tudíž patrna pouze pozorovateli a nikoli nám, je patrna objektivně a ne subjektivně.

§ 72. Dále poukazovalo se na případy analgesie*) (analgie) a anesthesie.

Analgesií míní se ten případ, když povrch těla nebo část těla stane se necitelným pro bolest, ač zůstává schopnost rozeznávat dojmy dle obsahu. Dostavuje se při jistém stupni omámení étherem a chloroformem, při otravě olovem, a Schiff ji vyexperimentoval pro zadní končetiny zvířat prořízntím šedé hmoty míchy nad počátkem nervů bederních.

Anesthesie jest ten případ, kde mizí schopnost pro obsah dojmů, kdežto zůstává čivost bolesti. Schiff jí docílil prořízntím bílé hmoty míchy. Avšak tyto případy nic nedokazují.

Pokud tyto pokusy konány byly na zvířatech, nemožno z nich usuzovati nic o nějakých zvláštních nervech pro bolest; na stav vědomí zvířete, s nímž se děje pokus, nemohu souditi jinak než ze zevnějších známek. A jak bylo vytčeno v § 24., nemáme ani jednu změnu na povrchu, která by byla neklamnou známkou ve všech případech, že zvíře cítí na př. bolest.

Pokud dociluje se analgesie a anesthesie omámením, nemáme zase žádné bezpečné záruky o tom, co se vlastně v nervstvu děje, a musíme o tom souditi ze změny v duševních projevech, kterýžto soud jest velmi vrátký. Účinek v dění duševním, který jmenu-

*) Tento název navrhuje Külpe (Zur Theorie der sinnlichen Gefühle. Vierteljahrschr. f. wiss. Phil. XI. 449 a n.), poněvadž v řečtině bylo slovo *ἀναλγησία*.

jeme omámením, netýče se jednotlivých činností a úkazů duševních, nýbrž jejich celku. Všechny duševní úkazy jsou při tom změněny, pamět, pozornost, volní činnost, vnímání; schopnosti duševní jsou, pokud o nich mluviti smíme, na jednu stranu zvýšeny, na druhou sníženy. Musíme tedy za to míti, že také změna v nervstvu je celková, týče se všech drah sensitivních a motorických jakož i ústředního orgánu. Není-li tedy z předu dokázáno, že pro bolest jsou zvláštní nervy, nemůžeme to z potlačení citlivosti pro bolest, z případné necitlivosti vyskytující se při omámení teprv usuzovati, sic bychom musili i pro jiné činnosti omámením zastavené nebo ztlumené přijímati zvláštní orgány nervové.

Ještě méně můžeme to souditi z případů anesthesie, kde citlivost pro bolest zůstává, ano se i zvyšuje, kdežto mizí schopnost rozeznávati dojmy podle obsahu; neboť nijak není prokázáno, že ty dojmy bolestné, které při tom člověk má, jsou beze všeho zabarvení obsahového. Absolutních bolestí, bolestí, které by se nerozeznávaly mezi sebou, ve zkušenosti své nenajdeme. Naproti tomu shledáváme, že ta místa těla našeho, která jsou naprosto nečivá, jsou také necitlivá.

Analgesie a anesthesie vyskytuje se také v hypnose a podobných stavech abnormních a tam ji můžeme pozorovati mnohem objektivněji než v případech, kde byla navoděna experimentálním porušením nervstva ve stavu bdělém anebo požitím látek omamujících, a odtud také se můžeme přesvědčiti, že z úkazu analgesie nelze souditi o zvláštním nervovém podkladu pro cítění. Analgesie a anesthesie se v hypnose sugerují. Podstata sugesce není sice na jisto postavena, avšak tolik možno

se vší určitostí tvrditi, že účinek její na hypnotisovaného záleží v odvislosti jeho volní činnosti od vůle hypnotiseura a že toto upoutání vůle cizí děje se násilným vzbuzením nějaké představy. Také cit, příjemnost nebo bolest, nelze jinak hypnotisovanému sugerovati než vzbuzením představy příjemné nebo bolestné. Řekne se mu: »Někdo tě uhodil, bolí tě to«, »Zde je pes, který tě chce kousnouti«, »Zde je zápach nesnesitelný« a pod., a hypnotisovaný jeví v obličeji známky svědčící, že má cit odpovídající oněm představám. Takovéto případy nebude jistě nikdo uváděti za důkaz, že by cit vyskytovati se mohl sám o sobě. Třeba zde není vnější popud, je tu představa, vybavená stopa po takovém popudu a s ní teprv vybavuje se příslušný cit, jako se vzpomínkou na citron ústa stahují.

Jsou však i jiné případy. Je v nich popud, o němž je nepochybno, že v normálním stavu má za následek cit odporný, bolestný, nepříjemný. Dá se na př. hypnotisovanému ocet, inkoust nebo cos podobného, a řekne se, že je to příjemné, aby to vypil. On vypije ocet se známkami největší libosti v obličeji. Tu musíme souditi, že neví, co pije, ale že má představu o nápoji libém, a ta že se vybavuje s takovou silou, že skutečný účinek octa v organismu nepronikne k vědomí, sic by se hypnotisovaný vzbudil. Podobně možno sugerovati, že říznutí nebolí. Moore podává zprávu z r. 1831 o operaci rakoviny provedené na ženě v polovičném spánku »bezbolestně«. Nemocná bavila se s lékaři o jednotlivostech operace, nic necítila, a když se probudila, nevěděla nic o tom, co se s ní dálo a co v spánku mluvila. To by vypadalo velice záhadně a mohlo by uváděno býti za výmluvný důkaz odlouče-

nosti pochodu nervového cit podmiňujícího od pochodu podmiňujícího obsah počitkový. Avšak hned nabude věc jiné tvářnosti, připomeneme-li si, že sugesce je rozkaz. Má-li se zdařiti, musí zníti jako příkaz: »Ty nesmíš cítiti bolest«. To vede k zcela jinému pochopování bezbolestnosti takto vzbuzené. Vzpomeňme na případy potlačení bolesti ve stavu bdělém.

Není právě příliš vzácná zkušenost, že člověk silnou vůlí dovede bolest zmírniti, po případě necítiti. To se nestane jinak, než když na př. v údě, na němž má býti bolestná operace vykonána, nějaké změny úmyslně provede, které mají za následek, že změna způsobená operací zůstane účinkem svým omezena na úd a nepostupuje nervem až do mozku; tedy když provede přibližně nebo analogicky totéž, čeho se dociluje na př. pevným podvázáním prstu: napne vasomotorické nervy, smrštěním a napnutím svalů stiskne žíly (napjetí s tím spojené jeví se i na jiných částech těla, zatínáním zubů, chvěním se) zaráží dech, zastavuje násilně tlukot srdce, a tím vším odstraní nebo zmenší podmínky vodění nervů, mezi nimiž je hlavní nerušený přítok krve. A co takto úmyslně provésti je schopen člověk ve stavu bdělém, to v hypnose děje se vlivem sugesce, na rozkaz, čímž se může část těla nebo celé tělo hypnotisovaného přivésti v kataleptický stav, v němž jest vše obsaženo, co je schopno reakci nervovou zadržeti na cestě do mozku.

Známo jest dále, že mnohá bolest se zmírní anebo vůbec se nedostaví, nevěnujeme-li ději, který ji vyvolává, pozornosti. Šel jsem s hošíkem na procházku; klopýtl a poranil se o kámen do ruky, a jakož u dětí bývá, styděl se za nešikovnost svou a, ačkoli mu v prvním okamžiku vstouply slzy do očí, dal si vy-

mluviti, že to nebolí. Z ničeho nebylo patrno, že by se přemáhal. Jakmile však jsem jej upozornil, že se zakrvácel, a vybídl, aby se umyl, tu pohled na krev jej rozplakal a nářku na bolest nebylo konce. Stalo se mu totéž, co se děje vojínovi, když v zápase necítí poranění. Odvrácení pozornosti má týž zbraňující vliv na postup nervového vzruchu do mozku, kdež by nastalo uvědomění a s ním i příslušný cit, jako silná vůle v případě předešlém.

To nám bude později samo sebou zřejmo, až na svém místě vysvětlíme si, v čem záleží fysiologický podklad pozornosti. Prozatím dostačí nám psychické pozorování, že vědomí vší pozorností upjaté na nějaký obsah je méně dostupno bolesti pocházející z dojmu, na nějž pozornost upjata není, po případě nedostupno. Z toho musíme souditi stejně jako z předešlého, že k uvědomění si bolesti jest třeba, aby nervový vzruch prošel mozkem. A musí-li projíti mozkem, pak z případu analgesie vyplývá logicky jen, že mozkem neprošel, čehož příčina je myslitelná dvojí a to, že mozek nebyl schopen nervový vzruch přijmouti, anebo že dráha vedoucí k mozku bylo přerušena. Prvý případ je pravděpodobný ve stavech organismu, spojených s nevědomím (ve spánku hypnotickém hlubokém, i v obyčejném, pak v mdlobě). Druhý případ je pravděpodobný, v uvedených úkazech zabrány silnou vůlí a pozorností; a je tu docela jedno, j a k ý m způsobem, jakými nervy se spojení periferie s mozkem uskutečňuje, tak že souditi na zvláštní nervy pro bolest nebo na různost nervového vzruchu citového a počitkového naprosto nemám práva.

§ 73. Nelze-li nijakým způsobem dovoditi, že citové stavy vědomí mají svůj podklad ve zvláštních

nervech, ani ve zvláštním pochodu v těchže nervech, pak nemožno existenci samostatných citů chtíti dokazovati jinak než odvoláním se k vnitřní zkušenosti. My na základě této zkušenosti tvrdíme, že není samostatných, isolovaných citů ve vědomí; KÜLPE tvrdí, že takovéto isolované city máme, a to z dojmů pocházejících z útrob tělesných. Jest prý známo, že tyto dojmy jsou empfindungsfrei — prosty zabarvení obsahového, ale že mohou býti zřídlem prudkých bolestí (l. c. str. 442). Tedy dle něho byla by bolest jediným obsahem vědomí provázejícího reakci nervovou způsobovanou trávením, dýcháním, obměnou krve v částech organismu, vylučováním žlaz.

Avšak KÜLPE ihned své tvrzení znehodnocuje tím, že připouští, že bolest vznikající těmito vegetativními pochody jest různého druhu, že má svou specificky citovou kvalitu čili krátce, že se ty bolesti z útrob pocházející navzájem různí. Neboť jsou-li ty bolesti různé, je vždy možno, domnívati se, že různost ta je způsobena kvalitativní růzností počitků. Vímeť, že počitky všech smyslů mohou za jistých okolností státi se bolestnými, a přirozený je závěr, opírající se o teleologický význam citového přízvuku, že stávají se bolestnými, když popudem (příliš intensivním světlem, zvukem atd.) nerv a jeho okolí (tedy na př. čidlo samo) se poškozuje. Proč by to nemohlo býti také při popudech vznikajících vegetativní činností orgánů tělesných? To přece KÜLPE připustí, že ony dojmy nejsou vždy bolestné, ano že jsou i příjemné, a dovolávám se zkušenosti každodenní, že tyto nebolestné, po případě příjemné dojmy také jsou kvalitativně různy. Je zajisté jiný dojem, který máme z ukojení mírného hladu a žízně, dojem z požití alkoholického nápoje,

dojem při kouření a p., ač jsou všechny příjemné. Ta příjemnost má svůj zvláštní ráz v každém z těch případů a ten ráz podrží, i když přejde nemírným stupňováním v nepříjemnost.

Docela pak odejme se Külpovu náhledu podklad, když uznáme za nutné pokládati stav vědomí provázející vegetativní činnost orgánů tělesných za výslednici z velikého množství dojmů. Každým okamžikem děje se změn vegetativních celá řada, a z nich neuvědomujeme si jednotlivě žádnou, právě proto, že je jich tak mnoho. Jakmile však některá z těch změn jeví se škodlivou, ohlásí se ve vědomí přízvukem bolestným a zatlačuje vědomí o ostatních. To je zcela v pořádku, poněvadž organism musí škodlivého dojmu se zbavit, aby zachoval svou existenci. Rozličný pak způsob, kterým hledím se bolesti zbaviti, je důkazem, že změna v organismu způsobená je různá. Pokládám-li různost změny jinde za podklad obsahového elementu vědomí, proč bych ji měl právě v tomto případě pokládati za něco jiného? Külpe, který nepřijímá zvláštní nervy pro bolest, nevysvětlí se svého stanoviska, proč dojem zrakový může býti bolestný, a musil by důsledně bolest takovou prohlásiti také za empfindungsfrei.

§ 74. Nevidím tedy žádného faktu psychického, který by nutil nás souditi, že city objevovati se mohou isolovaně ve vědomí. Jen jedno chci připustiti, že jsou případy, kdy bolest zaujme celé vědomí tak, že všechno ostatní odpadá. Příliš prudký a ničivý dojem, příliš rychle na organism dorážející vzbudí jen bolest, a může se také dojem ponenáhlu stupňovati v takovou prudkou bolest, vedle níž ničeho nejsme si vědomi. Avšak takový případ bolesti znamená již hranici vědomého života. Jakmile se překročí, přestává vědomí,

nastane tma bezvědomí. Může to býti jen okamžik, od něhož ihned na jednu neb na druhou stranu, k vědomí nebo nevědomí, musí nastati postup. Vrací-li se vědomí, vrací se i vědomí obsahu; postupuje-li se do nevědomí, mizí i cit bolesti. Tento jediný případ myslitelný nelze bráti za důkaz isolovaného citu, poněvadž cit je tu vskutku dán s ostatními stránkami vědomí, jenom že nad nimi nabývá převahy.

Nevyskytují se tedy ani představy ani city isolovaně, a poněvadž žádnému psychologu nenapadlo, aby volní činnosti pokládal za možné bez představování a cítění — i ta neurčitá touha do neznáma, ten neurčitý pud k činnosti předpokládají vědomí nepřítomnosti vhodného předmětu, jenž by je uspokojil, a jsou nelibé —: zůstává v platnosti věta pro theorii psychologickou zásadně důležitá, že každý jev duševní má tři stránky: citovou, snahovou a obsahovou. To ve skutečnosti duševní, pokud je přístupna sebepozorování, je viditelno rozborem, a to musíme také předpokládati na nižších stupních vývoje, k nimž není přístupu přímým pozorováním. Již první zásvit duševního života v říši organické musí ty tři stránky v sobě obsahovati, jak bylo výše podotčeno.

Avšak tím není řečeno, že se ony stránky stejnoměrně vyvinují. Na různých stupních vývoje duševního a při jednotlivých jevech duševních na stupni nejvyšším může převládati jednou ta, po druhé ona stránka, vědomí může býti zabráno jednou více tou, po druhé onou, kteréžto okolnosti musí býti při výkladě systematickém náležitě dbáno.

§ 75. 3. Třetí důsledek z faktu paralelismu.

Jsou-li všechny duševní děje uvědoměním si reakce, tedy plyne z pojmu reakce, že pojmové dvojice

aktivnost — pasivnost (činnost — stav) nelze užiti o dějství duševním. Duševní jevy nelze děliti na aktivní a pasivní; duševní jevy jsou všechny stejnou měrou aktivní i pasivní. Pasivní jsou, poněvadž vždycky k nim vychází popud z venčí; organism reaguje, t. j. rovnováha sil v něm působících porušuje se přírůstkem energie, který může přijíti jenom ze vnitř buď dojmem smyslovým anebo dojmem z útrob pocházejícím, kdež dějí se chemické a jiné děje také na popud z vnějška (potrava, vzduch). Aktivní jsou všechny jevy duševní, poněvadž každý má v zápětí změnu v těle nebo pohyb; porušená rovnováha se vyrovnává, přírůstek energie se obměňuje. Uvědomění na tom nic nemění.

S empirického stanoviska aktivnost a pasivnost duševní nedají smyslu. Smyslu nabývají pojmy ty jen za tou podmínkou, když bychom přijímali nějaký substanciálný podklad jevů duševních, který by dojmů doznával z venčí a na ně odpovídal samočinně. Podmínka tato však není závěrem vyplývajícím z empirických faktů. Empiricky platí starý výrok Lockeův: Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu (doslovně: nic není ve vědomí, co dříve by nebylo prošlo smysly), rozšíříme-li význam druhé části výroku »quod non fuerit in sensu« na popud z vnějška vůbec.

Nemůžeme tedy také mluviti o nějaké s a m o č i n n o s t i duševní, pokud se tím míní, že by v organismu lidském byla skryta nějaká síla, obdobná silám přírodním, ale nikde jinde se nevyskytující, která by k působení svému brala impuls ze sebe samé. Podnět musí přijíti vždy ze zevnějška, krátce odjinud, tak jak jsme to již vytkli při výkladě o působení duševního na hmotné a naopak (§ 37). Avšak také nevyplývá z našeho ponětí jevů duševních jakožto uvědoměných

reakcí, že by člověk v duševním ohledu byl pouhý stroj, jako to říkali materialisté francouzští.

Přirovnání se strojem vůbec se na organická individua nehodí, poněvadž při stroji je tvůrce se svou inteligencí, která určuje každé částce její úlohu, mimo něj, kdežto v organismu je tvůrce, či tvůrčí inteligence, v něm. Když bychom chtěli mermo nějaké přirovnání, musili bychom pro organism lidský viděti analogii nikoli v parním stroji samotném, nýbrž v parním stroji řízeném zkušeným řídičem. Žádným způsobem nesmíme z přirovnání toho vyvozovati nějakých hypothes na vysvětlenou duševního života. Ale jednu věc nám může přirovnání to připamatovati, která plyne při náležitém uvážení z reakční povahy činnosti organismu. Jako při stroji řízeném rukou zkušenou pozorujeme, že mimo vykonávání práce, pro niž je mechanism jeho upraven, koná také práce, které mu plnění jeho úlohy umožňují: tak vidíme i v reakci organismu lidského, pozorujíce ji s duševní stránky, že není jen pasivní vnimatel, mechanický automat, nýbrž že dojmy si vyhledává. Parní stroj musí býti vytopen a napojen vodou; dochází-li oheň a voda, řídič jej vede tam, kde by zásoby doplnil. Organické individuum napájí a vytápí se samo. Hodíme-li do stroje nějakého kámen, zastaví se v činnosti a nepodniká nic, aby kamene se zbavil, to musí učiniti někdo jiný. Organism vědomý však nejen že reaguje na dojmy škodné, aby se jich zbavil, nýbrž vyhledává dojmy prospěšné.

Má-li na př. hlad, je to dojem nepříjemný, jehož nelze se zbýti o d s t r a n ě n í m předmětu, z něhož vyšel popud, nýbrž naopak o p a t ř e n í m předmětu, aby z něho vyšel popud. Je tu tedy vědomí nedostatku, vědomí potřeby, a reakce mění se ve snahu

ukojiti potřebu, která žene individuum útočně do okolí svého, aby hledalo předmět ukojující. Něco pudí individuum — proto název p u d. V tomto pudu pak jeví se individuum činným; i samočinným můžeme je zváti, hledíme-li k efektu reakce v přírodě.

Avšak ani tento pud či to, co pudem se koná, není samočinností v pravém slova smyslu, rozhodně ne v takovém smyslu, z něhož by se zase měla přijímati nějaká nová životní nebo duševní síla. Představme si organism živočišný co možná jednoduchý v tom stavu, když o něm můžeme říci, že má hlad. Tu zajisté nastane v organismu jistá změna, která je provázena citem bolestným: to znamená, že podrážděny jsou nervy sensitivní a že vzruch ten musí se přenésti do příslušných nervů motorických. Energie z jedné části organismu převádí se v druhou, poněvadž na nějaký přírůstek její z vnějšku při tom mysliti nelze. Podrážděním nervů motorických vzniknou pohyby, které jsou tím prudší, čím větší bolest, čím větší hlad. Následek jejich jest, že na příklad u vodních živočichů přirostlých k pevné zemi udělá se větší vír kolem nich, který jim přivede v dosah více předmětů; mezi nimi i takové, jimiž mohou zahnati hlad. Anebo u živočichů volně plovoucích vzbudí se pohyb celého těla, jímž se dostanou konečně v místa, kde je více kořisti. Takovým způsobem zbaví se živočich pozemní křečovitými pohyby dusivého okolí a když má hlad, zuřivým pobíháním sem tam konečně dopadne něco, co jej nasytí; mnohdy užírá si vlastní tělo. Není v tom žádné nepochopitelné účelnosti, vše děje se, abych tak řekl, s počátku nazdařbůh, a nepodaří-li se tím způsobem dosíci předmětu hlad kojícího, živočich zahyne, ať je to amoeba zbavená sobě přiměřeného

prostředí, nebo ryba na suchu, nebo brouk v lihu, nebo dítě hladové. Pud, který žene tu organism k činnosti, není nic jiného než jakási komponenta týchž sil, které působí v přírodě vůbec a jichž součinnost jest podmíněna složením organismu, jehož vznik nám ovšem zůstává hádankou. A činnost, kterou tu živočich projevuje, nevymyká se z pojmu reakce, jak byla z předu definována.

Srovnávací fysiologie poučuje nás, že všechny složky činnosti pudové na nižších stupních vývoje živočišného dají se redukovati na působení sil přírodních a vysvětliti mechanicky jako asi reakce rostlin; tak že nervová hmota činí sice reakci složitější, snadnější a na prospěch individua účelnější; avšak v podstatě je postup týž. Jako se rostliny obracejí za sluncem (heliotropism), tak táhne mole a ptáky světlo k sobě; jako energie působí v chemické obměně nebo v tepelné na rostliny, tak i na živočišný organism a způsobuje reakci a pohyby, jichž účelnost má svůj důvod v nahodilém souhlasu působící síly se složením organismu. I činnosti, jež vyvolává pud pohlavní, jsou v primitivním stadiu toho druhu, že bez nesnází pochopují se jako reakce na podnět vycházející ze změny v organismu, po případě v příslušných orgánech, a jejich účelnost není o nic záhadnější než při pohybech vznikajících z hladu. Jediná záhada jest a zůstane na vždy nevysvětlena, jakým způsobem přidružuje se k těmto reakcím vědomí, což je společnou záhadou všeho duševního dějství. Nemusíme k této záhadě přidávati novou o samočinnosti duševní. (Podotýkáme však, že otázka s v o b o d y v ů l e tím vyřízena n e n í.)

Literatura. O duševních jevech jako uvědomění si reakce obšírné vylíčení viz Spencer, Filosofie souborná III. 221 a nás. (Collinsův výtah přeložený Peroutkou). Villa, Einleitung 258 a násl. Münsterberg, Grundzüge I. kap. 15, Die Aktionstheorie. Sully, Psychologie str. 14. (překlad Školův). V dodatku na str. 25 uvedena další literatura. O neodlučitelnosti tří stránek jevů duševních. Jodl, Psych. 128—139. Baldwin, Handbook of psych. I. 40. (Unity of the three classes in consciousness). O redukci činnosti pudové na mechanickou reakci viz Loeb, Einleitung in die vergleichende Gehirnphysiologie und vergleichende Psychologie 1899. Babák, O činnosti mozku a nervové soustavy vůbec. Příslušná literatura o názorech týkajících se samostatného se vyskytání citů a o zvláštních nervech pro bolest uvedena jest v Külpeho zmíněném článku v četných odkazech pod čarou. O aktivitě duševní viz Louis Ferri, La psychologie de l'association. Paříž 1883 III. část. Mimo fysiologické příruční knihy v textu uvedené srovnej o analgesii a anesthesii Schmidkunz, Psychologie der Suggestion na příslušných místech.

§ 76. Další důsledek faktu paralelismu jest, že *duševní dějství v celém svém rozsahu jest závislé na vlastnostech tělesného organismu a skrze něj na vlivech, které stav přítomný a vývoj organismu podmiňují.*

Organism tělesný vyvinul se vlivem sil v přírodě působících k mnohosti, k individuální rozmanitosti. Působí neustále tytéž síly, ale za různých podmínek, kterých sice nedovedeme vždy vysvětliti, ale které ve skutečnosti jsou. Tudíž bude duševní život jeviti různosti, které jsou podmíněny jednak zvláštnostmi jednotlivého organismu, jednak zvláštnostmi podmínek, za kterých na hotový organism působí tytéž vlivy, které různost organismů lidských způsobily.

Souhrn zvláštností organismu, pokud určují indi-

viduální zvláštnosti života duševního, tvoří přirozenost člověka.

Podmínky, za kterých na organism lidský působí síly přírodní, tvoří prostředí, v němž žije a jemuž je nucen se přizpůsobiti, aby se zachoval (poměry životní).

Jest tedy život duševní člověkův podmíněn přirozeností jeho a vlivem prostředí. V přirozenosti shrnují se vlivy vývoje předchozího, vlivem prostředí určuje se vývoj další. V přirozenosti zahrnuty jsou vlastnosti plemenné, kmenové, národnostní, rodinné a vlohy. Oněmi čtyřmi prvními druhy vlastností tělesných, které jedním slovem nazýváme rodovými (fylogenetickými), podmiňují se rozdíly duševního života v jakémkoli směru a rozsahu; vlohami míní se tělesné zvláštnosti, které podmiňují zvýšenou schopnost k některým duševním činnostem, na př. k pamatování, souzení, k hudbě, k učení, k řečnění.

Kterak rodové zvláštnosti organismu podmiňují rozmanitost individuálního života, čili duševní stránku jejich vlivu, je nesnadno, ba snad nemožno přesně vytknouti, poněvadž pomísením plemen i národů a změněnými vlivy prostředí, vyrovnávacím vlivem pokračujícího vzdělání původní ráz kmenů setřel se tak, že fysiologické rozdíly nejsou znatelny, a že typ národnostní nelze stanoviti vypočtením tělesných vlastností. Anthropologické typy nespadají s typy duševními v jedno. Obecně však jest vliv těchto rodových vlastností na duševní život jednotlivcův nepopíratelný.

Při vlohách lze fysiologický podklad určiti snáze, ač ne tak do podrobna, aby se mohlo říci, že ta a ta vlastnost organismu podmiňuje nezbytně zvýšenou schopnost k určité duševní funkci. Je ovšem jisto, že

kdo má vlohu hudební, má také jemněji vyvinuté čidlo sluchu; avšak už to jest nejisto, v čem ta jemnost záleží, které části čidla se týče. Mimo to není lokalisace funkcí duševních v nervové soustavě provedena exaktně mimo všeobecné některé věty, z nichž lokalisace vloh k podrobnějším činnostem nedá se vyvoditi. Frenologii, nauku o závislosti duševního života na tvaru lebky, dlužno uznati za nezdařený pokus, s nímž psychologie naprosto nic nemůže svésti, o čemž bude na svém místě zvláště promluveno.

§ 77. Přirozenost přináší si člověk na svět, rodové zvláštnosti se dědí.

Dědičnost, dědění tělesných a duševních vlastností jest pro psychologii empirický fakt, o jehož vysvětlení musí se pokusiti biologie, tam je problémem. Psychologii postačí, že se dědí vlastnosti, jen to si ze své základní věty o podmíněnosti duševního hmotným přidá, že dědění vlastností duševních jest totéž jako dědění vlastností tělesných, že není třeba jiného vysvětlovacího principu; neboť vlastnost duševní je výsledek nějaké zvláštnosti v organismu. Ba můžeme právě dědění vlastností duševních pokládati za důkaz jejich fysické podmíněnosti. Tedy biologie ať problém ten rozřeší, dovede-li. Je to tvrdý oříšek, neboť příslušná hypothesa musí nám pochopitelným učiniti, jak je možno, aby vše to, co činí zvláštnost individua v tělesném složení, skoncentrovalo se u nepatrného živočicha zárodkového (spermatozoa), který to přenese aktem plození na individuum nové. Myslím, že z hypothes příslušných neuspokojí dosud žádná.

Psychologii problém ten nealteruje v její práci; naopak problém ten uspokojuje ji i ve své nerozřešenosti, abych tak řekl, poněvadž pouhý fakt dědění a

plození jest utvrzením jejího empirického stanoviska, a jest zároveň novým důkazem pro platnost fenomenálního paralelismu a z něho vyplývající pravděpodobnosti monistického názoru o podstatě člověka i světa celého. S plozením a děděním naprosto nemohou nic svésti dualism a spiritualism; vůči tomuto faktu stojí bez rady a musí, nechtějí-li uznati, že fakt ten hypothese jejich o duši přímo odporuje, utéci se k nějakému divu.

Tak vznikly ve scholastice hypothesy kreacianismu, že bůh v okamžiku narození duši stvoří a s tělem spojí, a traducianismu, že duše dítěte vzejde ze semena otcova jako odnož (tradux) z kmene. Spiritualisté zase mají potíž s tím, že děděním přecházejí na člověka vlastnosti i s otce i s matky, takže je nepochopitelno, kterak se ty dvě duše v jedné třetí srovnají a jak a odkud se nahrazuje v člověku úbytek duševní síly, jimi předpokládané, který vzniknouti musí přece při plození přenecháním části její potomkovi.

§ 78. Prostředí, jehož vlivům podléhá duševní život člověka, jest dvojí, fysické (příroda) a společenské (společnost). Poměrně jest, pokud přírodu a společnost nezkoumáme ve vzájemné odvislosti, mocnější vliv prostředí společenského; avšak když považíme, že společnost skládá se z individuí lidských, kterýchž život duševní každého jednotlivě vystaven jest vlivům přírody, jeví se vlivy fysické základnějšími. Vlivy společenské dají se redukovati na fysické.

Také mezi fysickými vlivy můžeme rozeznati vlivy vzdálenější a bližší, z nichž tyto jsou podmíněny oněmi. Ke vzdálenějším počítáme vlivy kosmické, pochodící z příčin mimozemských, vlivy podnebí (klimatické), vlivy půdy (geologické a geografické). Ke vlivům

bližším počítáme vlivy zvířeny a květeny. S těmito můžeme hned spojiti vlivy, které částečně nebo v celém rozsahu zároveň jsou vlivy společenského prostředí, vlivy potravy, zaměstnání atd. Je však patrno, že se vlastně vlivy ty jeden od druhého odděliti nedají poněvadž také všechna rozmanitost dění přírodního, na němž závisí dění organické a s ním i duševní, vznikla vývojem, jenž jest výsledkem působení jedněch a týchž odvěčných sil, takže všechny vlivy těmito silami jsou vysvětleny a určeny.

V psychologii neběží také o podrobné stanovení zákonnosti těchto vlivů, poněvadž zákonností jejich není podmíněna zákonnost duševní, nýbrž jen úchylky. Zákonnost vlivů těch jest důležita pro sociologii, vědu o společnosti, poněvadž z ní pochopuje se vznik i celý vývoj společnosti. V sociologii zahrnuje se studium příslušné názvem mesologie (nauka o vlivu prostředí).

Literatura. Obšírné vylíčení vlivů prostředí se stanoviska sociologického podává T. G. Masaryk v článku: Člověk a příroda. Květy XII. roč. 1890. Stručný, ale obsažný přehled je v Kaprasově Psychologii pro školu § 20. Stať téhož spisovatele O přirozenosti lidské v Rozpravách psychologických I. zabývá se podstatou duše lidské, druhá část, v níž by soudě dle úvodu str. 120 mělo se jednati o »okolnostech, kterými naturel lidský je podmíněn«, schází. Stati o přirozenosti nescházely nikdy v anthropologiích starého rázu a v psychologiích pokantovských.

§ 79. Ještě obtížněji lze určiti vlivy společenského prostředí. Rozložíme-li je v jejich prvky, dostaneme jednotlivé vlivy fysické, kterými je podmíněn i vývoj společnosti i duševní život individua — tedy nic nového. Vezmeme-li společnost jako celek, možno mluviti o jejím vlivu jen po stránce duševní a k tomu

je třeba znáti zákony individuálního dění duševního, kterých zde na počátku dosud neznáme. Musíme se tedy spokojiti s obecným vytknutím, že vlivy ty jsou, a z toho vyvoditi, co se vyvoditi dá.

Jedna věc jest hned patrna, že totiž vývoj jedince nelze odloučiti od vývoje společenského. Člověk bez společnosti nedá se mysliti, t. j. ten stupeň, na kterém jej nyní spatřujeme a na němž jeho duševní život jest předmětem vědeckého zkoumání. Při vysvětlování vzniku jednotlivých jevů duševních musíme míti na paměti, že člověk žije skrze společnost a pro společnost; kdyby nežil ve společnosti, nebyly by se jisté schopnosti a činnosti duševní vyvinuly tak, jak je nyní nacházíme dány ve skutečnosti. Vznik některých činností (řeči!) nepochopíme jinak, než z potřeby soužití. Člověk žije ve společnosti, byl k tomu nucen přirozenými podmínkami, a aby mohl žíti ve společnosti, musily se jisté obměny jeho života vyvinouti. To je důležité vodítko pro theorii psychologickou!

Druhá věc, již dlužno připomenouti stran vlivu společenského prostředí, jest, že v duševním životě lidí na nižším stadii vývoje se nalézajících nesmí se spatřovati nejbližší analogie se životem dítěte rodičů vzdělaných. To je nesprávný důsledek z faktu fylogenetického vývoje. Pozorováním vývoje v říši organické bylo učiněno nepochybným, že individuum vývojem svým prodělává v rychlém sledu všechna stadia vývoje nejen své species, ale též celého rodu. Nejvýše ve vývoji postavený člověk v zárodku svém je roven nejnižšímu živočichu (spermatozoon) a nevynechá ani jeden podstatný stupeň, nežli dospěje k stupni své vlastní species. V jistém embryonálním stadii má na

př. morfologické a fysiologické vlastnosti nižších ssavců, v jistém stadii embryonálního vývoje nerozezná se embryo lidské od embrya psa (jako se nerozeznají vejce různých živočichů). Tento postup přenáší se také na vývoj duševní v tom smysle, že vyvíjející se individuum duševní vyššího stupně v jisté době jeví tytéž vlastnosti duševní jako individuum vyvinuté (dospělé) na nižším stupni ztrnulé. Tedy, že dítě vzdělaných lidí žije tak jako dospělý divoch, a že možno pozorování duševního života dětí doplňovati pozoro váním života lidí nevzdělaných a naopak.

Tento předpoklad jeví se nesprávným, jakmile považíme, že dítě vzdělaných rodičů jest od prvního zábřesku života vydáno vlivu vzdělané společnosti, tedy zcela jiného prostředí, než ve kterém žije dospělý divoch. A chceme-li pro přirovnávání vliv společnosti učiniti stejnopoměrným, aby se mohlo od něho po případě abstrahovati (jako v mathematických rovnicích od společného členě), musíme stavěti proti dítěti rodičů vzdělaných dítě divošské, což je poměr jiný než mezi dítětem vzdělaných rodičů a dospělým divochem.

§ 80. Zásadní důležitosti je fakt vlivu přirozenosti a prostředí na duševní život jedince pro pedagogickou psychologii a vůbec pro vychovávání. Theorie pedagogická musí se vzhledem k tomu faktu vzdáti předsudku ovládajícího nynější soustavu vychovávací, že výchova je všemohoucí — výchova totiž v užším smysle, úmyslná, výchova školská. V mládeži je budoucnost lidstva, to je pravda; mládež máme v rukou svých, můžeme vychováním udělati z ní, co chceme — to již není pravda. U Hradce Králové a u Met zvítězil prý německý »kantor« a nikoli generální štáb pruský —

to má v sobě kus pravdy; že by však kantorování dle vzoru pruského dovedlo k vítězství pluky rakouské nebo ruské, to se z toho souditi nedá. Výchova zmůže mnoho, ale ne všechno, a zmůže mnoho jen tehdy, když si je vědoma v plném rozsahu a s celou upřímností, že nezmůže všechno. Výchova může dáti novému pokolení směr, ale ne libovolný, jen takový, kterým by to pokolení šlo bez uvědomělé výchovy. Vývoj jde v před dle nezvratných zákonů — to pozorujeme v menších oborech, to musíme předpokládati v celku. Co jest, vše vzniklo těmi zákony; měly by přestati, když se z přítomnosti rodí budoucnost? Těmi zákony — nemáme jasného ponětí, jaké jsou — vzniklo sebevědomé individuum a jeho vůle — jest možno a myslitelno, aby vůle jedincova mohla vývoj zákony těmi určený změniti? Zasáhnouti do něho může, aspoň se to dá mysliti, ale i to zasáhnutí je možné jen ve smysle zákonů těch. Může jedinec změniti sám sebe, předpokládáme-li (t. j. musíme-li předpokládati), že duševní život jeho podléhá venkoncem vlivům přirozenosti a prostředí, které jsou projevy zákonů vývoje? A nemůže-li změniti sebe, svou přirozenost, nemůže-li se sám vymknouti vlivům prostředí, jak by mohl změniti přirozenost někoho jiného! Může naň působiti a působí, ale to jeho působení nezávisí ani na jeho vůli ani na vůli toho, na nějž působí. On si své působení uvědomí jen se svého subjektivního stanoviska, druhý též. Mohou se v tomto uvědomění shodnouti, jeden vykoná, co druhý chce, ale ne vždy. Jeden donucuje druhého, aby konal, co chce; avšak aby donucoval jiného, je sám donucován, je nástrojem něčeho, co působí naň skrze jeho přirozenost, skrze jeho celou bytost. A tak ať vezmeme výchovu s kterého-

koli stanoviska, vychovávající a vychovávaný stejně jsou v čarokruhu vývoje.

Toto poznání nečiní snahy vychovávací beznadějnými; ale může otevříti pedagogům oči, aby nekladli si cíle neuskutečnitelné a chápali svou úlohu realisticky. Pedagog-theoretik, jenž tohoto poznání dospěl, bude chápati poměr společnosti a školy tak, že nerekne: jaké školy, taková bude společnost, nýbrž jaká společnost, takové jsou školy. Pozná, že kulturní, mravní, společenský vývoj nelze školou obrátiti v libovolný směr, ale že možno školou jej zdržovati, stěžovati anebo podporovati. Podle toho určí její cíl. Cíl musí se shodovati s cílem společenského vývoje, jinak se úsilí vychovávací rozplyne v niveč, a dříve nebo později společnost vynutí reformu školství ve svém duchu. Pedagogova úloha je vědomě přispívati k uskutečnění ideálů, k nimž společnost v celku svém spěje nevědomky, a ovšem jenom, dovede-li je postřehnouti, dovede školou blahodárně působiti; jen takový muž filosofického ducha širokého rozhledu je povolán, aby školu řídil a reformoval.

Praktický pedagog, učitel, jehož působení je ve stávajícím systému školském obmezeno předpisy, pochopí, že je něco jiného naučiti žáky předepsaným věcem a něco jiného vychovávati. Naučením vykoná se mnoho pro vychování; naučiti a uměti učiti jest první povinností učitelovou. Avšak naučiti nelze všemu, tím je snaha vychovávací omezena. Právě učitel, jenž si je vědom podmíněnosti vývoje duševního přirozeností, uvaruje se přehmatu, aby chtěl naučiti, čemu naučiti nelze — a nebude chtíti změniti povahu svých žáků. A představený, který je si vědom téhož, nebude dávati jiných předpisů pro vlastní vychování, než

které by usnadňovaly vývin přirozených schopností a vloh žáků, které by poskytovaly volnosti přirozenému vývinu a pomáhaly přírodě. Jak takováto výchova by vypadala, líčí velmi dobře Úlehla, Listy pedagogické kap. XXI.

§ 81. Individualita člověka jest však podmíněna ještě dvěma podmínkami, kterých nelze vysvětliti vlivy, o nichž dosud byla řeč a které vyplývají z nejvzdálenějších příčin života vůbec: rozdíly pohlaví a stáří.

Lidstvo je rozděleno přírodou na dvě skupiny: mužů a žen; ale nejen lidstvo, také zvířectvo, ano i rostlinstvo do jisté míry. Ženství a mužství, tyto dva principy táhnou se celým vývojem světovým a v jich poměru kryje se záhada stvoření. Jeden je odkázán na druhý, doplňují se a přece jest každý samostatný. Jich spojením vzniká teprv vývoj, jich rozloučením přestal by život. Tělesně je každý typ organismu živočišného představen vždy dvěma individui, ženským a mužským, a ačkoli mají ženské a mužské individuum stejného rodu společné známky, jimiž se rozeznají od ženských a mužských individuí rodu jiného, je mezi nimi samými tak veliký rozdíl, že jsou na př. samice různých rodů tělesně bližší sobě než k samcům svého rodu. Tak je to i u člověka. Tělesně je typ člověka vyjádřen mužem a ženou. S antropologického stanoviska musí ženě úplná parita býti přisouzena, jako jest úplná parita mužského a ženského principu v přírodě. Muž je na vrcholu vývoje jedné a žena na vrcholu vývoje druhé části. Stejně dokonalí jsou ve své způsobě a říkati, že je žena nedostatečně vyvinutý muž — z čehož Aristotelův princip plození — nesmysl.

A to musíme připustiti i v ohledu duševním. Také duševní lidskost má dvě formy, mužskou a ženskou, a typ duševního života lidského vůbec musíme hledati ve spojení jich obou. Také zde s duševního, psychologického stanoviska musíme zamítnouti superioritu jednoho pohlaví nad druhým. Rozdíly jsou zajisté v tělesném ústrojí, jsou i v duševním ohledu: žena od přirozenosti jinak reaguje na tytéž dojmy než muž, pokud jest jiná její konstrukce tělesná. Tělesný vývoj a život ženy jest zajisté jiný než mužův, tudíž také vývoj duševní. Společenský vývoj přinesl ssebou, že žena v jiných okolnostech se vyvíjí než muž. Tedy ráz duševního života muže a ženy jest rozdílný; ale tím nikterak není ještě určeno, že by duševní typ ženský stál níže než mužský. Vždyť podmínky vývoje ženy jsou takové, že musí v uvědomění ženy vstoupiti jiná stránka celkové podstaty všeho dění než u muže. V ženě působí sice táž síla životní (obrazně řečeno), ale stránkou, o které muž nemůže míti ponětí. Vezměme lásku, té podléhají oba; avšak jako jest jiný způsob uspokojení touhy, tak jest zajisté i cit jiný u obou. O citu, který prochvívá srdcem mateřským, nemá muž bezprostředního vědomí a právě z toho citu prýští do lidské společnosti pramen, zušlechťující hrubý pud sebezáchovy v obětavý soucit. Již z toho je patrno, že rozdíly podmínek tělesného a duševního života muže a ženy nejsou kvantitativní, stupňovité, nýbrž podstatné, kvalitativné, že tudíž žena má svůj typ dokonalosti jako muž, že není muž takovým typem pro ženu a naopak. Proto zženštilost u muže, mužatnost u ženy pokládá se za úchylku od normálního charakteru.

§ 82. Bylo by zajímavo rozdíl mezi ženským a

mužským typem vystihnouti charakteristickou známkou; avšak právě proto, že nitro ženy není bezprostředně přístupno pozorování mužovu a obráceně, je to velmi nesnadno. Bývají k tomu cíli voleny podivné cesty. Hledá se význačný ráz tělesné konstrukce a na základě toho se určuje význačný ráz duševní. Muž je větší z pravidla, hranatější; obrysy jeho tvarů, jak je nejlépe pozorovati lze v ideálních formách řecké skulptury, blíží se přímce. Žena je menší, celé tělo zaokrouhlenější, obrysy blíží se čáře kruhové. (Max Dresler 22.) Přímka, již lze do nekonečna prodloužiti, symbolisuje činnost mužovu, kteráž jest vystupování ze sebe, má směr do vnějška; jeho ruce a nohy jsou stvořeny k chápání a odvrhování. Oblá čára symbolisuje vsebeuzavřenost ženinu; k napjetí sil na venek není tělo ženy uzpůsobeno (vyjma tanec). I v maličkostech jeví se tato snaha vyjíti ze sebe (Aussich-heraustreten) u muže a vsebeuzavřenost (Insich-hereinbeziehen) u ženy. Ženy po přednosti milují pohyby kruhové, centripetální, na sebe samy se vztahující; rány rozdávají dlaní, mužové pěstí. Mužové pohybují se směrem hodinových ručiček, ženy obráceně. Oděv zapínají ženy od pravé k levé, mužové obráceně. Směr po vnitřní jednotě jeví se u ženy v celé duševní činnosti. Poznání a vůle ženy jde za celkem, za ladným, jednotným uspořádáním okolí, za životným spjetím, shrnutím všeho roztrouseného, odporujícího si, abstraktního, mrtvého, prázdného.

Kdežto muž krásný zjev rozbírá v jeho součástky a konstruuje zákony jeho složení, žena obdivuje celek, chápe jeho cenu a krásu tak, jak je. Z tohoto smyslu pro celek a jednotu a soulad vyplývá ten zvláštní takt žen, s kterým prohlédnou okamžitou

i trvalou situaci sebe spletitější, vůči níž stojí muž bez rady se svými zásadami, a s kterým naleznou spíše východisko ze situace nebezpečné. Háďaty je nazývá NIETZSCHE, lest a chytrost žen chválí přísloví a GOETHE dí: Willst du genau erfahren, was sich ziemt, so frage nur bei edlen Frauen an.

V této vlastnosti tkví to božské, naivní, věčně ženské das ewig weibliche, das uns hinanzieht. Žena je od přírody umělkyně, třeba že ne v tom smyslu, aby měla více povolání k uměleckému tvoření než muž. Žena okrašluje život: od kolébky dítěte, jemuž pěje ukolébavky, od domácího krbu, u něhož rodina hledá útěchu a osvěžení od zápasu životního, až k loži nemocného a trpícího, jemuž laskavou rukou stírá pot úzkosti.

Ženu jako typ nesmíme odloučiti od úlohy býti matkou; neboť lidstvo musí se množiti a společnost lidská vyrůstá z rodiny. V této funkci je nenahraditelná; jakožto matka vyvíjí se typ ženský k dokonalosti a tím jest také duševní vývoj na vše strany podmíněn. K zastávání tohoto úkolu potřebuje vyvinouti jiné schopnosti než muž, a aniž bychom to specialisovali, můžeme říci, že pro tuto úlohu přírodou jí přidělenou učiněna jest od téže přírody pudovější. Pud, instinkt u ženy převládá naproti muži stojícímu na stejném stupni vývoje, a to není nikterak ponížením; neboť právě pudem, tím, co v nás působí nevědomky, co určuje naši vůli proti motivům plynoucím z úvahy rozumové, tím právě udržuje se vývoj v tom směru, který odpovídá neznámému nám účelu světového dění. Pudem žen napravuje se, čím zbloudil rozum mužů. Kam by se poděla společnost, kdyby o její budoucnosti rozhodovaly na př. theorie filosofů,

sociologů bez blahodárné korektivy pudu. Nemyslím, že u žen jest jenom pud a že rozum u nich neplatí, anebo že by rozumem zblouditi byla privilej mužů; nýbrž jen na to poukazuji, že v celku i nejrozumnější žena pudem snadněji se dá vésti, a to je na prospěch vývoji lidstva. (Abych to na příkladě označil: žena při lásce, jež vede k manželskému spojení, pudem vyplňuje zákon přirozeného výběru lépe než muž, jenž chce toho dosáhnouti zákonitými předpisy.)

Když takto, chtějíce duševní typ ženy rozeznati od typu muže, pohlížíme na pudovost, nebude nesnadno ženy obhájiti proti pomluvě, jinak to nemohu nazvati, že by právě pro tuto přirozenou vlastnost byly méně schopny vývoje duševního v jakémkoli ohledu, zvláště v ohledu rozumovém, kterážto věc bývá uváděna při dnešních diskusích o emancipaci ženské. Vypočítávají se nedobré následky pudovosti, při čemž za nedobré se pokládá dle okolností to, co se do debaty hodí. Nejbezohlednější je v tom Möbius (Über den physiologischen Schwachsinn des Weibes), který v pudovosti vidí překážku mravního rozvoje; neboť prý mravnost žen jest veskrz citová, náladová, jest nevědomým konáním dobra, kdežto pojmová, zásadní mravnost jest jim nedostupna. Od něho pochází výrok: Kdyby nebyla žena duševně a tělesně slába, kdyby okolnostmi nebyla učiněna pravidelně neškodnou, byla by velmi nebezpečnou. V dobách prý rozvratu ukrutnosti ženami spáchané jsou hrozné a také tomu prý svědčí ženy, jež nešťastnou náhodou se dostaly na trůn. Nedostatek soudnosti je obecnou vadou žen, a staví je za muže. Žena je následkem toho při učení receptivnější, více podléhá sugesci myšlenek, kdežto muž je samočinnější, tvořivější, myšlenky přijaté obměňuje a

rozvíjí dál. Povídavost žen a hbitost jazykovou rovněž jim vyčítá — zapomínaje při tom na advokáty. To všechno je planý tlach.

Experimentálně nasbíraná data statistická o různosti vnímavosti a myšlení jsou nespolehlivá a nelze z nich na menší schopnost žen souditi.

Muž má jisté vlastnosti jako žena a stejně mohou vésti ke koncům nepěkným. Oba jsou schopni afektů, v některých citových vznětech více muž, v jiných žena, což je zcela přirozeno. Každé nepěkné stránce afektů ženských stojí naproti nepěkná stránka afektů mužských. Každý přehmat žen zaujímavších kdy postavení vůdčí ve společnosti je vyvážen stonásobnými přehmaty mužů v podobném postavení. Fysiologický důvod pro poměrnou slabost ženy nelze podati. Möbius (45) dokládaje se Bischoffa a Rüdingera pokládá za dokázané, že ty části mozku, jichž především třeba k vyšší činnosti duševní: závity čelního a spánkového laloku, jsou u ženy vyvinuty méně, a že ten rozdíl jest již při narození patrn. To může býti pravda, ale nic to nedokazuje, poněvadž závity ony ve svých funkcích nejsou tak prozkoumány, aby se z toho dalo souditi na duševní jich význam. Pak nutno považiti, že duševní schopnosti děděním přecházejí také z muže na ženské potomky, vždyť mezi ženami jest i matematická vloha, jak týž Möbius ukazuje ve spise Über die Anlage zur Mathematik, a není snad činnosti duševní, v níž by aspoň v průměrnosti nezávodily ženy s muži.

Proč by tedy nepřešel děděním také na ženy výtěžek duševního pokroku jakožto zvýšená schopnost celková v téže míře jako na muže, mezi nimiž je také mnoho nevzdělaných, surových, zločinců.

Menší počet závitů může záviseti od menších rozměrů ženského mozku vůbec, kterýžto objem menší souvisí s menší postavou ženy v celku, ale kterýž nemá vliv na kvalitu duševních funkcí.

Absolutní váha mozku je sice průměrně menší, ale poměrně k váze těla je stejná, spíše větší. Že složení svalového tkaniva obsahuje větší procento vody, že krev má menší množství tělísek červených a také více vody, že má žena menší plíce, že má více tkaniva tukového, to asi souvisí s úkolem býti matkou. Nic z toho neodůvodňuje menší schopnost duševní.

Tedy schopnost duševního vývoje jest u obou pohlaví stejná. Pokud se jedná při otázce ženské o to, aby nahrazeny nebo doplněny byly ve společnosti práce mužů prací žen, nemůže se menší schopnost žen uváděti za důvod proti tomu. Rovněž není žádného důvodu, aby ženám ubíralo se příležitosti k všestrannému rozvoji duševních schopností, jako ji mají muži. Vzdělání jsou schopny jako muži a vzdělané matky nemohou býti na překážku pokroku také ani ve fysiologickém ohledu. Bylo by divné, aby vzdělaná žena proto byla méně schopnou plniti svůj úkol přírodou vytknutý, že je vzdělaná. Vzory matek nestojí ve vzdělanosti za muži.

Zdali možno všechny práce zastati ženě, které koná muž, to je jiná otázka, s níž se zde zabývati nemožno. Spokojím se poznámkou, že i tu příroda vytkla hranici, za niž pokročiti je chybou, která se nezdarem uvědomí a sama sebou vyrovná.

§ 83. Jestliže jedni fysiologové a psychologové staví ženu v duševním ohledu níže než muže, jsou zase jiní, kteří ji staví výše, shledávajíce, že význam ženy v rodině jest pro vývoj lidského plemene důleži-

těžší než význam mužův. Žena tvořila střed rodiny a byla původně duševním pojítkem všech, kdo tělesně z ní vyšli, ius maternum bylo dříve než ius paternum; také v náboženských představách dán tomu výraz.

Ženský rodící princip byl ve větší úctě než mužský plodící; matka Země byla aspoň na jistém stupni nejvyšší bohyní; i na vyšším stupni vývoje podřízenost ženy v lidské společnosti ustupovala úplné paritě ve světě bohů, a kterak v křesťanském středověku kult Matky boží a kult ženy se vzmohl, netřeba vykládati. Epitheton vševědoucnosti v polytheistických náboženstvech přisuzováno nikoli bohu vládci, nýbrž bohyni pramáti. (Wagnerova Erda v Siegfriedu.) Bohyněmi umění byly Musy a bohyní moudrosti Pallas Athéna; Apollón měl pouze jistý obor vyhražený.

Dále platí za ideál krásy lidské tělo ženy aspoň u většiny umělců, až teprve SCHOPENHAUER o tom začal pochybovati; ale vyvolal protest výtvarníků. (Právě o tom byla v časopisech diskuse. Viz příl. k Münchener Allg. Ztg. 1901č.26.)*) Někteří soudí, že žena zachovává více typické vlastnosti lidského rodu v tělesném složení než muž, totiž rozměry těla a poměr hlavy k tělu. Tyto charakteristické zvláštnosti lidského rodu jsou u dítěte v hyperbolickém přehnaném poměru a právě žena podobá se tělesně více dítěti. Všechny fysiologické

*) Schopenhauerův výrok čte se v Parerga und Paralipomena: nízké, úzkoramenné, širokoboké a krátkonohé pokolení mohl nazvati krásným jen mužský, chtíčem zastřený rozum. Věci týče se článek dr. Vil. Pfitznera v Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie 1901 s názvem: Der angebliche Schönheitsfehler des Weibes, z něhož je v zmíněné příloze k Allg. Zeit. výtah. Dále srovn. Dr. C. H. Stratz, Die Schönheit des weiblichen Körpers, ve Stutgartě 1901.

zvláštnosti ústrojí: větší množství tuku, vodnatost svalů, trup delší v poměru k délce končetin, hlava a hořejší část ku předu nachýlená, řidší krev, tenší hlas, širší základ lebky v poměru k temeni, čelo kolmé, obloučky brvové méně vystupující, dolní čelist malá a zaokrouhlená, i složení a tvar mozku — to vše jsou dle PATRICKA známky ústrojí dětského. A že tuto shodu ženského organismu s dětským nelze vykládati jako opozdění se ve vývoji, který u mužského typu jde k větší dokonalosti, tomu svědčí významný fakt, že duševně nejpokročilejší muž, geniální muž blíží se ustrojením svého organismu ženě. Geniální lidé jsou obyčejně malé postavy a mají poměrně velikou hlavu. Jsou to muži, již se vyvinují k typu ženství. Ovšem jsou všechny tyto soudy stejně problematické jako ty, jež činí hlasatelé podřízenosti žen v ohledu duševním. Ale tolik pravdivosti je v tom celém názoru, že může opačné krajní mínění o superiorité muže nad ženou v ohledu fysiologickém i duševním paralysovati. Vzdáme-li se krajností, ukáže se náš názor o rovnocennosti a doplňování se typu ženského a mužského jako stojící na zlaté cestě prostřední.

Literatura. K a p r a s, Rozpravy psychologické, stať: O pohlavních rozdílech ve přirozenosti lidské. G. T. W. P a t r i c k, Psychologie ženy ve světle nových zkušeností a theorií. Přeloženo v Ž i v o t ě Pelclově III. J. z W o j k o w i c z, K psychologii ženy v České Mysli II. J e a n P a u l, O přirozenosti dívek v Ž i v o t ě III. Dr. P. J. M ö b i u s, Über den psychologischen Schwachsinn des Weibes. 3. vyd. 1901. H e n r i M a r i o n, Psychologie de la femme, Paříž 1900. M a x D r e s s l e r, Vorlesungen über Psychologie, Heidelberg 1900. Čtení 1.

§ 84. Druhá podmínka duševního života lidského, která se nedá vysvětliti anebo aspoň zahrnouti pod-

mínkami zděděnými a vlastní zkušeností nabytými, ačkoli nepůsobí jinak než ve spojení s nimi a skrze ně: jest vliv stáří. Míníme tím s vědeckého stanoviska rozmanitost dění duševního dle různých stadií vývoje organismu tělesného. Jiný jest organism v mládí, jiný v stáří a netřeba podotýkati, že jiný jest také duševní svět mladého, jiný starého člověka. Otázka jest, jak si má psychologie vůči tomu vésti, aby vytkla normální typ lidské psychy. Jest možno dvojí. Buď se stanoví ve fysiologickém vývoji vrchol a duševní činnost na tom stadiu dospělosti pokládá se za normální, za typickou; anebo se sestaví schéma dokonalé duševní činnosti průměrem celého vývoje od mládí do stáří. Vrchol vývoje fysiologicky připadl by do doby mužného věku. Ale kdybychom na tuto dobu se chtěli obmeziti, nemohli bychom říci, že jsme tu na vrcholu také duševního rozvoje. Neboť je nepopíratelno, že jednotlivé projevy duševní činnosti ve své dokonalosti neobjevují se zrovna ve věku mužném, nýbrž na stupni předchozím nebo následujícím, na př. pamět, obrazotvornost, soudnost. Ve věku mužném spíše jeví se vyrovnanost jednotlivých funkcí ve smysle ustáleného charakteru; ale také ne u všech individuí. Každý věk má své ctnosti a slabosti a musíme uznati, že každému věku ty ctnosti sluší, kdežto by v jiném stadiu připadaly nám podivnými.

Ještě více je to patrno u žen. Jiná jest žena před provdáním se než potom a jiná, stane-li se matkou. Bude asi tedy záhodno, aby se jednotlivé činnosti duševní studovaly především tam, kde docházejí své specifické vyspělosti bez ohledu k době tělesného vývoje, a z nich aby se pak stanovil typ lidské psychy.

§ 85. Z této naprosté závislosti duševního dění

na světě vnějším vyplývá rozmanitost individuálního života duševního. Každé individuum má svůj zvláštní život duševní.

A z toho vyplývá zase dvojí úloha psychologické analysy. Jednou majíc na zřeteli dění duševní v protivě k dění přírodnímu (fysickému) hledí stanoviti obecné jeho zákony a abstrahuje od růzností plemenných a individuálních. Po druhé majíc na zřeteli, že konkrétní forma duševního života je dána v individuu, hledí vystihnouti právě tyto individuální rozdíly, aby tím pochopeno bylo lidské jednání v daných případech.

Obecné schéma nevystačí zajisté na vysvětlení všech případů konkrétních. Z něho jest patrno jen, co je společného, ale rozdíly zůstávají nevysvětleny. A přece praktická potřeba nutí nás i k vysvětlení rozdílů, na př. na poli ethickém, pedagogickém, esthetickém. Pravidla ethická mají odpovídati zajisté skutečnému životu, jak jest rozmanitostí charakterů určen, a nikoli abstraktnímu schématu psychologického ideálu. Pedagogika musí počítati se všemi zvláštnostmi osobními, sic mine se s cílem. Typ umělců není pro všechny druhy umění stejný a společné měřítko nepostačí na posouzení výtvorů různých uměn.

Proto dělíme psychologii na abstraktní a konkrétní. Abstraktní hledá obecné zákony společné všem jednotlivinám psychickým, konkrétní zabývá se rozdíly duševního života dle individuí. Abstraktní stanoví obecné schéma lidského duševního života, konkrétní určuje variety.

Poněvadž by popisování každé možné individuální zvláštnosti nevedlo k cíli, hledí konkrétní psychologie stanoviti typy, t. j. taková obecnější schémata duševní-

ního života, jimž by se mohly skutečně se vyskytující individuality podřaditi, takže by jejich zvláštnosti došly přiměřeného výrazu, čili jinými slovy: jimiž bychom každého člověka mohli charakterisovati. Typy tyto netýkaly by se veškerého života duševního v celku, nýbrž jen jednotlivých stránek a individuum bylo by ohniskem, v němž se typy protínají, komplexem typů, bylo by charakterisováno podřaděním několika typům. Tak by se vytkly typy paměti, pozornosti, citu, soudnosti, energetiky duševní, jako chce L. William Stern (Über Psychologie der individuellen Differenzen, Lipsko 1900), při tom by se typy v prostonárodní psychologii se utvořivší, na př. typ sanguinika, cholerika neb typ hudební, pedanta a p., vědecky prozkoumaly a podle nich pak dané jevy individuální určovaly.

§ 86. Při tom musí býti určena hranice mezi normálním a abnormálním. O tomto rozdílu mluví se velice často, zvláště v psychiatrii a natropí se s tím mnoho zbytečných zmatků, poněvadž béře se pro konkrétní duševní život měřítko z abstraktní psychologie, kdež vlastně žadného měřítka není.

Co je abnormním, pokládá se za vadu; duševní abnormita předpokládá abnormitu v tělesném ústrojí, duševně abnormní je tudíž nemocný a spadá do kompetence psychiatrů. Psychiatři ve zvláštnostech duševních spatřují symptomy nemoci a jejich diagnosa je vlastně jedinou oporou našich pojmů o abnormitě, ale není možno říci, že by byla s psychologického stanoviska vědecky přesná. Lékaři nedovedou hranici vytknouti tak, abychom my laici při tom mohli se obejíti bez jejich zkušenosti. O tom dobře poučuje Heverochův spisek O podivínech a lidech nápadných. Podivíni a lidé nápadní jsou dle toho spisku lidé, kteří

dříve nebo později do blázince přijdou, a před nimiž musíme se míti na pozoru, aby stykem s nimi nemnožilo se společenské zlo. Avšak kdyby měla býti měřítkem normálnosti harmonie duševních funkcí a známkou abnormálnosti porušení této harmonie, a kdybychom dle toho chtěli třídíti lidi svého okolí, věru že by každý druhý byl kandidátem psychiatrické kliniky. S pojmem abnormálnosti divně se zachází vůči lidem vynikajícím a geniům. Co vyniká nad prostřednost, jeví se pozorovatelům jistého druhu abnormálním, a tak těsně je s tímto slovem spojeno ponětí vady duševní, že se bez všelikých skrupulí za pathologické, chorobné zjevy vytýkají mužové, k nimž vzhlíží lidstvo s úctou jako ku svým učitelům, jichž ideami řídí se rozumový vývoj těch neabnormálních všedních lidí, lékaře psychiatry v to počítaje. Se stanoviska lékařského záleží poznati vznikající nemoc, a tu jeví se symptomem — je abnormálním — i takový projev duševní, který s psychologického stanoviska je zcela normálním. Nesmíme se tedy při určování hranice zřetelem lékařským dáti mýliti, sic bychom každou zvláštnost, i tu, která znamená prospěšné zvýšení některé funkce, byli v pokušení pokládati za abnormální, nemajíce vodítka v znalosti stavu tělesného.

Pro obyčejný život společenský stačí nám hranice daná ethickou příčetností. Dokud zvláštnost jakéhokoli druhu nečiní člověku nemožným jednati dle uznaných norem ethických (nikoli ideálních, nýbrž v té které společnosti platících), dotud jest jeho duševní život normální.

V psychologii abstraktní vůbec pro normálnost typu nemáme měřítka; neboť ideál učiněný na základě abstraktním ve skutečnosti nikde se nenajde, a co od

tohoto ideálu se odchyluje, nemáme práva zváti abnormním. V abstraktní psychologii můžeme mluviti pouze o takových abnormálních stavech vědomí, které vyskytnouti se mohou za jistých okolností u člověka zcela normálního (afekty, sen) anebo o stavech abnormálních jakožto pathologických. V psychologii konkrétní bude za normální platiti ten typ, který se nejčastěji vyskytuje, za abnormní každá úchylka od normálního typu, při čemž abnormita se nebude pokládati za vadu, za pathologický zjev, leč by byla podmíněna abnormitou organismu tělesného.

Avšak ani tak nebude lze dlouho stanoviti přesnou hranici, aby nebylo při žádné vyskytující se individualitě pochybnosti, je-li normální neb abnormální.

§ 87. Konkrétní psychologii jakožto typologii dostává se různých pojmenování podle toho, s jakého stanoviska si kdo typy myslí. Můžeme zajisté vytknouti typy dle národnosti, to činí jedněm část srovnávací psychologie; možno dále míti na mysli typy citové nebo volní a tu nazývá takovou psychologií Mill ethologií, Bahnsen charakterologii. Avšak nesmí se zanedbávati typy intelektuální; proto navrhuje Stern název diferenciální psychologie. Nebylo by nic namítati proti tomuto názvu, kdyby se ujal, což ukáže praxe.

Ostatně je právě v tomto oboru psychologického bádání mnoho nejasnosti, zvláště proto, že poměr abstraktní i konkrétní psychologie k sociologii a jejím naukám není přesně vytčen. Sociologie jakožto věda o společenských jevech jest zajisté v těsné souvislosti s psychologií; neboť jev společenský předpokládá za svého nositele společnost, kteráž jest agregát lidských individuí, a cokoli se společností a skrze společnost se děje, děje se součiněním jejích členů. A jako čin-

nost jednotlivce určena jest zákony psychologickými, tak ani jeho součinnost ve společenském celku nemůže těmto zákonům se vymknouti a jinak býti pochopena. Společnost nemůže býti jiná než jsou její členové, a veškeren život její odpovídá SPENCEROVĚ zásadě, že vlastnosti částí podmiňují vlastnosti celku. Věda o společnosti jeví se, jak SIGHELE dí, opakováním psychologie věrným v základních rysech, nekonečně mohutnějším a spletitějším v podrobnostech; v sociální individualitě jest jen psychologie ve velkém měřítku, v níž se základní zákony duševního života jedincova rozhojněny a bohatější opakují, jest slunečním mikroskopem psychologie (TARDE).

Tento úzký styk je příčinou, že bývá sociologie považována pouze za užitou (aplikovanou) psychologii, za nějakou část psychologie, a že se jí upírá samostatnost vědecká. Psychologii by potom náleželo o vysvětlení společenských jevů se postarati, jako jí náleží vědecké spracování duševního života dětí a zvířat, a umístiti tu práci někde v konkrétní části svého oboru jakožto psychologii sociální nebo kolektivní anebo s jakýmkoli jiným epithetem (Völkerpsychologie).

Avšak to by se mohlo státi jen za jednou podmínkou, když by jevy společenské byly skutečně duševní ve smysle naší definice anebo aspoň takou analogií jevů duševních přístupných sebepozorování, jako ji předpokládáme u zvířat. Tomu však není tak. Celá analogie společenské duševnosti spočívá na metafoře. Zosobňujeme společnost, pokládáme ji za oduševněný organism, přisuzujeme jí vědomí a s ním všechny činnosti, které pozorujeme u sebe, rozum, cit, vůli. »Společnost může považována býti za jednotlivého

člověka, který prožil staletí.« (Comte, Système de politique positive 1851. 329.)

Přirovnejme však vědomí společnosti takto představované k vědomí individua. Vědomí individua vázáno jest na podklad fysiologický, na jednotný organism, jehož jednotlivé části souvisejí spolu místně i časově tak, že jedna bez druhé existovati nemůže. Vědomí společenského celku má podklad docela jiný. Je podoben organismu živočišnému způsobem vzniku a vývoje, rozčleněním a podřaděností částí jednomu cíli; avšak ty části nejen že existují samy o sobě, že mohou existovati i mimo společnost, mohou docela stejnou dobou býti stejným způsobem členy společností více. Dále: ve vědomí živočišného organismu obráží se stav všech jeho částí a není mu, abych zase jinou metaforou se vyjádřil, lhostejným osud žádné části; naproti tomu u organismu společenského osud jednotlivce, jeho osobní blaho, jest celkovému vědomí lhostejným, neobráží se v něm. Spencer dobře praví, že v organismu živočišném jsou části k vůli celku, spojují se jen, aby celek existovati mohl, ve společnosti je celek k vůli částem, aby ony mohly existovati způsobem vyjádřeným cílem společnosti. Nemůžeme tedy vymeziti jevy společenské jakožto stavy vědomí v té míře, jako mluvíme o stavech vědomí u živočišného individua.

Vědomí společnosti neexistuje samo o sobě jako vědomí jednoho individua vedle vědomí individua druhého, nýbrž jen jakožto vědomí příslušnosti k celku ve vědomí členů společnost tvořících. Individuum je částí celku, ale vědomí celku je obsaženo ve vědomí jeho částí.

To jsou rozdíly tak značné, tak podstatné, že

nemáme práva tomu, co nazýváme vědomím celku, podkládati nějaký jednotný podklad ve způsobě nějakého ducha společnosti, ducha národa, leč obrazně. Přisoudíme-li těmto pojmům realitu, upadáme v mysticism, jak soudí DILTHEY (Úvedení 46), jenž dodává: Tyto pojmy jsou právě tak neupotřebitelny pro dějepis jako pojem životní síly pro fysiologii.

Když všimneme si určitěji toho, co nazýváme vůlí společnosti, najdeme tam rys zcela nesrovnatelný s ponětím vůle jakožto stavu duševního. Vedle podřízení jednotlivých vůlí společnému zájmu, které je analogické jednotnosti volního projevu individuálního, shledáme zde nedobrovolnou, vynucenou součinnost, shledáváme rozpor částí celku, zápas vůlí končící násilným vynucením poslušnosti anebo rozkladem společnosti. Společnost jedná mnohdy za naprostého nesouhlasu některých svých členů; místo vůle společné máme vůli jedincovu, která si dovede podříditi vůli ostatních. U jednotlivce je chtění výsledkem složitosti organismu, u společnosti je jednotnost chtění podmínkou existence jejího organismu.

Jevy společenské jsou nám také zcela jinak dány než duševní. Jsou dány zkušeností vnější, smyslovou, mají ráz objektivní jako děje světa vnějšího. Vznik a vývoj společnosti vidíme před sebou jako řadu faktů, z nichž jen některé, a ne u všech společností, jsme nuceni pokládati za duševní. Svazek, který pojí individua v společenský celek, který je nutí k soužití, je fakt zkušenosti vnější, i když jej pozorujeme jsouce sami členem společnosti. Prvek společenské organisace musíme hledati mimo své nitro; rodina jest jev světa vnějšího, její vývoj pozorovati můžeme objektivně jako kterýkoli děj přírodní. Poměr členů rodiny, jejich sou-

činnost určujeme a pochopujeme dle výsledků, při nichž ovšem předpokládáme sebevědomí členů jako spolučinitele, ale nikoli jediného.

§ 88. Proto pokládáme jevy společenské za sui generis, samostatné, zvláštní vedle jevů duševních, a věda o nich, sociologie, je samostatná vedle psychologie; nenáleží do psychologie, nýbrž opírá se o ni, aby pomocí jejích zákonů vysvětlila v jevech společenských to, co je na nich duševního, asi jako botanika se opírá o chemii nebo fysika o mechaniku. Ale jako zákony rostlinného života nejsou prostou aplikací zákonů chemických, tak ani sociologické nejsou prostou aplikací psychologických.

Psychologii náleží zkoumati vliv společenského soužití na duševní vývoj jedince. Poněvadž člověk jinak nežije než ve společnosti, tedy veškeren život jeho je podmíněn soužitím, a abstraktní psychologie nemůže jinak než při vysvětlování duševních jevů a stanovení jejich zákonů neustálý zřetel míti k této okolnosti. Avšak jako abstrahujíc od růzností individuálních podává obecné schéma, z něhož nenajde se vysvětlení pro všechny individuální zvláštnosti skutečného života, tak jest i vliv společnosti v abstraktní psychologii pojat obecně, tak že tím jednání člověka v určité společnosti v určitém případě není vysvětleno. Proto jest úlohou konkrétní psychologie podati také společenskou typologii (typů národnostních, stavů, řemesel, atd.), v nichž bude dopodrobna vypsán vliv určitých společenství na člověka.

Dále náleží konkrétní psychologii zkoumati duševní dění člověka jedince, když vystupuje jako člen mnohohlavé skupiny; jaký má vliv na jedince toto společenské prostředí. Že člověk v takovýchto přípa-

dech podléhá zvláštnímu vlivu, tak že konání takovéto skupiny jeví vlastnosti, kterých nelze vysvětliti z vlastností členů jejich, i když by byli stejnorodí, to je známá zkušenost. Člověk v davu, ve společnosti dá se, jak říkáme, strhnouti, uchvátiti společným citem a pozbývá částečně obvyklou vládu nad sebou, tak že při plném vědomí koná skutky, kterých by sám jsa sobě zůstaven nikdy se neodvážil. Někdo je jiný doma, jiný v kruhu přátel při zábavě. Rodiče nemohou pochopiti mnohdy, jak může jejich synek vyváděti hlouposti ve škole, když doma je přece tak hodný. Senatores boni viri, senatus mala bestia. Výsledek činnosti dvanácti inteligentních mužů bývá zcela různý od toho, co by z nich vykonal každý sám (Sighele). Pověstným stal se parlament vídeňský nízkostí výbuchů vášně při obstrukci. V revolučních výtržnostech probouzí se v člověku bestie; při poutích a náboženských shromážděních dějí se halucinace a vidění i v myslích lidí, kteří by jim nebyli přístupni jsouce sami se sebou nebo v kruhu obvyklém.

Takové a podobné jevy, které záležejí ve vlivu množství na jednom místě shromážděného, náleží zkoumati psychologii kolektivní, kteráž jest tedy částí psychologie konkrétní a jedinou oprávněnou psychologií sociální. Tento název může odpadnouti, a když se ho přece užije, neznamená psychologii společnosti, v níž by celek společenský jako nositel nějakých duševních jevů byl považován, nýbrž jen zase psychologii jedince lidského, pokud spolučinný jest ve skupině jedinců.

Skupiny takové jsou dvojí: organisované nebo nahodilé. Těmto posledním říkáme dav, a psychologie davu jest tedy částí psychologie kolektivní.

Psychologie davu pěstuje se nyní se zálibou ve Francii a Italii. Tam vyniká Le Bonn a Zola, který v románech svých scény pouliční líčí ve smyslu theorií o duši davu; v Italii Sighele, který došel k tomu studiu snahou vysvětliti zločiny spáchané rozzuřeným davem. Jen že všichni tito pozorovatelé staví se na nepravé stanovisko, považujíce dav za psychologického jedince. Sighele shledává, že vlastnosti davu jsou jiné než jeho členů, tedy jej zosobňuje; Le Bonn mluví dokonce o duši davu, jakož zní titul jeho spisu do češtiny přeloženého. Chtějí tedy podati psychické zákony, jimiž řídí se konání d a v u, ačkoli mohou jen podati zákony, jimiž se řídí konání č l o v ě k a v davu. Interpretujeme-li věty jimi vystavené dle stanoviska tohoto, možno v jejich pracech zříti podstatné obohacení psychologie.

Mimo psychologii davu pěstuje se horlivě také psychologie rasy v samostatných knihách a četných pojednáních časopisných obyčejně na podnět nějaké pro přítomnost významné otázky sociální (na př. úbytek obyvatelstva ve Francii, rychlý vzrůst moci Německa). Potom je mnoho materiálu pro konkrétní psychologii ve pracech školy kriminalistické (Lombroso, Enrico Ferri) a v životopisech. Celkem však je obor psychologie konkrétní, jak jsme jej tuto vymezili, málo vzdělán. Seznam literatury souvisící přímo s typologií podává Stern na konci zmíněného spisu a pojímaje v seznam i to, co za jiným účelem jsouc psáno může sloužiti za materiál k typologii, dochází čísla 190, což je u přirovnání s tisíci publikac abstraktní psychologie rok co rok vycházejících číslo nehrubě slibné. Jest však také pochopitelno, že to nejde v oboru konkrétní psychologie ku předu. První

podmínkou úspěšné práce zde jest, aby abstraktní psychologie byla ve všech svých částech hotova. Dokud toho není, budou právě v určitých otázkách konkrétní psychologie nedostatky, totiž neurčitosti a mezery theorie patrny. Kdo si toho je vědom, nerad pustí se do otázek příslušných a když se k tomu odhodlá, shledá, že práce musí zůstati kusou. Kdo naproti tomu nedbá těch nesnází, ježto jich nepochopuje, snadno se dá svésti k vědeckému fantasování, z něhož psychologie nemá mnoho prospěchu, jakož příklad vidíme v Hamonově spise: Duševní povaha anarchisty. (Překlad u Pelcla 1898.)

Literatura. O poměru psychologie a sociologie: Masaryk, Konkretná logika, str. 80 a násl.; Rukověť sociologie, Naše doba 1901, str. 173, kdež je také příslušná literatura uvedena. Dilthey, Uvedení ve vědy duchové. Pokus položiti základ ke studiu společnosti a dějin. Přel. E. Hoffer. 1901. O kolektivní psychologii viz Scipio Sighele, Psychologie des Auflaufs und der Massenverbrechen, přeložil dr. Hans Kurella 1897. V předmluvě překladatelově jest historický rozhled. P. Rossi, Psicologia collettiva, Milano 1900. Fr. Eulenburg, Über die Möglichkeit und die Aufgabe einer Socialpsychologie (Jahrbuch für Ges., Verw., und Volksw. roč. 24.). Kistiakowski, Gesellschaft und Einzelwesen. Berlin 1899. Rovněž obsahují větší logiky (Wundtova, Schuppeova) a psychologie úvahy o poměru sociologie a psychologie. Münsterberg, Grundzüge I. kap. 3.

Kapitola sedmá.

TŘÍDĚNÍ JEVŮ DUŠEVNÍCH.

§ 89. Nutnost třídění. § 90. Kritický rozhled po dosavadním třídění. Třídění prostonárodní; třídění v řecké filosofii. § 91. Kterak části duše přešly v pojem mohutností v křesťanské filosofii. Třídění Wolffovo. § 92. Třídění na půdě empirické po odstranění mohutností. § 93. Kritika trichotomie: představa, cit, vůle. Nesnáze v theorii a pokusy jich se zbýti u Wundta a Jodla. § 94. Zásadní vada dosavadního třídění, že nemá náležitého zřetele k vývoji. § 95. Zřetel k vývoji je nutným požadavkem logickým pro správnost třídění. § 96. Kritika třídění Spencerova. § 97. Předběžné roztřídění jevů duševních na základě definice jejich.

§ 89. Třídění a definice je nezbytnou podmínkou vědecké soustavy. Pokusem o třídění vědecká práce v kterémkoli oboru počíná; podněty z praktického života, které donucovaly člověka k třídění, jsou zároveň podněty, vzpružiny vědeckého ducha vůbec. Úplné provedení třídění vyhovujícího požadavkům logickým, které vyplývají z potřeby poznání, a filosofickým požadavkům, které speciální vědě ukládá ohled na celek vědní, znamenalo by dovršení práce vědecké toho kterého oboru.

Je patrno, že stojíce na počátku systematické práce v psychologii a nemajíce po ruce materiál úplně po vědecku zpracovaný, nemůžeme chtíti třídění takové, které může býti jen výsledkem dokonané práce vě-

decké; nýbrž že nám může běžeti pouze o pokus třídění, kterým by se dosavadní materiál urovnal, aby vynikly obrysy soustavy a vědecké práci vykázán byl určitý směr. Pokus ten učiniti jest nezbytno; nelze čekati, až budou tu všechny podmínky zaručující správnost třídění. Bez nějakého třídění systematická práce není možná a systematičnost práce toť právě vědeckost. Ale pak musíme míti nějaké opory pro třídění, které by nám pro počátek nebo v daných poměrech nahradily nedostatek v materiálu, neúplnost analysy a to, co ji zaviňuje.

Máme k tomu cíli dvojí prostředek. Jestliže třídění postupuje od jednotlivin správně popsaných a určených k pojmům nadřaděným, až dospěje k pojmu nejobecnějšímu, nejnadřaděnějšímu, nejabstraktnějšímu, jenž je zároveň znakem všemu duševnímu společným a podává definici jevů duševních: můžeme postup obrátiti.

Poněvadž definici máme a poněvadž o ní předpokládati musíme, že v ní jest obsažen ten nejnadřaděnější pojem, který tvoří závěr třídění, můžeme vyjíti od ní a vybrati z ní dělidlo (fundamentum divisionis), totiž nějaký znak, který připouští rozrůznění dle rozsahu, a části jeho rozsahu učiníme třídami jevů duševních, z nichž týmž postupem vydeterminujeme pojmy podřaděnější, až dojdeme k jednotlivinám.

Druhý prostředek jest kritika dosavadního třídění. Tříděním psychologie začala a třídění jde souběžně s tisíciletým jejím vývojem. Z historie třídění možno se poučiti o nedostatcích psychologické práce a z nedostatků uvědomiti si požadavky práce úspěšnější. Přiložíme-li logické měřítko na to třídění, na němž se theorie za naší doby ustálila, získáme pro systém vydatných opor aspoň po stránce negativní, uvidíme,

zdali dělidlo aspoň čili princip toho třídění můžeme přijmouti za základ soustavy.

§ 90. Počněme kritickým rozhledem.

Na počátku psychologického pozorování tvořily se bezděčným srovnáváním jednotlivých jevů životních obecné představy, byly označeny zvláštními slovy, která v každé řeči tvoří základ pro psychologickou terminologii, jako pamět, vzpomínka, cit atd. Tyto projevy duševní činnosti byly již v prostonárodním názoru shrnovány v jakési třídy tím způsobem, že byly vysvětlovány působením více duší a později působením částí duše jedné. Podnět k tomu dala snadno pozorovatelná a takřka sama se vtírající souvislost duševních činností (které zprvu nebyly odlišovány od životních činností vůbec) s funkcemi orgánů tělesných. Při některých jevech byla súčastněna více hlava, při jiných hlásilo se srdce. Pozorovalo se, že porušení některého orgánu mělo v zápětí nepravidelnost nebo nemožnost některých duševních činností, po případě omdlení anebo smrt.

Příslušný orgán byl považován za sídlo činností jistého druhu, byl sídlem části duše, která působila ony činnosti, jméno orgánu toho přeneseno jednoduše na souhrn činností mu připisovaných a první roztřídění bylo hotovo. Dosud jsou v každé řeči metaforická rčení, která na původní názor upomínají (hlava jde kolem, hoří, je těžká, srdce krvácí). Princip třídění je tu souvislost s orgány tělovými, princip fysiologický, který ovšem pro nedostatečnou známost tělesného ústrojí nemohl poskytnouti bezpečný základ. Ale zajímavo je, že již v tomto primitivním třídění objevuje se v hrubých rysech sice, ale dosti znatelně, nynější

trichotomie; hlava (mozek), srdce, útroby odpovídají v celku našim třídám myšlení, cítění a žádání.

S představou o duši a jejich částech, jakož i se slovy, jimiž třídy činností duševních označeny byly v mluvě obecné, přešel onen princip třídění do řecké filosofie a trval tam po celou dobu po ARISTOTELA i po něm. ARISTOTELES podal dvoje roztřídění. V jednom, kde dělí činnosti duše na θρεπτική výživnou, αἰσθητική smyslovou, počitkovou a διανοητική rozumovou, je vliv názoru o částech duše zcela patrn, avšak ponětí duše jakožto ἐνέργεια, síla tvorčí, tělu imanentní přidružuje k fysiologickému principu princip vývojový. Výživnou duši mají také rostliny, smyslovou zvířata vůbec, a člověk liší se od nich duší rozumovou. To je znamenitá myšlenka, avšak při třídění duševních jevů u člověka způsobuje neurčitost v rozeznávání podrobnějším a stírá hranice mezi třídami, které dle fysiologického principu byly již určitěji vytčeny. Aby těm neshodám se vyhnul, ARISTOTELES podal roztřídění jiné: na νοῦς, k němuž náležejí všechny úkony poznávací (smyslové vnímání, představivost, pamět a myšlení) a ὄρεξις, jež objímá chtíč a žádostivost smyslovou i projevy snahy vyšší a vůle rozumné. Toto roztřídění jest zcela blízké třídění nyní obvyklému, ježto νοῦς odpovídá našemu představování a ὄρεξις snaze spojené s citem, o němž se ARISTOTELES určitě nevyjadřuje. Avšak poněvadž ARISTOTELES toto roztřídění podává jen mimochodem, jako náčrtek, jako možné a poněvadž třídění předešlé se tím neodstraňuje, an podle něho ARISTOTELES provádí svou analysu duševního dějství,*) můžeme říci, že v celé filosofii řecké

*) Drtina, Třídění jevů duševních v řecké filosofii. Listy fil. XVII. 401 a násl.

princip souvislosti duševních jevů s činností orgánů tělesných byl rozhodujícím pro třídění.

§ 91. Na půdě křesťanské byla představou o duši osobité, od těla rozdílné, jednotné a jednoduché odňata třídění basis fysiologická. Z částí duše umístěných v různých částech těla staly se vlastnosti či mohutnosti jedné a téže duše; ty byly si jakožto vlastnosti rovné a nebylo hned podnětu, aby se mezi nimi činily rozdíly a určovaly třídy vyšší a nižší. To vyzírá nejlépe z výkladu sv. AUGUSTINA (De spiritu et animo c. 13). Duši dle něho dostává se rozličných jmen podle toho, jakou činnost projevuje (secundum sui officium). Nazývá se anima dum vegetat; spiritus dum contemplatur; sensus dum sentit; animus, dum sapit; dum intellegit, mens; dum discernit ratio; dum recordatur memoria; dum vult, voluntas: (duše, dech, cit, duch, mysl, rozum, paměť, vůle). Avšak tyto neliší se podstatou, jako se liší pojmenováním; neboť vše to jest jen jedna duše, vlastnosti (proprietates) pak jsou různé. Proto byl počet mohutností udáván různě. BONAVENTURA rozeznává sensus, imaginatio, ratio, intelligentia, synteresis (= apex mentis). TOMÁŠ AKVINSKÝ: Unius rei est unum substantiale, sed possunt esse operationes plures. Rozeznává pak pět potencí duše (vegetativum, sensitivum, appetitivum, motivum secundum locum, intellectivum [Summa theol. I. qu. 77, 2 a qu. 78]. Jinde mluví o actiones a vires, které lze uvésti na jeden princip. BACON za nejznámější mohutnosti uvádí intellectus, ratio, phantasia, memoria, appetitus, voluntas.

Jak viděti, nebylo vlastně žádného třídění, v psychologii byl chaos, což se vysvětluje také jejím nesamostatným životem jakožto částky filosofie. Teprve od

DESCARTESA počíná se materiál psychologického pozorování, od ARISTOTELA v první soustavu urovnaný, metafysickými pojmy rozházený, znovu rovnati a třídění nabývá určitějších tvarů. DESCARTESOVÝM dualismem vnesen do názoru na duševní dění nový činitel, který bezstarostné vypočítávání vlastností a schopností duše učinil nemožným.

Musilo se vysvětliti, jak duše přijímá dojmy ze světa hmotného, ač jest od něho podstatou různá, a v tom byl dán popud k rozlišování stavů trpných a činných. Musilo se vyložiti, jak duše dojde poznání bytostí nehmotných, najmě boha, když není možno, aby to poznání přišlo skrze smysly, a v tom byl dán popud k přijmutí představ vrozených. Proti nim obrátil se LOCKE z pohnutek filosofických, počal zkoumati vznik představ a dostal třídy představ (= stavů duševních) původních a odvozených. LEIBNIC dle svého ponětí duše rozeznával jasné a temné představy jakožto síly. Těmto novým pojmům musily se dosavadní duševní mohutnosti přizpůsobiti, kolem nich seskupiti, což vyžadovalo určitější srovnávání jich. Nalehavým se stalo, aby vymezen byl pojem vlastnosti duševní, čili činnosti duševní, aby v něm bylo obsaženo to, co je všem vlastnostem společné; z toho snaha redukovati všechny mohutnosti na jednu, kteréžto cti dostalo se myšlení (cogitatio), jehož byly ostatní mohutnosti obměnami, a představa povýšena za základní psychický jev, tak že znamenala vlastně tolik, co jev duševní vůbec. Ve WOLFFOVĚ psychologii máme shrnutý výsledek této periody ve vší nezbytné neurčitosti, která plynula z křížení se empirického stanoviska s metafysickým.

Již v tom je tu neurčitost viděti, že WOLFF má

rozdělení dvojí a dvojí názor o mohutnostech. Z počátku drží se LEIBNICOVA pojmu představovací síly jakožto základní a připisuje duši moc stav svůj neustále měniti a tak veškerenstvo souvisle představovati: tato vis representativa tvoří podstatu duše, jest vázána jistými zákony a má býti dostatečným důvodem vší rozmanitosti duševního dění. Mohutnosti duševní jsou pak pouhé nudae agendi possibilitates, pouhé modifikace základní síly. Později WOLFF nedoveda vysvětliti jednotlivé mohutnosti ze základní jednotné a stejné síly představovací, vrátil se k názoru scholastickému; učinil z modifikací představování vlastnosti duše, přisoudil duši schopnost nabývati nových vlastností (possibilitas aquirendi potentiam): rozdělil je na vyšší a nižší a obnovil dichotomii ARISTOTELOVU: poznávací a žádací mohutnost, kterouž skřížil s jinou dichotomií: smyslovosti a rozumu (smyslovost = nižší, rozum = vyšší činnost).

Schéma: I. Mohutnost poznávací: *a*) nižší: smysl, obraznost, básnivost, pamět, *b*) vyšší: pozornost a reflexe, rozum;

II. mohutnost žádací: *a*) nižší: libost a nelibost; smyslová žádostivost a odpor, afekty, *b*) vyšší: chtění a nechtění. Volnost.

Patrno, že v tom roztřídění není pokročeno za ARISTOTELA, od něhož asi pochází též rozdíl vyšších a nižších mohutností, který je u něho naznačen a zakryt rozdílem smrtelné (nižší) a nesmrtelné části duše.

Žáci WOLFEOVI snažili se o přesnější rozlišení mohutností a přidali k mohutnosti poznávací a žádací do stejné řady mohutnost cítící. (Viz Element psychologický kap. 6.)

Tak přijal třídění také KANT, jemuž se nejvyšší

tři mohutnosti jevily jako fakt zkušenosti. Je v tom sice silný pokrok, že KANT nedávaje se mýliti snahami redukovati tyto tři mohutnosti na jednu základní poznal, že jsou mezi sebou nesrovnatelné; je v tom empiričtější než HERBART a jiní empirikové, kteří chtějí cit a snahu odvoditi z představy: avšak dokud v psychologické theorii drží se pojem mohutnosti, není možno, aby empirické stanovisko proniklo celou vahou. Pojem mohutnosti zahrnuje v sobě a předpokládati nutí pojem duševní substance, čímž zavléká nezbytně do theorie metafysický živel, jehož nemůže se nijak zhostiti, ježto lpí na všech částech theorie od základu do vrcholu. Pojem mohutnosti způsobuje také veliký šlendrián v theorii, poněvadž zbavuje systematika povinnosti hledati určitější souvislost dějů psychických a provésti třídění přesně vědecky. Konstatuje se nějaký druh jevů duševních, nazve se mohutností, řekne se: duše má mohutnost ty a ty činnosti způsobovati, a vysvětlování je u konce. Duše má schopnost pamatovati, pozor míti, obrazy tvořiti atd., ale jak pamět s pozorností a obrazností souvisí a jak to přijde, že duše ty mohutnosti má, to už jde za hranice psychologického zkoumání, o to se psychologové toho rázu nestarají, zvláště když se přesvědčili, jak to je nesnadné.

Proto náleží HERBARTOVI skutečná zásluha, že se zasadil o vypuzení pojmu mohutnosti z psychologie a tím empirismu v Německu zjednal průchod, ačkoli nezůstal si důsledným. (Srovnej KAPRAS, Rozpravy psychol. 99.)

§ 92. Odstraněním pojmu mohutnosti zbyly představování, cítění a chtění (představa, cit, vůle) jakožto nejvyšší třídy duševních jevů a toto třídění učiněno v empirické psychologii základem systému.

Představováním zahrnují se děje, jichž výsledkem je poznání světa vnějšího (vnímání, vybavování, tvoření pojmů, souzení, myšlení).

Cítěním míní se děje, jimiž dojmy se oceňují se subjektivního stanoviska čili odhadují ve svém významu pro zachování a zdar individua.

Chtěním jsou děje, jimiž individuum samočinně jako určující činitel zasahuje v dění světa vůkolního.

Nejobecněji pokládají se tyto tři třídy za koordinované, jedna druhou nevysvětluje, jedna na druhou nedá se redukovati. Někteří nevzdávají se pokusu učiniti z jedné z nich základní a redukují vše na představu, která v širším významu zahrnuje i pocit (počitek). To činí především angličtí asocianisté od HARTLEYE a MILLA STARŠÍHO až po BAINA a SPENCERA; pak fysiologičtí psychologové rázu MÜNSTERBERGOVA a ZIEHENOVA. To činí též Herbartovci, kteří cit a snahu odvozují z představ jakožto jejich stavy. Na cit redukuje vše HORWICZ; na snahu BENEKE. Jiní zase shrnují cit a snahu v jednu třídu a stavějí je jako subjektivní, nebo aktivní proti pasivnému představování (STEINTHAL, LIPPS).

Novou třídu stanoví BRENTANO v souzení, které pokládá za stejně původní a dále nevysvětlitelné jako představu, a Phaenomene der Liebe und des Hasses, kterýmž názvem zahrnuje city spojené se žádostmi. Má předchůdce v samém DESCARTESOVI, jenž vypočítává tyto mohutnosti: ideae, voluntates sive affectus, iudicia. Uvidíme později, že BRENTANO neprávem souzení pokládá za primitivní činnost duševní a že neprávem shrnuje cit a snahu v jedno, což uznali i jeho někteří žáci oddělujíce cit a snahu od sebe jako samostatné třídy (MEINONG, HÖFLER), tak že vystavují tetrachotomii.

(Podrobně o těch věcech pojednal jsem v Elementu psych.)

§ 93. Toto roztřídění octlo se vůči větě, kterou jsme vyvodili z pojmu duševních jevů jakožto uvědomování reakce: Každý jev duševní má tři stránky: obsahovou, citovou a snahovou. Platnost této věty se nyní obecně uznává, a poněvadž z její platnosti plyne, že ani představa ani cit ani snaha nejsou samostatné jevy duševní, totiž že se samy o sobě nevyskytují, nelze je za nejvyšší třídy jevů duševních považovati. Proto nerozdělují se j e v y duševní na tyto třídy, nýbrž rozděluje se psychologický výklad na tři části, z nichž v jedné pojednává se o obsahové stránce dění duševního (Psychologie der Erkenntnis), v druhé o citové (Psychologie des Gefühls) a v třetí o snahové (Psychologie des Wollens). V tomto schématě podávají látku skoro všechny nové psychologie. Avšak to není správné třídění, to není vůbec žádné třídění, a je-li třídění nezbytnou podmínkou vědecké soustavy, jest takovéto uspořádání psychologického výkladu důkazem nehotovosti psychologie a může se udržeti jen prozatímně, dokud se nenajde správné dělidlo pro třídění.

Mnohé nesnáze v theorii pocházejí jen z tohoto nedostatku. Soustava nemůže býti jednotnou; rozdělení látky podle těch tří »stránek« nepostačí ani na urovnání látky; neboť některé úkazy vyžadují nutně, aby vzaty byly v úvahu se všech stránek najednou. Již nauka o počitku vymyká se tomuto uspořádání; neboť aspoň citová stránka nemůže u něho zůstati nepovšimnuta vedle obsahové, a to zavinilo zase na př. u Herbartovců, že se přízvuk počitkový nesprávně odděluje od citu. Jest celá řada pojmů utvořených pozorováním skutečnosti duševní a zcela běžných

v řeči, které nelze do žádné části takovéto psychologie umístiti, protože jednostranně nelze jich objasniti: pamět, zvyk, obrazivost, povaha, letora, pozornost. Umisťují se ovšem někam a pojednává se o nich buď v části o poznání nebo o vůli; avšak musí se o nich v ostatních částech pojednávati opět a nikde není analysa jich podána úplně. A jaká při tom nestejnost v umisťování! V každé psychologii musíte hledati pojednání o těch pojmech jinde. Na př. pozornost; LINDNER ji klade na počátek, u DURDÍKA je skoro na konci, u WUNDTA v prostředku a každý z těchto theoretiků má o ní jiné ponětí. Pohyb vůbec u Herbartovců je absolvován před počitkem, v úvodě, u WUNDTA je na konci, u KAPRASA, který v psychologii je na rozhraní mezi herbartismem a čistým empirismem, uprostřed atd.

V každé části musí se, poněvadž celkového třídění není, podnikati třídění znova. Představy dělí se na původní — počitky a vjemy, a na odvozené — vybaveniny, třídí se zvlášť city a snahy; a tak dostaneme tři souběžné soustavy, které si však neodpovídají tak, aby jich skládáním vysvětleny byly složité děje skutečného života.

Následkem toho veliká nesnáz v stanovení obecných zákonů. Zákony představování neplatí o citech, a vůbec není zákona, který by svou platnost vztahoval na všechny tři části.

Nedostatky tyto vždy více se pociťují a činí se pokusy jiným uspořádáním látky a novým tříděním je odstraniti.

Tak rozděluje WUNDT v Grundrisse výklad 1. o psychických elementech, 2. o složených jevech (psych. Gebilde), 3. o souvislosti jevů, 4. o vývoji, 5. o psychické kausalitě a jejích zákonech. Elementy uznává

dva: počitek a cit, a složeniny či lépe odvozeniny z nich zve představy a emoce (Gemüthsbewegungen), k nimž počítá také vůli. Soustava tato je výsledkem rozpaků, do nichž uvádí fysiologického psychologa opuštění base fysiologické, na níž umí se s takovou jistotou pohybovati. Fakt, že všechny jevy duševní mají tři stránky, je zde pominut, vůle podřízena citu a odloučena od představ. Vědomí je také odtrženo od svých elementů: neboť (str. 238) vědomí = souvislost jevů duševních. Vývoj není v souvislosti s rozdělením duševních jevů. Avšak z celého je patrno, že Wundtovi jde o vybřednutí z nesrovnalostí, které nese sebou trichotomické uspořádání výkladu a organické přičlenění do soustavy některých pojmů, na které se při onom způsobu výkladu nedostalo. Tomu svědčí, že výklad o pozornosti je spojen s výkladem o vědomí, a zvláště, že asociační zákony umístil do partie jednající o souvislosti jevů, čímž pojmu paměti dostalo se nenáležitého rozšíření.

Táž snaha je patrna v rozdělení Jodlově, v jehož psychologii jest nejurčitěji z německých vzat zřetel při třídění na základní větu o třech stránkách jevů duševních a na požadavek vývojový. Rozeznává jevy dle vzniku a složenosti (primární, sekundární, tertiární) a v každém z nich projevy představové (pocitové) citové a snahové. Avšak rozdělením psychologie na část obecnou, v níž jsou právě tyto úvahy o vývoji obsaženy, a na zvláštní, v níž jedná se o jednotlivých jevech a jejich složkách dle obyčejného pořadí, připravil svou theorii o přehlednost a jednotnost, kterou by vynikala při důsledném provedení přijatého principu třídění.

§ 94. Z třídění Wundtova a Jodlova můžeme po-

znati, čeho se psychologické theorii nedostává, oni podnikli změnu v pravém směru, a je třeba jen ji provésti důsledně. Nedostává se náležitý zřetel k požadavkům zásady vývoje.

Žádné třídění nemůže býti správné, které svými stupni nadřaděných a podřaděných pojmů nekryje se se stupni vývoje.

To je požadavek logický, jemuž jiné vědy činí vědomky nebo nevědomky zadost, ale jenž v psychologii většinou nevědomky, ale někdy i úmyslně jest zanedbáván. Velmi názorně to na jevo dává Ebbinghaus (Psych. I. 166), když hájí psychologii proti výtce atomistické roztříštěnosti a v dobrém úmyslu mimoděk k nedostatku právě vytčenému se přiznává. »Projevtež psychologovi podobné uznalosti (jako jiným vědcům) a námitky proti atomistickým jeho roztříštěninám odpadnou. On mluví o pocitech, vjemech, afektech, asociacích jako o jednodušších a složenějších jevech a funkcích. Avšak tím nepraví, že by složené jevy vznikly byly skládáním, že by tedy elementy dříve existovaly a ty se pak spojily v komplexy. Nýbrž on soudí, zcela jako anatom nebo fysiolog, že může, zkoumaje do podrobna v tom, co se vždy jen jako celek a jednotné jeví, rozeznávati takové a takové součástky a funkce, a že pokračuje v tomto rozeznávání dle možnosti co nejdále, dojde konečně k jistým dále nerozložitelným věcem.«

Podobně vyjadřuje se Jodl (Psych. 177). Na poli psychologickém jest to omyl všech omylů domnívati se, že se vývoj našeho vědomí z toho sestrojuje, co analysa objeví jednoduchým prvkem. Dán jest nám vždy nějaký komplex a skutečný postup neděje se vzbudováním tohoto komplexu z jeho prvků, nýbrž

rozkladem tohoto komplexu v jeho části. V životě jde celek před částmi; jenom ve vědě jest to obráceně. Proto učí se dítě názorem (z celku poznává části), dospělý rozborem (analyticky a ne syntheticky).

JODL má zcela pravdu, když tak si představuje poměr elementů k složitým jevům jako částí k celku. Tělo skládá se z masa a kostí; z toho nebude nikdo souditi, že kosti tu byly dříve ve vývoji než tělo. A EBBINGHAUS zcela správně takovýto poměr odmítá. Avšak to není poměr vývojový, což je už z toho patrno, že vývojovému poměru jevů nesměla by odporovati zkušenost. Části předmětu nejdou ovšem před celkem, ale jednoduché děje jdou před složenými, a pokud složené celky dějové jsou složeny z jednoduchých, potud máme nejen právo, ale povinnost se domnívati, že části složeného jevu jdou před celkem. Tělo skládá se také z buněk a ty části jdou ve vývoji před celkem! Záleží tedy na tom, jak si celky myslíme složeny, jaké části vytýkáme. Můžeme vytýkati podle zvoleného hlediska, anebo podle hlediska, které se nám jinými zřeteli vnucuje, části takové nebo onaké. S hlediska vývojového musíme vytknouti jen takové, o nichž je jisto anebo o nichž nutno předpokládati, že existovaly samostatně na nižším stupni vývoje. A správnost třídění, o něž nám zde běží, vyžaduje, aby se stanovisku vývoje učinilo dosti. Tudíž jest logickým požadavkem, aby v každé vědě, která zabývá se analysou dějů, kteréž vývoj předpokládají, aby prvky jevů složitých byly samostatnými stupni vývoje. Uvažujme.

§ 95. Rozmanitost skutečných forem, skutečného dění jest dílem vývoje; nemůžeme si to jinak představiti než tak, že z původní jednoty v nejširším

smyslu vznikla působením věčných sil, diferencováním (rozlišováním) rozmanitost zase v nejširším smyslu. Nemusíme při tom zrovna mysliti na vývoj veškerenstva a na jeho původní jednotu, nemusíme znáti zákon, kterým vývoj ve všech případech se béře, jak nám to tak skvělým způsobem ukázal SPENCER; ale kde vývoj částečný můžeme ve skutečnosti pozorovati, tam všude vidíme, že jednota přechází v mnohost. Původně byl jeden nebo několik typů lidských a z nich vyvinula se plemena, národy. Původně byl jeden jazyk a z něho vyvinuly se tisíce nynějších. Původně byla v organismech živočišných jednoduchá nervová soustava, která se rozvinula v množství orgánů, jež spatřujeme na nejdokonalejším stupni u člověka. Původně jest hmota vajíčka málo rozlišena, ale vzrůstem rozlišuje se postupně v mnohočlenný systém dospělého individua. Původně také reakce, jež tvoří fysiologický podklad dějství duševního, byly stejnorodé a teprv vývojem nervovým rozlišily se, aby s nimi vznikla nekonečně nuancovaná rozmanitost duševního dějství u dospělého člověka.

Když takto rozmanitost vznikla z původní jednoty, čili když původní jednota přešla v rozmanitost, nemíníme tím, že to, co původní jednotu tvořilo, se ztratilo, nýbrž že to, ovšem v náležité obměně, v rozmanitosti trvá. Vše, o čem nuceni jsme souditi, že vzniklo z jednoho pramene (pokud ten pramen dovedeme určiti), chová v sobě ten pramen nějakým způsobem. To je to stejné v rozmanitosti; to je to společné všemu, co pošlo z jednoho pramene; to tvoří známku, podle které poznáváme, že to z onoho pramene vzniklo, to způsobuje, že se nám jednotliviny jeví příbuznými a že poznáváme, že vznikly ze spo-

lečného pramene. Jinak bychom je nepoznali jako příbuzné a nemohli souditi, že mají společný původ.

K této rozmanitosti skutečného dění duševního přistoupí psycholog, aby ji třídil. To se děje tak, že srovnáváním vytýká podobnosti a podobné jevy zařazuje ve skupiny, jež označí slovem, pojmem udávajícím to, co je jevům v jednu skupinu zahrnutým společného. Tyto skupiny zase srovnává a zase vytýká, co jim je společného, a činí skupiny vyššího řádu, označené pojmem abstraktnějším, až pokračováním v této práci dostoupí skupiny nejširší, pojmu nejabstraktnějšího, který naznačuje to, co je společného všem jednotlivinám. A tak postupuje při třídění obráceným postupem, kterým se bral vývoj. Již z toho je viděti souvislost vývojové dedukce s klasifikační indukcí, vývojové determinace s klasifikační abstrakcí. Avšak správnost třídění činí požadavkem, aby se oba postupy kryly, aby se stupně vývojové a klasifikační skutečně shodovaly.

Neboť třídění nemůže díti se libovolně, dle nahodilých podobností, nýbrž na základě znaku podstatného, který by zaručoval příčinnou souvislost jednotlivých vrstev. Podstatný znak spojuje však jednotliviny také se stanoviska vývoje, podstatná podobnost jest příbuznost v pravém smyslu. Podstatná podobnost nemůže býti jiná, než jaká vzniká vývojem; tudíž třídění, které nestanoví podobnost tak, jak vznikla vývojem, nemůže býti správné. V přírodních vědách máme toho nejlepší potvrzení. Živočišstvo na př. je roztříděno tak, že z klasifikačního schématu poznáváme zároveň, jak vývojem vznikly z jednoho nebo více pratypů druhy. Nejnižší třída živočichů byla první co do času ve vývoji, a v pojmu jejím zahrnut jest znak,

který je společný všemu živoucímu, který jest tedy podstatný a v definici žádného živočicha nesmí scházeti. Pokud možno vývoj v paleontologii stopovati, potvrzuje se tento předpoklad, neméně hypothesou fylogenetického vývoje, že totiž individuum ve svém embryonálním vzrůstu prodělává stadia vývoje celého živočišstva.

Podobně vidíme v jazykozpytu, že správného třídění (aspoň v principu) bylo dosaženo teprve, když srovnáváním změněny skupiny řečí, určované dle zemí a podobných vnějších nepodstatných známek, v rodiny jazyků.

Kdekoli tedy vývoj je zkušeností dán, anebo kde jej na základě zkušenosti musíme předpokládati, jest logickým požadavkem správného třídění, aby jednotlivé jeho stupně odpovídaly stupňům vývoje. Tím se na souvislost jevů vrhá netušené světlo, tak že kausální svazek stává se pochopitelnější, analysa skutečně vědeckou, jsouc schopna odpověděti na všechny otázky.

V duševním světě jest vývoj částečně dán (u člověka od mládí do stáří a ve vývoji kulturním), částečně musí se předpokládati (u živočišstva vůbec a u lidského zárodku): tudíž musí třídění činiti zadost požadavkům plynoucím z vývoje. Představme si (Krejčí, Zásada vývoje v psychologii, 7), jak by takový systém vypadal: Na počátek byl by položen element, prvek, který by byl nejabstraktnější pojem psychologické soustavy, jenž by obsahoval podstatný znak v š e c h duševních jevů, tak že by sloužil za definici duševního. Byl by to nejjednodušší psychický akt, z něhož by se dala vyvoditi zákonnost všeho dějství. Byl by zároveň základním stadiem vývoje dovozeným určitými případy, anebo aspoň mohl by se za počáteční stadium pravdě-

podobně předpokládati. V něm byl by obsažen zárodek všeho, co tvoří rozmanitost skutečného dění. Od něho postupovalo by se k jevům postupně složitějším, které by rovněž byly doloženy anebo daly se předpokládati za stadia pokračujícího vývoje.

§ 96. Tomuto požadavku nečiní dosavadní třídění zadost a můžeme říci, že všechny nesnáze a zmatky v theorii psychologické vznikají právě nedbáním principu vývoje. Avšak tomu požadavku nečiní také zadost jediná psychologie založená na principu vývoje, Spencerova, svým roztříděním. A to proto, poněvadž v ní se vývoj psychický konstruuje v souvislosti s vývojem fysiologickým nikoli analysou psychických f a k t ů, nýbrž aplikací všeobecného zákona vývoje na obor živočišný.

U Spencera najdeme skutečně schéma soustavy, jak se nám jeví výsledkem třídění vykonaného na základě theorie vývoje. Spencer udává skutečně ten element, jenž tvoří počátek duševního dění v říši organické, a vyvinuje z něho postupně děje složitější, až dojde se ke skutečnosti duševního života lidského. Avšak Spencer nechá vzniknouti duševní základní jev z dění neduševního, z fysiologických podmínek, a nemůže zaručiti, že to, co za element duševnosti pokládá, je skutečně uvědoměné t. j. duševní. Sám to přiznává. Ale tím nám není pomoženo. To je postup, kterým k spravedlivému třídění nelze dospěti; neboť toto nesmí se zakládati na hypothetickém pojmu, nýbrž musí vycházeti od skutečnosti. Spencer nám naznačuje duševní vývoj, jak by mohl nebo snad měl vypadati, kdyby ty a ty podmínky byly přesně stanoveny, a žádá, aby vývoj ten byl teprve pověřen analytickým postupem. Proto rozděluje psychologii na část synthetickou,

podávající konstrukci vývoje, a analytickou, jež vycházejíc od skutečných dějů duševních rozborem jich ve složky zpátečnou cestou dochází týchž výsledků. Tato druhá část je teprv pravá psychologie vědecká; neboť ta vychází od daného a tak si ji představujeme; kdežto část první jest spíše filosofická hypothesa, která svou oporu nenalézá ve faktech, nýbrž v obecném zákoně vývoje, jehož je aplikací na speciální obor. Poněvadž SPENCER tu druhou část neprovedl, leč na některých ukázkách, zbývá i po něm celou práci vykonati znova a třídění, které v první části podává, nelze učiniti základem soustavy, ačkoli je nelze také a limine zamítnouti, poněvadž zákon vývoje, jenž jest jeho základem, činí oprávněné nároky na platnost obecnou.

Tyto principiální pochybnosti o SPENCEROVĚ psychologii zbavují nás povinnosti, abychom jeho třídění probírali do podrobna a v podrobnostech kritisovali, k čemuž bude jinde vhodnější příležitost. Zde běží právě o principy a principiální pochybnost postačí k odmítnutí důsledků. Synthetický postup SPENCERŮV odporuje zásadnímu požadavku empirické psychologie, jenž má vycházeti od daného v psychické zkušenosti.

§ 97. Obraťme se nyní na druhou cestu, na které v mnohých případech nalezen základ pro třídění. Vezměme definici duševního a popatřme, zdali v ní nalézá se znak, jenž by se hodil a priori za dělidlo. Musil by to býti znak, jenž připouští dělení svého rozsahu, čili jak říkají logikové, musil by býti pro dělení plodný. Definice zní: duševní děje jsou ty, které si bezprostředně uvědomujeme. Zde máme dva znaky: děj a bezprostřední uvědomění. Tento druhý znak,

zároveň podstatný, charakteristický, jest jako dělidlo neplodný; dle něho děliti nemůžeme; všechny zajisté děje duševní jsou bezprostředně uvědoměné a uvědomění nepřipouští žádných rozdílů. Uvědomění, řekli jsme, je vždy stejné; rozdíly jasných a temných, jasnějších a temnějších jevů jsme odmítli (ty dostačily Leibnicovi).

Vezměme tedy znak děj. Ten připouští dělení s více hledisek.

Nejprve co do složenosti mohou býti děje jednoduché a složené. To se nám dobře hodí; neboť je v tom již učiněno zadost požadavku vývoje. Postupujeť zajisté vývoj od jednoduchého k složenému. (Spencer.) Za druhé možno považovati děje dle vzniku: původní a odvozené. Původní jsou takové, které nepředpokládají ke své existenci jiných dějů duševních, odvozené předpokládají děje původní. I tu je vývoji učiněno zadost: vývoj postupuje od původních k odvozeným.

Konečně je v pojmu děje zahrnut znak souvislosti a trvání, a s tohoto hlediska možno lišiti okamžik (přítomný stav toho, co se vyvíjí) od stejnorodých okamžiků spojených v časovou přímku (= činnost, děj v užším smyslu) a tyto zase možno shrnouti v celky. Vzhledem k vědomí rozeznávati můžeme: okamžité stavy vědomí, činnosti duševní a celek duševního dění.

Spojením dostaneme toto schéma:

Jevy duševní.

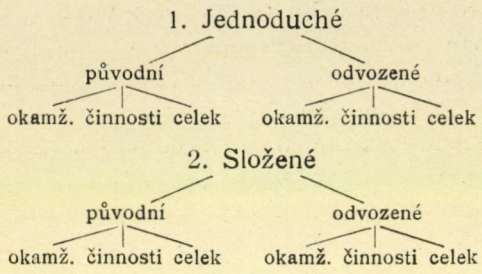

Aby již z předu byl obraz systému naznačen a zároveň jaksi dokázána možnost vyplnění schématu materiálem dosavadním, sestavuji tuto předběžně stupnici konkrétních pojmů psychologických.

V třídě jednoduchých původních jevů byly by pojmy počitek a čití, jimž by odpovídalo nesouvislé vědomí okamžiků.

V třídě jednoduchých odvozených byly by: vybavenina a pamatování, jimž by odpovídalo souvislejší vědomí jednotlivých dějů (prostřednictvím vzpomínky).

V třídě jevů složených původních zahrnuli bychom vjem a vnímání, při nichž je možné vědomí těla (já tělesné).

V třídě složených odvozených byl by jakožto okamžitý stav vybavený vjem (představa předmětu a obraznosti) a k tomu by se družila kategorie jevů složených z původních a odvozených, jako je prostorový názor zrakový, vnímání času, klamy, iluse atd.

Jakožto činnosti by platily: souzení, cítění, chtění. Celek byl by representován vědomím osobnosti.

Toto roztřídění jest ovšem jenom prázdné schéma, které má býti vyplněno obsahem; ale naznačuje nám

cestu, jakou se máme bráti, ukazuje její cíl. To by bylo samo již velikou výhodou, když bychom měli všechnu analysu podnikati sami. Avšak my máme před sebou výsledky tisícileté práce v psychologii, jevy duševní jsou popsány, jejich příčinná souvislost jest všelikými pokusy objasňována, máme mnoho pokusů vysvětlení, krátce je každému systematikovi po ruce materiál jednak úplně jednak částečně zpracovaný; není všechen připraven, ale jest ho dosti, tak že první povinností jest materiál ten přehlédnouti a srovnati. A k tomu právě schéma třídění koná dobré služby, je-li utvořeno logicky správně, čemuž jsme hleděli vyhověti. Nemusíme rozbírati všechny jevy složené znova, nemusíme hledati jejich složky a nadřaděné pojmy, nýbrž pokusíme se tím, co dosud bylo vykonáno v psychologii, schéma svoje vyplniti, při čemž ukáže se, kde je potřeba nového nebo dalšího rozboru a zkoumání.

Literatura. O zásadách třídění a jeho významu pro soustavu vědeckou poučuje kterákoli větší kniha o logice, jako Wundtova, Sigwartova, Überwegova. U nás srovnej na př. Krejčí: Logika § 81. Požadavky třídění se stanoviska vývojového: Spencer (Peroutkův překlad) str. 113 až 116. Krejčí: Zásada vývoje v psychologii. Otisk z progr. gymnasia vinohradského 1900. O novějších tříděních v psychologii Quido Villa kap. 5. Die psychischen Funktionen.

O třídění v starší psychologii Drtina: Třídění jevů duševních v řecké filosofii, Listy filologické XVII. 1890. O duševních mohutnostech Kapras, Rozpravy psychologické.

(Konec dílu prvního.)

OPRAVY.

Str. 22, řádek 6. v obsahu čti Beneke.

Str. 33, řádek 14. s hora čti *vět* místo *věd*.

Str. 83, Literatura. Přidej: Gustav Störring, Vorlesungen über Psychopathologie in ihrer Bedeutung für die normale Psychologie. Lipsko 1902.

Str. 98, řádek 5. z dola čti *spojivka* místo dvojitá čočka.

Str. 98, » 3. » » *chloridu* » chloranu.

Str. 123 vypadlo před druhým odstavcem označení § 40.

Str. 127 při druhém odstavci označení § 42.

Str. 131 má státi § 43.

Str. 141, řádek 6. z dola čti *vědomí*.

Str. 158, » 11. » » *Guelinx* (*Geulincx*).

Str. 164, » 9. s hora » *mechanickými*.

Str. 172 má státi § 62.

Str. 177, v literatuře vynechán titul spisu Külpeova: Úvod do filosofie.